

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXVII

TARTALOM

1. Értekezések

BAKÓ ZSIGMOND: Hazatérő múlt – A Torontói Magyar Ház gyűjteménye	67
KURECSKÓ MIHÁLY: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében	75
SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN: 1956 emlékezete Kanadában. A forradalommal összefüggő iratanyag a Torontói Magyar Ház archívumában	85
SZABÓ DOROTTYA: „Modernkori párhuzamos életrajzok” Az emigráns lét kettőssége Lendvay-Zwickl Jenő irathagyatéka tükrében	90

2. Kisebb cikkek

MACZELKA ÁRPÁD–KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA: Adalékok Felsőőr 18–19. századi társadalom és birtoktörténetéhez egy, a Mikes Program keretében Ausztráliából hazatért irategyüttes tükrében	98
KAPOSVÁRINÉ DÁNYI ÉVA: Mikes Kelemen Program és a nemzeti könyvtár	101
ARANY KRISZTINA: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai	104

3. Könyvismertetés

Társadalom és családkutatás. Egy francia-magyar genealógiai kiadvány bemutatása. Ildikó Szerényi–József Berkes: Retrouver ses ancêtres hongrois (ism. KÖRMENDY LAJOS)	109
Nándor Dreisziger: Church and Society in Hungary and in the Hungarian Diaspora (ism. SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN) ..	110

TURUL

XC. évfolyam

2017. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Olvasószerkesztő:

SZAKÁCS ANNAMÁRIA

Tördelés:

SOMOGYI GYULA

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatják:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BAKÓ ZSIGMOND
Hazatérő múlt – A Torontói Magyar Ház gyűjteménye

„Mind a múltból érkezünk. Ott alakul ki a ma valósága. Csak akkor érthetjük meg a jelent, ha ismerjük a múltat.”¹ Az idézetet is alapul véve kijelenthető, hogy a múlt állandó kölcsönhatásban van az emlékezettel, tehát permanensen fejt ki hatását. E mozgás kiváltójaként, egyben a nemzeti múlt meghatározó részeként szerepel a jelen tanulmányban vizsgált Torontói Magyar Ház gyűjteménye is. Ez az irategyüttes a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága által vezetett, szakmailag az Országos Széchényi Könyvtár által koordinált Mikes Kelemen Program² révén került 2016-ban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába.³ Feldolgozása a beérkezést követően azonnal megkezdődött, és az emlékezetre is elkezdte kifejteni hatását. Ennek következő lépéscsofokaként állnak az olvasók, kutatók előtt a Magyar Ház gyűjteményével, az 1956-os emlékezettel,⁴ és a kanadai magyar diaszpórákban élő személyekkel foglalkozó tanulmányok.⁵ Jelen tanulmány egyik legfőbb célja, hogy betekintést nyújtson a beérkezett gyűjtemény felépítésébe, forrásértékébe és ezáltal kiindulási alapot szolgáltatson a későbbi kutatásokhoz. A tanulmány első része az iratképző kinti magyar közösséget mint diaszpóra fogja elemezni, majd ezt követi a Torontói Magyar Ház rövid történetének áttekintése, végül az iratanyag bemutatására kerül sor.

¹ Bódi Attila: *Lázadni veletek akartam*. Bp., 2017. 113.

² A Mikes Kelemen Programot 2013 októberében fogadta el a Magyar Diaszpóra Tanács, és 2014. január 1-től kezdte el működését. A Program célja a tengerentúli magyar vonatkozású (hungarika) anyagok összegyűjtése, Magyarországra szállítása.

³ Arany Krisztina: *Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első évének tapasztalatai*, In: *Hazatérő emlékeink – Tanulmányok a Julianus és Mikes Kelemen Programról*. (Szerk. Gárdonyi Géza–Borus Judit) Bp., 2016. 15–22. (Kézirat gyanánt)

⁴ Id. *Sárhegyi Tamás*: 1956 emlékezete Kanadában: A forradalommal összefüggő iratanyag a Torontói Magyar Ház archívumában című tanulmányát jelen füzetben.

⁵ Id. *Kurecskó Mihály*: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében, *Szabó Dorottya*: „Modernkori párhuzamos életrajzok” – Az emigráns lét kettősége Lendvai-Zwickl Jenő és Sujánszky Jenő irathagyatéka tükrében című tanulmányát jelen füzetben.

A magyar diaszpóra

A tanulmány első fejezetében a diaszpóra definíciója által szolgáltatott keretek között fogom vizsgálni a Kanadában élő magyar közösséget, majd az idegen társadalmon belüli nyelvi, kulturális, vallási, etnikai különállásának főbb pontjaira is kitérek. Kiindulásként tehát egy fogalommagyarázatra és egy szemiotikai elemzésre van szükség, melyet Gászó Dániel tanulmánya alapján fogok használni dolgozatomban.⁶ A kulturális antropológus a 2016. évben megjelent tudományos értekezésében egy következetesen kialakított definíciót alkotott a diaszpóra fogalom tisztázására, mely – ahogy motívójában is szerepel – „hasznos gondolati tájékoztatást illetve újratájékozódást” tesz lehetővé a téma kutatóinak.⁷ Az etimológiai elemzésből kiindulva kijelenthető, hogy a diaszpóra kifejezés esetében egy magyarázó fogalommal találkozunk, a görög eredetű ’diasporá’ szó magyar megfelelője a szétszóródás, magvetés, amely a valós jelenség megjelölésére szolgál. A fogalmat kezdetben a vallásukban megkülönböztethető csoportok megjelölésére használták, majd tudománnyá való kiteljesedése az 1960-as évekre tehető. Ma leegyszerűsített formában, a hazájukat kényszer hatásra elhagyó, új társadalmi rétegben etnikailag, nemzetileg, kulturálisan elkülönülő csoportok megjelölésére is használják. A fogalom árnyalása a Kanadában élő magyar diaszpóra tárgyalásánál lesz rögzítve, a meghatározásához szükséges kritériumok betartása révén.⁸ Tehát a Kanadában élő magyar etnikumot a fenti értelemben egyértelműen diaszpóráként definiáljuk. Az itt élő magyarság az óhazán kívül integrálódott, de etnikailag, nemzetileg és kulturálisan különálló entitást képez Kanadán belül. A kijelentés bizonyításához azonban pontosan fel kell tárni azokat a tájékozódási pontokat, melyek által diaszpóráként definiálható e magyar közösség. Erre bizonysgot a Mikes Kelemen Programmal beérkező dokumentumok szolgáltatnak, melyek a már meglévő – a kanadai diaszpóráról alkotott – makrotörténeti ismereteinket, mikrotörténeti forrásokkal teszik teljessé, képet adva annak összetételéről,

⁶ Gászó Dániel: Egy definíció a diaszpórákutatók margójára. *Kisebbségkutatás*, 25 (2016) 7–33.

⁷ Gászó D.: i. m. 7.

⁸ Gászó D.: i. m. 7–11.

főbb attribútumairól. Az iratanyagban fellelhető hagyatékok és egyesületi iratanyagok tehát esszenciális építőelemek egy alulnézeti kutatásnak. A dokumentumok által feltárható a tudományban eddig csak – inkább felülnézetből ismert – csoportként kezelt kanadai diaszpóra önmeghatározása. A diaszpórakutatás menetét, és legújabb megállapításait követve, a tanulmányom a magyar diaszpóráközösségre nem csoportként, hanem kategóriaként fog tekinteni, és ebből a szemléletmódból fog következtetéseket levonni a később ebben a témában születő kutatások megalapozásához. A kategóriaként való megközelítéshez Roger Brubaker *Ethnicity without Groups* című tanulmányának tézise szolgáltatja az alapvetést, miszerint különbséget kell tenni csoportok és kategóriák között, hiszen a csoportként való meghatározás tulajdonképpen ellentmond a történelemtudományban kritériumként támasztott megismerésnek.⁹ Tehát a metodológia által a Kanadában meglévő magyar nemzet makrotörténeti értelmezési dimenziója mellé egy mikrotörténeti tartalmat is párosíthatunk a beérkezett dokumentumok feldolgozásának segítségével.¹⁰

A diaszpóráként való meghatározásnál fontos tényező a földrajzi elkülönülés, hogy e közösségek tagjai óshazájukból egy idegen országba emigráltak. Gázsó Dániel itt külön hangsúlyozza, hogy ezeknél az embereknél az emigrálás fontos pontját képezi a kollektív tudatnak.¹¹ A szülőháza elhagyásának emléke jól látható módon Lendvay-Zwickl Jenő életét vizsgáló tanulmányban is pontosan fel lett tárva. Lendvay iratanyaga – csatlakozva az emigráns magyar közösség dokumentumaihoz – szintén alátámasztja azt a tézist, miszerint az emigrálás egy új origóként, időszámításként értelmezhető az érintett személyeknél.¹² A hazájukat elhagyók élete ettől az eseménytől számítva két időbeli dimenzióra osztható: – emigrálás előttre és utánra.¹³ A kollektív tudatban tehát az emigráció identitásteremtő aspektusként is értelmezendő, és ezáltal csoportos szinten, vagyis az ebben részt vevő individuumok kollektív emlékezeteként is vizsgálendő. Összességében megállapítható, hogy a kényszer hatására való elvándorlás hoz létre egy olyan emlékezeti teljesítményt, mely az ebben részt vevőket egységgé, vagyis közösséggé formálja. A beérkezett dokumentumok vizsgálatával fel lehet tárni e sorsközösségek kollektív emlékezetét. Hol érhető nyomon

⁹ Rogers Brubaker által felvetett probléma a csoport irányából való megközelítésről: „This is what I will call »groupism,« by which I mean the tendency to take discrete, bounded groups as basic continuents of social life, analysis. I mean the tendency to treat ethnic groups, nations, and races as substantial entities to which interests and agency can be attributed.” *Rogers Brubaker: Ethnicity without Groups*. Cambridge, Massachusetts and London, 2006. 8.

¹⁰ „A nemzetek [...] kettős jelenségek: alapvetően felülről konstruálódnak, de nem érthetők meg csak akkor, ha alulról is megvizsgáljuk őket, azaz egyszerű emberek feltételezéseinek, reményeinek, szükségseinek, vágyainak és érdekeinek szempontjából, melyek nem szükségképpen nemzetiek és még kevésbé nacionalisták.” *Gázsó D.* i. m.15. Vö.: *Eric J. Hobsbawm: Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, 1990. 10.

¹¹ *Gázsó D.*: i. m. 17.

¹² *Id. Szabó D.*: i. m.

¹³ *Szabó Máttyás: A diaszpórakutatás korlátai és lehetőségei* In: *Tanulmányok a diaszpóráról* (Szerk. Kovács Nóra.) Bp., 2005. 26. <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/514.pdf> (Utolsó megnyitás: 2016.09.12.)

az emigrációba kényszerültek közös emlékezetének origója? A kérdés megválaszolásához a migrációs eredetet kell részletes megvizsgálni. A migrációs eredetnél maga az elvándorlás eseménye a mérvadó az ezt átélte személyek emlékezetében, hiszen általuk válik az esemény kollektív produktummá. Ezt a gyakorlatban úgy lehet nyomon követni, hogy a hagyatékokban lévő személyes visszaemlékezések, illetve az emigrálás folyamatát érintő források feltárára kerülnek. A személyesen megélt nehézségek, hányadtatások, az erről szóló források töltik meg e kollektív tudatot tartalommal. Tehát az emigrálás eredete hasonló módon megtalálható lesz a személyes hagyatékokban, csak az esemény megélése lesz különböző. A diaszpóra közösségének vizsgálatánál azonban fontos, hogy különbséget tegyünk például a második világháborút követően kivándorlók és az 1956-os szabadságharc bukása után érkezők között, hiszen a különböző hullámok egy-egy diaszpóra esetében az eltérő kollektív emlékezet megjelenésében is megmutatkoznak.¹⁴ Összegzésül kijelenthető, hogy a migrációs eredet megfeleltethető az emigrálók kollektív emlékezetével, melynek vizsgálatával a magyar közösségeken belül a különböző kategóriák között is különbséget tudunk tenni.¹⁵

A diaszpóráként való meghatározásnak másik fontos ismérve az óhazával, illetve más – az óhazán kívül élő – magyar közösségekkel való kapcsolattartás. Az óhazával való nexusról számos dokumentum tanúskodik a Torontói Magyar Ház gyűjteményében. Itt elsősorban nem csak a levelezésekre kell gondolni, hanem az egyesületek belső jegyzőkönyveiben szereplő kulturális programtervezetekre, amik megvalósulásáról szóróanyagok, meghívók tanúskodnak. A programok előadói gyakran az óhazából érkező néptáncsoportok, zenészek, színészek, tudós emberek és énekesek voltak (mint például a The Budapest Clarinet Quartet, Tőkés László püspök, Bőjte Csaba ferences szerzetes, Hegedűs Endre zongoraművész, a Partiumi Keresztyén Egyetemi Kórus, Nagy Iboilya színművész, Krasznai Tamás színművész, Berecz András folklórkutató, népmesemondó, Vikidál Gyula, Hobó énekesek).¹⁶ Az ilyen eseményekre vonatkozó források legnagyobb számban a kulturális egyesületek levéltári sorozataiban lehet fellelni, név szerint az Ottawa Hungarian Community Center,¹⁷ vagy a Torontói Magyar Ház dokumentumai között.¹⁸ A diaszpóra magyarságáról fontos megjegyezni, hogy egy pillanatra sem hagyta figyelmen kívül az óhazai eseményeket. A személyi hagyatékokban lévő levelezésekből jól nyomon követhető egy-egy fontosabb magyarországi esemény diaszpóra emlékezetébe történő rögzülése, itt említhető akár 1956, vagy ha – államok feletti meghatározásban gondolkodunk – nemzeti szinten a későbbi romániai falurombolás is. A kint élő

¹⁴ Részletesen lásd. *Sárhegyi T.*: i. m.

¹⁵ *Gázsó D.*: i. m. 17–22.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 2343 - II. - 12 - 1. tétel alatt található meghívók, szórólapok utalnak a Torontói Magyar Házba látogató magyar személyekről.

¹⁷ MNL OL - P 2343 - II. - 7. Ottawa Hungarian Community Center. A torontói magyar közösség emlékkönyve 1938–2011 – History of Toronto's Hungarian Community (Szerk. Dancs Rózsa) Torontó, 2012. 67–68, 160–162. <http://mek.oszk.hu/14500/14527/14527.pdf> (Utolsó megnyitás: 2017.10.18.)

¹⁸ MNL OL - P 2343 - II. - 12. Torontói Magyar Ház

magyarok esetében egyértelműen kijelenthető, hogy életük végéig felelősséget éreztek hazájuk és az ott élő emberek iránt. A torontói források ezen túl még arra is választ adnak, hogy milyen kapcsolatot ápolt a diaszpóra magyarsága más, szintén külföldre kényszerült magyar közösségekkel. Ez jól látható többek között a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösségnél,¹⁹ melynek több országban volt megfelelő magyar képviselője, kisebb szervezete, illetve hasonló módon ide sorolható a Pax Romana is. A hazához fűződő – érzelmi eredetű személyes – kapcsolatra is található dokumentum, amire talán az egyik legjobb forrás maga a líra, példának okáért Kostya Sándor hagyatékában lévő honvágy című vers.²⁰ Ebben a műben a szerző saját lelki világát, a hazához fűződő lelki kötődését mutatja be, mely mikrotörténeti szinten fontos adaléka a feltárandó és elemzés alá vetendő források sorának. Az óhaza értelmezése a diaszpóra magyarság vonatkozásában több szempontból is értékes lehetőséget kínál. Ezek közül első sorban az identitásmegalapozó tartományt érdemes kutatni, mely természetéből adódóan örök érvényű marad a Magyarországról emigrált emberek számára, tehát törölhetetlen lesz életükből, emlékezetükből. Az individuumokat vizsgálat alá véve arra a következtetésre jutunk, hogy önmeghatározásuk gyökerei az óhazába nyúlnak vissza és őrződnek meg. Tehát azt látjuk, hogy ezen személyek megalapozó emlékezet, vagyis hagyományaik, szokásaik forrása Magyarországra lokalizálható. Ezzel párhuzamosan jelen van a tapasztalás által létrejövő, és folyamatosan mozgásban lévő biografikus emlékezet is. Ez utóbbi emlékezeti teljesítmény azonban hosszú távon nem gyakorolhat hatalmat a megalapozó emlékezet felett, csak annak kiegészítésül szolgálhat. Így tapasztalható a források tükrében, hogy maga az emigráció nem megalapozója az identitásnak, csupán kiegészítője. A nemzeti mivolt, a magyarságtudat eredője, pontos mibenléte a megalapozó emlékezet kutatása által fedhető fel, mely tulajdonképpen az önazonosság alapját szolgáltatja.²¹

Tanulmányomban végül a diaszpóra meghatározásának harmadik fő pontját vizsgálom, vagyis az emigrálók viszonyát a befogadó közösséghez. A kint lévő magyarság esetében pontos képet lehet alkotni arról, hogy milyen módon és mélységben illeszkedtek be az őket körülvevő társadalomba. A migrációt követően az emigrálók előtt két választás állt fenn: vagy megmaradnak gyökereiknél és csak integrálódnak az adott környezetbe, vagy teljes mértékben asszimilálódnak és úgy folytatják életüket. Az emigrációval kezdődő óhazán kívüli életnek és fejlődésnek az egyik legfontosabb kérdése tehát, hogy a befogadó társadalomba érkezők meg tudják-e tartani másságukat, etnikai, kulturális különállásukat?²² Többek között azért is tartom fontosnak a kérdés tisztázását, mert az emigrációval a szülőhazát elhagyó személyek kiszakadtak abból a környezetből, mely konstans módon biztosítani tudta identitásuk megtartásához szükséges eligazodási

pontokat. Tehát a szülőhazájuk, környezetük által biztosított emlékezeti kereteket egy új, idegen környezetre váltották, ahol ezek a kiigazodási pontok kezdetben nem voltak meg. Ez az a pont, ahol eldől, hogy a hazájukon kívülre szakadt egyének, tágabb értelemben – a migrációs eredet által összekovácsolódott – közösségek diaszpóráként, vagy asszimilálódtak csoportként tudnak-e működni. A kulturális különálláshoz, az etnikai határok fenntartásához ezeknek a közösségeknek meg kell erősödniük. A megerősödéshez viszont olyan teret kellett kialakítaniuk, melyben többek között folytatni tudták hagyományuk ápolását. Ez a tér biztosította a diaszpóra tagjai számára a kapcsolatot, és magát az emlékezet szempontjából fontos emlékezeti pontokat. Természetesen itt nem feltétlen konkrét fizikai terekre kell gondolnunk.²³ A torontói magyarságnak kulturális emlékezet módszertana szempontjából a legfontosabb ilyen tér a kultúrközpont, vagyis a Torontói Magyar Ház volt. A kultúrközpont megléte viszont nem jelentette azt, hogy ezek a közösségek ne integrálódtak volna az új társadalomba, pusztán annyit, hogy az integráció mellett sikerült etnikai és kulturális elkülönülésüket fenntartani. A diaszpórában élőknek a befogadó államtól csupán az volt az elvárásuk, hogy közösségük tagjai a megfelelő jogokban részesüljenek. Ez a jogegyenlőség biztosította azt a keretet, amelyben a közössége megfelelő módon tudott működni, és melyben megfelelő módon kiépíthette intézményrendszerét, kinti működésének legfőbb pilléreit.

A tanulmányomban fent felvázoltak is erősítik azt a megállapítást, miszerint a kanadai magyar közösség nem asszimilálódtak csoportként, így diaszpóráként kell meghatározni. A hazájukat elhagyó személyek életében – Lendvay-Zwickl Jenő példájából is kiindulva – az emigráció pillanata egyértelműen origóként, identitásteremtőként értelmezendő, aminek közösséghez való kötöttsége megteremtette azt a kollektív emlékezetet, amelyet migrációs eredetnek nevezünk. A befogadó társadalomba érkező magyar közösség olyan kategóriája szerepel a tanulmányomban, mely meg tudta teremteni azt a környezetet, melyben hagyományait, kultúráját ápolni tudta, és tudja a mai napig. Ezen a téren belül fontos szerepet töltek be a kulturális intézetek, különböző egyesületek, melyek bátyaként védték e közösség attribútumait, a befogadó lakosságtól megkülönböztethető etnikai, kulturális különbségeit. A kanadai magyar diaszpóra esetében a dokumentumok tükrében jól látható, hogy más emigrációs csoportokkal, az óhazával is folyamatos kapcsolatban volt. Végezetül – a történelmi elemzés keretét elhagyva – feladatomnak érzem feltenni azt a kérdést, hogy vajon a kint élő magyar közösség meddig maradhat fenn diaszpóráként, meddig tud a saját keretei között különálló, kollektív emlékezeti közösségként működni? A kérdés feltevése azért is fontos, mert a kanadai magyar emigráció is egyre jobban veszít etnikai és kulturális különállását megtestesítő közösségéből – itt gondoljunk a vegyes házasságokra és a diaszpóra öregedő társadalmára –, amely magában hordozza azt a veszélyt, hogy a ma ismert kanadai diaszpóra idővel asszimilálódik az őt befogadó

¹⁹ MNL OL - P 2343 - II. - 5. Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség (MKCSBK)

²⁰ MNL OL - P 2343 - I. - 8. Kostya Sándor hagyatéka

²¹ Jan Assmann: A kulturális emlékezet (Ford. Hidas Zoltán.) Bp., 2013. 53–54.

²² Gázó D.: i. m. 24.

²³ J. Assmann: i. m. Vö. Maurice Halbwachs: Das kollektive Gedächtnis. Stuttgart, 1967. 130.

társadalomba.²⁴ Tanulmányomban most a Torontói Magyar Ház történetét fogom vizsgálni egészen napjainkig.

A Torontói Magyar Ház rövid története

A Torontói Magyar Házat 1938-ban alapította a Kanadában élő magyarság. Létrehozásának céljai között szerepelt, hogy a kint élő közösségnek egy olyan teret biztosítson, melyen belül meg tudja szervezni találkozóit, ápolni tudja kultúráját, és ezáltal felépítheti diaszpóráközösségének alapjait. A szándék megvalósítására 1942-ben már egy közösségi házat is sikerült megvásárolni, ami a College Street 245. alatt volt megtalálható. A Ház első vezetőségének alakulólésére, az igazgatóság megválasztására 1939. május 1-én került sor. Az egyesület megalapítása sok nehézségbe ütközött, mivel magának az intézménynek az volt a feladata, hogy a kint élő magyarságot összefogja, amihez az összes magyar egyesületre szüksége volt. Sajnálatos módon a kooperációt nem tudták megvalósítani, és több szervezet önhibáján kívül kimaradt az összefogásból. A kimaradt egyesületek tiltakozásba kezdtek, majd nyilvános kiáltványban kijelentették, hogy a Magyar Ház jogtalan mozgalomként van jelen Torontóban.²⁵ A források tanúsítják, hogy a Magyar Ház életének kezdeti szakasza sok nehézséget rejtett magában. A diaszpóra közössége viszont továbbra is szükségét érezte egy közös tér kialakításának, amely akarat eredményeként végül 1945. december 14-én hivatalos kanadai intézményként a hatóság bejegyezte a Torontói Magyar Házat. A magyar közösség létszáma közben folyamatosan emelkedett, mely az ismétlődő emigrációs hullámokkal magyarázható. Az 1945-ös esztendő követően két jelentősebb migrációs hullám volt – a második világháború utáni, amit kiegészített egy kisebb, 1947-es emigráció,²⁶ majd az 1956-os forradalom, szabadságharc bukása után

bekövetkező,²⁷ 1957 tavaszáig tartó kivándorlás.²⁸ Ebből adódóan a Torontói Magyar Ház egyre fontosabb szerepet töltött be a kanadai diaszpóra mindennapi életében, mely a megszorodó kulturális programjaiban is mérhető volt. A vezetőség 1974. március 28-i közgyűlésén – látva a kanadai magyar közösség bővülését, igényeit – elhatározta, hogy a meglévő kis épületet egy nagyobb létesítményre cseréli, melynek kiválasztására szakértői gárdát hozott létre. Ebben az évben az egyesület nevet is változtatott, és szeptember 16-tól Hungarian Canadian Cultural Center (Hungarian House) néven működött tovább.²⁹ Az új épület megvételéhez szükséges összeg előteremtéséhez egy öt főből álló Gyűjtési Bizottságot hoztak létre, mely első felhívásában adományozásra kérte a kinti közösséget. Végül a régi épület eladásából és az adományokból sikerült 650 000 dollárért megvásárolniuk a St. Clair Avenue West 840. szám alatt található új épületet.³⁰ Az építvány megvétele után a kinti diaszpóráközösség megújult erővel folytatta kulturális programjainak szervezését, és kezdte meg a közösség igényei szerint az új központ átalakítását. A magyarság aktivitása – a dokumentumok tükrében – kézzelfogható volt: Kay Lajos életnagyságú festménnyel díszítette az Árpád Hallt, 1975-ben megszervezték a Magyar Iskolát és tizennégy év közötti gyerekeknek, és még ebben az évben beköltözött a Krónika nevű folyóirat az épület falai közé. Az új létesítmény volt a „szabad világ” legnagyobb magyar kulturális központja,³¹ melyben a diaszpóra közössége biztosította hagyományának, kultúrájának ápolását.³² A Torontói Magyar Ház egyesületi iratanyagában több, kulturális és

²⁴ Gazsó Dániel tanulmányában a következőképpen foglalja össze a kérdést: „Hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egy migrációs eredetű közösségről kiderüljön, vajon képes-e az öt körülvevő társadalomba beilleszkedni, etnikai határait megtartani, valamint a megkülönböztetett etnikumként való létezés vágyát továbbadni egyik generációról a másikra. A diaszpóralét lényegében egy hosszú távú, long durée jelenség, melyet az »idegenben élés« tartóssága jellemez. Következésképpen a diaszpóra egyik legmeghatározóbb kritériuma az idő faktora.” *Gazsó D.*: i. m. 25. Vö. *Gérard Chaliand– Jean-Pierre Rageau*: Atlas des diasporas. Paris, 1991.; *Fejős Zoltán*: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: *Tanulmányok a diaszpóráról* (Szerk. Kovács Nóra.) Bp., 2005. 9–24.; *Rogers Brubaker*: ‘diaspora’ diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28 (2005) 3.

²⁵ A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 17–18.

²⁶ Ez utóbbi ’47-es hullám akkor következett be, amikor a demokratikus átmenet hirdetői számára világgóssá vált, hogy Magyarországon a – Moszkvából megrendezett – kommunista hatalomátvétel passzív szereplői, és a továbbiakban nem kívánatos személynek minősülnek.

²⁷ MNL OL - P 2343 - II. - 12. - 2. tételben megtalálható publikáció. *Susan Papp-Zubrits*: The Hungarian Community of Toronto – Over 50 Years of Change. *Krónika*, 1984. március. 30–33.: A magyar forradalom és szabadságharc bukását követően több mint 41.000 magyar érkezett Kanadába. Összehasonlításként érdemes kitérni az 1931-es kanadai népszámlálási adatokra. Ebben az évben Torontóban 1 354 fő vallotta magát magyarnak, és ez a város volt a második legnagyobb magyar populációval rendelkező település Kanadában. Torontónál csak Hamilton volt nagyobb, ahol nagyjából kétszer több magyar élt.

²⁸ Részletesen ld. *Bába Szilvia*: Magyar identitás a tengerentúli diaszpórában (Doktori disszertáció). Pécs 2015. 36–39. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/babaszilvia.pdf> (Utolsó megnyitás: 2017.09.21.); *Borbándi Gyula*: A magyar emigráció életrajza 1945–1989. Bp. 2006. 775. <http://www.mek.oszk.hu/03400/03472/03472.doc> (Utolsó megnyitás: 2017.09.21.).

²⁹ MNL OL - P 2343 - II. - 12. - 2. tétel tartalmazza a Torontói Magyar Ház névváltoztatására vonatkozó hiteles dokumentum másolatát.

³⁰ MNL OL - P 2343 - II. - 12. - 1. tétel „A Torontói Magyar Ház Építőbizottsága jelenti” című szórólapon történő felhívás. „...Toronto magyarsága számban erősen felduzzadt és a College Street-i ház már kicsi. Elérkezett az ideje, hogy a számban és erejében megnövekedett torontói magyarság nagyobb, díszesebb és megfelelőbb központot teremtsen.(...) a torontói magyar egyházi és egyesületi élet vezetői arra kérjük a torontói és környéki magyarságot: legyen áldozatkész, tegye lehetővé az új Magyar Központ megvételét. Küldje be adományát az alábbi címre...”

³¹ MNL OL - P 2343 - II. - 12. Dr. *Kovács István*: Magyar Kultúrközpont Kanadában. *Nemzetőr*, (1974). 9.

³² A Torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 29. közli a következő publikációt: *Vitrovizsky László*: Karaván ’75. *Krónika*, (1975. szeptember) 5.: „A Magyar Kultúrközpont impozáns épületének falai mögött sokkal, de sokkal több a férőhely, mint a régi magyar házban. S ami még ennél is többet jelent: e falak mögött az egyik legfontosabb feladatnak a magyar nyelv, a népművészet, hagyományaink ápolását, fenntartását és terjesztését tartják...”

tudományos programot hirdető szórólappal és újságkivágattal található. Ezekből a forrásokból tudjuk pontosan, hogy a központba látogatók, vagy előadók sorában volt többek között Teller Ede, Sütő András vagy Wass Albert. A házban nagyobb bálakat is szerveztek, mint például a Kodály Együttes rendezésében létrejövő „Kodály Bált”, vagy az Árpád-napi vacsora és táncestet.³³ 1977-ben a Magyar Házban megalapították a térség magyarságának legjelentősebb könyvtárát is, ami az oda kerülő gyűjtemény tulajdonosáról, Dr. Halász Jánosról kapta nevét. A könyvtár mellett a kultúrközpontban rendezkedett be a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma is 1985-ben.³⁴ A múzeumban kiállított értékes gyűjteményt korábban – az emigráció jeles személye – vitéz Szathmáry Károly őrizte. Az ő tulajdonából kerültek az anyagok először a Magyar Házba, majd később két részre válva: a tárgyi források – Dr. Szakály Sándor közbenjárásának köszönhetően – a Hadtörténelmi Múzeumba, míg az írott források a Mikes Kelemen Programban gyűjtése nyomán az Országos Levéltárba.³⁵ A Magyar Ház jól példázott növekedése azonban egyre nagyobb összeget emésztett fel, amely következményeként az egyesület 1984-ben kénytelen volt szervezeti formáját nonprofitól jótékonyági szervezetté változtatni. Az anyagi problémák azonban ezzel a lépéssel sem oldódtak meg, mivel az egyesület közben több olyan adományozót veszített, akik nélkül bevétele is jelentősen megcsappant. Igaz, a Magyar Háznak 1988-ig sikerült befizetnie adósságát, de a 90-es években – a megfelelő működés fenntartása miatt – újabb tartozás felhalmozására kényszerült, mely 1993-ban 90 000 dollárra volt tehető. A megújulás, és az anyagi javak rendbetétele egy új vezetés megválasztásával, 1998-ban történt. A Magyar Ház 2001-ig újra veszteségmentesen üzemelhetett.³⁶ Ekkor már a *Krónika* helyett egy kevésbé reprezentatív havilap, az *Értesítő* jelent meg a kulturális központ gondozásában. A 2002-ben a pénzügyi hiány újra emelkedett, és egy éven belül elérte a 15 000 dollárt. Ebben a helyzetben a Magyar Ház vezetősége újra a magyar közösségtől várta a segítséget adomány formájában. A gyűjtésből befolyt kevés pénz azonban rávilágította arra, hogy a St. Clair Avenue West 840. szám alatt található épület nem fenntartható, így azt el kell adni.³⁷ A létesítmény azonban nem talált vevőre és továbbra is

a diaszpóra magyarságának szolgálatában állt. A kulturális központ 2000-es évek első felét követő történetének feltáráshoz az elnöki beszámolókra kell támaszkodni. A 2007-es esztendő végén keletkezett vezetői összefoglalóból ismeretes például, hogy a magyar diaszpórák közössége egyre jobban meggyengült. Vaski Gábor elnöki beszámolójában kijelenti, hogy a Magyar Ház kizárt tagjait vissza kell hívni az egyesületbe. Vaski indoklása a következő volt: „a legfontosabb annak hangsúlyozása, hogy a csökkenő és egyre idősödő létszámú magyarság körében már nincs idő marakodásra és az egymásra mutogatásra, mert a végén azt vesszük észre, hogy nem maradt magyar aki összetarthatná a közösséget és összetartozna.”³⁸ Az új generáció egyre jobban ki volt – és a mai napig ki van – téve a beolvadás, vagyis az asszimiláció veszélyének. Ez akkor és most is a kanadai magyar közösség diaszpóráként való működésének végét jelentené. A 2009-es elnöki beszámolóból jól látható, hogy a Magyar Ház „mind anyagi, mind erkölcsi értelemben a csőd szélén állt.”³⁹ Ha a forrás hiteles, akkor kétségtelen, hogy a kultúrközpontnak ez volt a legsötétebb időszaka. Az elnöki értesítő arról is beszámol, hogy az épülethez 1998 óta nem nyúltak hozzá. A haszthatatlan javításokat, felújításokat nem lehetett tovább halogatni, melyek 2009-ben meg is kezdődtek. A munkálatok az egyesület életében újra elindítottak egy ördögi kört, és pénzügyileg újra deficitet eredményeztek, ami megakadályozta a Magyar Ház nagyfokú renoválását. Ebből is egyértelműen látható volt a vezetőség számára, hogy az 1974-ben vásárolt Magyar Ház fenntartása nem sokáig folytatható.⁴⁰ A központ közgyűlése végül 2009-ben meggyőző fölényrel megszavazta, hogy a St. Clair Avenue West-en lévő épületet el kell adni, és helyette egy másik új kulturális központot kell vásárolni. Az épületet végül csak 2011. december 12-én sikerült eladni, amivel párhuzamosan megkezdődött az új létesítmény felépítéséhez megfelelő ingatlan keresése. Ez a keresés több mint másfél évet igényelt, és csak 2013 nyarán zárult sikeresen. A közösségnek megfelelő ingatlant végül az igazgatóság által kijelölt szakemberek a Bermondsey Road 32. szám alatt találták meg, amelyen 2015 januárjában – a kint élő magyarság közös összefogásával – megkezdődött az új Magyar Ház építése.⁴¹ A munkálatok viszonylag hamar, tíz hónapon belül befejeződtek, és október 24-én ünnepélyes keretek között átadták az új Magyar Házat a diaszpóra magyarságának.⁴² A Torontói Magyar Ház gyűjteményének 2011 és

³³ Németh Enikő: The Arany János Hungarian Week-end School. In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 47–48. Ezen kívül a Torontói Magyar Ház iratanyaga között megtalálható az Arany János Hétvégi Iskola tájékoztatója MNL OL - P 2343 - II. - 12. - 1. tétel.

³⁴ A múzeum működése kapcsán ld. MNL OL - P 2343 - II. - 13. A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma.

³⁵ A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumáról ld. Jordán Emőke: Hungarológia a Magyar Házban. In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 73–75., és MNL OL - P 2343 - II. - 13. A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma.

³⁶ A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 41–42. közli a 2002-es Értesítőben megjelenő március 15-i megemlékezésen elhangzó elnöki beszéd szövegét: Gaál Csaba: Elnöki beszéd – 2002. Március 17. Gaál Csaba elnök beszédében 1999-ről is veszteséges évként emlékszik meg: „De a Ház immár 1999 óta ismét fekete tintával jegyzi a bankkönyvét. Mint a „rég jó időkben”. (...) A Ház azonban olyan, mint egy éhes ember, etetni kell, ruháztatni kell, melyhez pénz szükséges.”

³⁷ Bozóky Barna: 70 Years in a Nutshell. *Kaleidoszkóp*, 3 (2008) 5. In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 3–4.

³⁸ Vaski Gábor: Elnöki beszámoló – Merre Tovább, Kultúrközpont? Értesítő, 1 (2007). In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 95–97.

³⁹ Vaski Gábor: Békés boldog karácsonyt és sikerekben gazdag esztendőt! Értesítő, 1 (2008) 3. 137. In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 160–162.

⁴⁰ Vaski Gábor: Békés boldog karácsonyt és sikerekben gazdag esztendőt! Értesítő, 1 (2008) 3. In: A torontói magyar közösség emlékkönyve i. m. 160–162.

⁴¹ Összefoglaló a Magyar Ház vezetőségének négy éves munkájáról. <http://www.hccc.org/articles.php?id=15053&archived=1> (Utolsó megnyitás: 2017.09.20.)

⁴² Kanadai Magyar TV (KMTV) 2015. október 31-i adása. Forrás: Youtube.com (Utolsó megnyitás: 2017.09.20.); A videó elérhető a Kanadai Magyar Kultúrközpont honlapján is: <http://www.hccc.org/articles.php?id=14982&archived=1> (Utolsó megnyitás: 2017.09.20.)

2015 közötti őrzési helyéről sajnos nem találtam semmi forrást. 2015-től a Magyar Ház iratanyagát is a Bermondsey Road 32-es szám alatt őrizték, amely a Mikes Kelemen Program keretében került haza Magyarországra.

A gyűjtemény szerkezete

A Torontói Magyar Ház gyűjteménye 2016. május 11-én érkezett be a Mikes Kelemen Program központi raktárából az Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületébe. A 104 dobozból álló irategyüttesről ekkor még a levéltár munkatársai nem rendelkeztek megfelelő ismerettel, így elengedhetetlen volt a gyűjtemény előzetes feltárása. A feltárás eredményeként a levéltárosok azt a következő megállapítást vonták le, hogy az összetartozó iratanyag a Torontói Magyar Ház gyűjteménye, melyen belül négy nagyobb egységet különítettek el: személyi hagyatékokat, egyesületi iratokat, tartományok, városok szerint rendezett dokumentumokat és gyűjteményeket.

A Torontói Magyar Ház legnagyobb egységét az egybe-vont személyi iratanyagok, gyűjtemények alkotják, amelyek 64 dobozt tesznek ki. Az archívum amerikai típusú levéltári dobozokban érkezett be, és a kinti struktúrát követve folderekbe – középszinten – rendezve veszi sorba az összetartozó dokumentumokat. A hagyatékok megkülönböztetésére a következő struktúrát alakították ki Kanadában. A személyi iratanyagok első dobozára, a „gdc/HC” előtag után rendszerint a hagyatéktulajdonosának teljes-, vagy vezetéknevét jegyezték fel, majd a későbbi raktári egységeknél már csak monogram jelezte az iratképzők kiletét. A „gdc/HC” feloldásához a levéltárosok elsődleges forrásként az interneten megtalálható publicisztikákra támaszkodtak.⁴³ Ebből kiderült, hogy az iratanyag nagyobb hányadát a kanadai magyar emigráció jeles személye, Demmer György rendezte. Ő a levéltárral korábban is kapcsolatban állt az NKA ITHAKA programnak köszönhetően. Az adatgyűjtés során kiderült, hogy a kanadai magyar diaszpóra iratanyagának megőrzését Demmer kezdetben az ottawai levéltártól remélte. A levéltár feltétele a dokumentumok átvétele kapcsán az volt, hogy azokat rendezetten, feldolgozva kell átadni. A magyar szellemi hagyatéktulajdonos érdekében ezt a feladatot vállalta magára és végezte el Demmer György. Az általa rendezett iratanyag teszi ki a Torontói gyűjtemény jelentős részét, és innen származik a gdc/HC jelölés is, vagyis a George Demmer Collection/Hungarica Canadiana. A feljebb leírt formában jelölték meg a hagyatékok sorában Kardos Talbot Béla hagyatékát is, akinél – a leírt metódust követve – az első dobozra kiírták a teljes nevet, majd a második raktári egységtől csak a „KTB” monogramot tüntették fel. A hagyatékokon belül általában három nagyobb egységet alakítottak ki, külön kezelve a személyi iratanyagokat (Personal Papers), a levelezést (Correspondence), és az iratanyaghoz szorosan kapcsolódó jegyzeteket, újságkivágatokat, egyéb dokumentumokat

(Clippings, Notes etc.). A felépítés tisztázásánál külön meg kell említeni az utolsó egységbe tartozó újságkivágatokat, vagyis Clippingseket. Az újságkivágatok ideális körülmények között nem minősülnek levéltári iratanyagoknak, azonban jelen helyzetben a Magyarországon lévő információhiány miatt indokolt megtartásuk. Ezek a kivágatok szervesen illeszkednek a levéltári dokumentumokhoz, és olyan kútfőknek minősülnek, amelyek nélkül elképzelhetetlen lenne egyes iratok kontextualizálása. A hagyatékok dokumentumai közé időnként egyesületi iratok is bekerültek, ami főleg abban az esetben volt jellemző, amikor a hagyatéktulajdonosa valamilyen pozíciót töltött be egy adott szervezetben. Az iratanyagot folderekben tárolták, tartalmukra címszavak, illetve az évrendezett iratanyag esetében évszámok utaltak. A gyűjteményeknél hasonló jelzetstruktúra figyelhető meg, mint a hagyatékoknál. A „gdc/HC” előtagot hol a gyűjtemény megnevezésének mozaikszava, hol teljes neve követi. Ezen belül a foldereken valamilyen kifejezés jelöli, hogy pontosan milyen levéltári iratanyagot tartalmaznak. A gyűjteményeken belül speciális helyet foglal el a Demmer György által kialakított *Encyclopaedia Hungarica Canadiana* (EHC) egység, melynek részletes bemutatását a későbbiekben tárgyalom.

Ha az egyesületi, szervezeti dobozokat összehasonlítjuk a hagyatékokkal, gyűjteményekkel, látjuk, hogy szerkezetüket következtlenül alakították ki. A Torontói Magyar Ház archívumának ezen egységénél sok esetben csak mozaikszavakkal találkoztunk. A rendezésnél a dobozok sorában így jelent meg az „MKCSBK” elnevezést viselő nagyobb irategyüttes és az „EMA” kisebb dokumentumegyüttes is. Ennél a két említett mozaikszónál az iratanyag vizsgálata során, a dobozok tartalma alapján derült ki, mely egyesületeket jelölik a feliratok. Előbbi helyes feloldása a „Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség”, míg utóbbi „Egyesült Magyar Alap”. Belső felépítésükben ezek az irategyületek is követik a hagyatékoknál, gyűjteményeknél leírt struktúrát. A dobozokban található következtlenül kialakítás egyik fő oka, hogy számos esetben az egyesületek iratanyagát személyi hagyatékokból átemelt iratokból építették fel, egészítették ki. Az ilyen módon felépített egyesületek belső ügymenete ebből adódóan kisebb szegmensekre oszlott, és ez ma is látható, hiszen időrendjükben, tárgyukban az ügyek nem koherens módon követik egymást. A rendezés során arra is találtunk példát, hogy a proveniencia alapján pontosan meghatározható személyi vagy egyesületi iratanyagot vegyes dobozba helyeztek.

A Torontói Magyar Ház archívum harmadik egységét a tartományok, városok szerint csoportosított iratanyagok alkotják. A dobozok feliratai ezeknél az egységeknél is jelzetként funkcionálnak, és az előző két leírásához hasonlóan „gdc/HC” előtaggal kezdődnek. Az előtag után a dobozokon az iratanyag megnevezése következik, ami ennél az egységnél a tartomány vagy város nevét jelenti. A dobozokon belüli folderek vegyesen tartalmaznak egyesületi és személyi hagyatékokat, ami miatt az iratok eredeti helye, illetve állapota nem rekonstruálható. Ezen egység előzetes feltárásakor arra is akadt precedens, hogy egy tartomány nevével jelölt doboz valós tartalma egy strukturált személyi iratanyag volt. Az iratok dobozon belüli rendjéről az valószínűsíthető, hogy

⁴³ John Miska: *Hungarica Canadiana – Archival Sources. Hungarian Studies*, 21 (2007) 323., Veszely Ferenc: Demmer György és a HCHC. www.magyarokoltok.com (Utolsó megnyitás: 2017.08.29.)

ez az egysége az archívumnak egy majdani kanadai rendezés előkészítéseként szolgált, és területi alapon gyűjtötte össze a beérkező dokumentumokat, hogy később innen a megfelelő tematikai egységbe lehessen besorolni őket.

A rendezettség vizsgálatakor az általunk napi szinten használt szakmai-módszertani keretet, szabályrendszert félre kellett tennünk, és a rendezettség eredőjét egy más elgondolás mentén kellett keresnünk. A beérkezett iratanyagnál elsődlegesen meg kellett találni a tagolódásban használt vezérelveket, melyeket értelemszerűen a gyűjteményt rendező személy, Demmer György alakított ki. A személyi hagyatékok esetében ez nem okozott különösebb problémát, hiszen ott a legtöbb esetben a proveniencia elve érvényesült, tehát az iratok a rendeltetés szerinti helyükön voltak megtalálhatóak.⁴⁴ Kivételt képeztek ez alól a levelek, melyek számtalan esetben a keletkezési helyen, vagyis a levélíró hagyatékában foglaltak helyet, holott azoknak – amennyiben a levelet elküldték – a címzetten anyagában kellett volna maradniuk.

Az első szembetűnő eltérés az egyesületi iratanyagoknál volt megfigyelhető. A gyűjtemény ezen egységében számos példát találunk, ahol személyi hagyatékokból emeltek át dokumentumokat azzal a céllal, hogy egy adott szervezet írott forrásait kiegészítsék. A dokumentumok áthelyezésére a foldereken található megjelölések utaltak, tudniillik azokon a legtöbb esetben jelölték tulajdonosaik monogramját, mely alapján be lehetett azonosítani, hogy korábban melyik személyi hagyatékban helyezkedtek el. Ennél az utólagos rendezésnél két folyamat fedezhető fel. Az első folyamat az elsődleges proveniencia helyreállítását tűzte ki célul, tehát egy-egy egyesület vezetősége, tagja által otthon őrzött egyesületi iratanyag visszahelyezését szerves egységébe. A második, amely az emlékezeti-kontextus vizsgálata szempontjából fontos, individuumok emlékezetéből, dokumentumaiból felépíteni az egyesületek iratanyagát. Ezek a források is természetesen összefüggést mutatnak azzal az egyesülettel, amelynek dokumentumai közé emelték, azonban rendeltetés szerinti helyük a személyi hagyatékokban lenne. Ezen felül több elméleti kérdést is felvetnek, melyek közül elég csak arra gondolni, hogy két személy között folyó összefüggő levelezés egy fontos, értelmezés szempontjából elengedhetetlen pontját ragadták ki csak azért, mert az egy bizonyos egyesülettel kapcsolatban információkat tartalmazott. Emellett feltehető a kérdés: miért hagyták meg egyes hagyatékokban az egyesületi iratokat? A második elv szerint (vagyis a személyi iratanyagokból felépíteni egy egyesület életére vonatkozó irategyűttest) áthelyezett dokumentumok közül sorolhatók a meghívók, az egyesületeket tartalmukban említő levelezések, feljegyzések. Természetesen azért pozitív eleme is ismert ennek a hibás rendezésnek, ami nagy valószínűséggel az iratanyag kinti átrendezésének mozgatórugójaként operált. Mikrotörténeti szinten, alulnézetből, a szervezetek tagjainak iratait egybegyűjtve vizsgálhatók a kanadai egyesületek, ezáltal kevesebb kutatást

⁴⁴ Irattani proveniencia: „Nem eredetet, keletkezést, származást, hanem rendeltetés szerinti hovatartozást jelent. Az iratnak nem a keletkezési, hanem rendeltetés szerinti helyét fejezi ki, határozza meg.” *Ember Győző: A levéltári rendezés általános kérdései, Levéltári Közlemények*, 51–52 (1980–1981). 39. A rendszerezési elvekről részletesen uo. 38–44.

igényelve tárható fel ezen szervezetek belső tagolódása, rajzolódnak ki kisebb csoportjai és e csoportok kollektív tudata.

Megállapítható tehát, hogy az iratanyagok kiragadása eredeti környezetükből a levéltári rendezési elv szempontjából szabálytalanul történt ugyan, de rekonstruálható a szándék: tehát az egyesületek életét fontosabbnak tartották vezérlő elvként kiemelni, hiszen azok nagyobb hatást gyakoroltak az egyes individuumokra, formálták a kinti kanadai közösségeket.⁴⁵

Az emlékezeti-kontextus szempontjából a Torontói Magyar Ház iratanyagának fontosabb részét alkotják a gyűjtemények. A gyűjtemények mesterséges módon, a kanadai iratrendező által lettek kialakítva, és ezáltal minden esetben egy akarat, kívánság manifesztumaiként értelmezendők. Ennek illusztrálására egy gyűjteményt szeretnék kiemelni, amely alapján a tanulmányban levont megállapítások analógiaként alkalmazhatók a további hasonló módon kialakított levéltári egységekre. A beérkezett gyűjtemények közül a Demmer György által összeállított EHC-t, vagyis *Encyclopaedia Hungarica Canadiana*-t fogom elemezni. A huszonhárom dobozból álló irategyűttes összeállításának nagy valószínűséggel az volt a célja, hogy a kinti közösségről egy összefüggő, tudományos kütfőt hozzanak létre. Ennek létrehozása az öndefiníció szempontjából különösen fontos. A diaszpórában élő magyarság az emigráció időpontjától kezdve egy új életet kezdett, és új környezetében olyan emlékezeti pontokat kellett megalkotnia, ami alapján definiálni tudta önmagát, formálni tudta közösségét. Ilyen emlékezeti pontként, illetve emlékezeti helyként határozható meg az EHC gyűjtemény is. A gyűjtemény fizikai valója adja az emlékezeti hely anyagi formáját, melyhez a Pierre Nora-i értelemben párosul a funkcionális és szimbolikus jelentés is. A funkcionális értelmezési keret jelentősége időben és térben eltér egymástól. Kezdetben azért hozták létre az EHC-t és a Torontói Magyar Ház gyűjteményét is, hogy a kanadai közösség emlékeinek örök tárolást biztosítsanak. Ez a funkcionális keret azonban az iratanyag Magyarországra szállításával jelentésében bővült, hiszen itt már olyan kütfőnek minősül a gyűjtemény, mely a legtöbb kutató számára ismeretlen információkat tárol. Az iratanyag szimbolikája különösen fontos, hiszen a magyar történelemben eddig részletesen nem vizsgált csoportok olyan emlékezeti teljesítményét tárolják, amelyek eddig nem voltak elérhetőek, csupán azoknak, akik Kanadában kutatták az archívumot. Ezen a ponton felelni kell arra a kérdésre, hogy ez az irategyűjtemény milyen emlékezeti helyként értelmezhető Magyarországon? A magyar történelem bizonyos szintig taglalja a kanadai diszpórárt, de eddig nem volt rá lehetőség, hogy a kanadai magyarság kollektív emlékezetét megismerjük. Ezek az emlékek, az elmúlt történelmi jelen fragmentumai a Torontói Magyar Ház archívum dokumentumainak feldolgozásával, interpretálásával viszont beleépíthetők a magyar történelembe. Az iratanyag feldolgozásával képet kapunk arról, hogy a kanadai egyesületek, egyes személyek

⁴⁵ Ezekhez a csoportokhoz sorolható többek között a Magyar Királyi Csenedőri Bajtársi Közösség (MKCSBK), A Rákóczi Szövetség (később Alapítvány) és a Torontói Magyar Ház is.

hogyan reflektáltak elmúlt történelmi eseményekre, amelyek a kanadai és hazai kollektív emlékezetben ugyanolyan súllyal szerepelnek, a történelemünk részeként vannak jelen, azonban az azokra adott válaszok eltértek egymástól. Ezeknél az eseményeknél szemléltethető a legjobban, hogy a magyar történelmi múlt is több szálon fut, és ezen a ponton csatlakozik a tanulmány Gyáni Gábor által is kifejtett plurális nemzeti múlt koncepciójához, és veti el az Ernest Renan által kimunkált homogén nemzeti múlt nézetet.⁴⁶ A Torontói Magyar Ház és ezen belül az EHC gyűjtemény – mint emlékezeti hely – kikristályosodása nemzeti múltunk egy másik szálának, amelynek kiigazodási pontjait az ismert történelmi események adják, csak azokra a kint élő személyek és egyesületek más-más módon referáltak.⁴⁷

Az iratanyag rendezése

Az Országos Levéltár munkatársai a rendezésnél a gyűjtemény őrző intézményét, a Torontói Magyar Házat vették fel fondként, amely a Levéltári Nyilvántartó Rendszerben a P 2343-as törzsszámot kapta. A rendszerezésben vertikálisan haladva, a fond alatt a sorozatok kerültek felvételre, melyek a Magyar Ház fő irategységei szerint (személyi hagyatékok, gyűjtemények, egyesületi iratanyagok és a területi alapon rendezett dokumentumok) lettek kialakítva. Ezek a sorozatok segítik a kutatók tájékozódását a Magyar Ház gyűjteményén belül, felvázolják annak gerincét. A rendezésnél a sorozatok alatt alsorozatok lettek kialakítva, melyek a fő egységek szerinti felosztásban tartalmazzák az egyes személyek, vagy egyesületek dokumentumait. Végül az itt felvázolt struktúrába történt a dobozokban lévő iratanyag beillesztése, a középszintű rendezés legalsó szintjének, a tételnek a kialakításával. A tételek

felvételére úgy került sor, hogy a rendezés során elfogadtuk a kanadai középszintű rendszerezést, és a folderekben lévő iratokat egyszerűen áthelyeztük egy savmentes palliumba. Ezután a már rendezett, palliumba zárt dokumentumok savmentes dobozokba helyeztük el, mely folyamat után megkezdődött a Torontói Magyar Ház gyűjteményének mintaállványozása, előkészítettük a végső elhelyezést. A rendezés a nagy iratmennyiség miatt hosszú ideig tart. Előreláthatóan az archívum 2018 első negyedében válik kutathatóvá részletes, középszintű online kutatható jegyzékkel.

Összegzés

A tanulmányban vizsgált kanadai magyar közösség diaszpóráként értelmezhető. A Kanadába emigrálók, és általuk örökítve a most kint élők körében is él az emigrációs eredet mint közösségformáló emlékezet. A közösség kiépítette azt az intézményrendszert, környezetet, amelynek segítségével megtudták őrizni kultúrájukat, nemzeti, etnikai különülését, elkerülhették a befogadó társadalomba történő teljes beolvadást. Emellett a diaszpórá mai napig tartó erős kapcsolatrendszer jellemzi az óhazával, és más emigrációs közösségekkel. Maga a Torontói Magyar Ház gyűjteménye egy olyan értékes forráscsoport, melynek segítségével a jövőben a kutatók fel tudják tárni a kanadai diaszpórában élő magyarság kollektív emlékezetét, illetve később, ebből a forráscsoportból kiindulva megalkotható az említett diaszpóra története. A Mikes Kelemen Program keretében beérkező emigrációs iratanyagok a meglévő makrotörténeti ismereteinket további mikrotörténeti ismeretekkel egészíti ki, mely analógiaként alkalmazható a külvilág felé zárt diaszpórák közösségek belső életének feltárásához, a későbbi diaszpórákutatásokhoz.

⁴⁶ Gyáni Gábor: A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt. *Studia Litteraria*, 1–2 (2012) 43. Vö. *Ernest Renan: Mi a nemzet?* In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus* (Szerk. Bretter Zoltán–Deák Ágnes.) Pécs, 1995. 185.

⁴⁷ Gyáni G.: i. m. : 10.; *Pierre Nora: Emlékezet és történelem* között. *Aetas*, 14 (1999) 3. sz. 142–157.

KURECSKÓ MIHÁLY Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében

A személyi irathagyatékok fontos szerepet töltenek be egy-egy család genealógiájának, egy adott terület birtok- és társadalomtörténetének kutatásában. Nem ritka azonban az sem, hogy egy hivatali pálya nyomon követhető rajtuk keresztül, de az már ritkaságszámba megy, legalábbis a 20. században, hogy egy személyi irathagyatékok alapvetően változtassa meg szervezési és hivataltörténeti ismereteinket. A Mikes Kelemen Program keretében Magyarországra került Kovrig Béla személyi iratanyaga ezen ritka kivételek közé tartozik,¹ ezért nem érdektelen az iratanyag áttekintő ismertetése.²

A két világháború közti magyar szociálpolitika és szociológia meghatározó alakja, Kovrig Béla (Budapest, 1900. április 8. – Milwaukee, 1962. december 22.)³ a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett államtudományi és jogi diplomát 1920-ban és 1921-ben. Végzése után 1922. augusztus 16-án a Miniszterelnökség állományába került,⁴ ahonnan egyéves külföldi tanulmányútra engedték, melynek idejét egyrészt a berlini Hochschule für Politik, másrészt a párizsi Sorbonne és az École des Sciences Politiques előadásainak szentelte.⁵ Hivatali karrierjének gyorsaságát jól tükrözi az a tény, hogy

1923-tól Bethlen István miniszterelnök személyi titkára, majd a Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály után a Népjelölti és Munkügyi Minisztériumba került, végül 1927-től az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) aligazgatója lett.

1938-ban Imrédy Béla a Miniszterelnökségen belül megalakította a Társadalompolitikai Osztályt, melynek vezetésére Kovrig Bélát kérte fel.⁶ Az osztály működésére azonban – megfelelő pénzügyi eszközök hiányában – inkább a politikai propaganda szervezése, irányítása, semmint a szociálpolitikai programok kidolgozása és keresztülvitele volt jellemző. Mindenképpen meg kell említeni a mezőgazdasági dolgozók öregességi biztosításáról szóló 1938. évi XII. törvénycikket, melynek javaslatát nagyrészt Kovrig állította össze, de a végül elfogadott törvényt ő maga is bírálta, mivel a végleges törvénysszöveg jelentősen felhígult. Imrédy Béla 1938 szeptemberében történt szélsőjobboldali fordulatát követően Kovrig O'sváth László, a Belügyminisztérium Elnöki osztályának vezetője útján kérte, hogy Keresztes-Fischer Ferenc rendelje vissza az OTI-hoz, mert Imrédy pálfordulása folytán nem kívánt tovább a Miniszterelnökségen dolgozni. A miniszteri osztályfőnök végül elintézte, hogy a belügyminiszter személyesen fogadja, akinek Kovrig előadta indokait, melyre O'sváth levelelének tanúsága szerint a következő történt: „Nevezett miniszter úr kérésedre azt válaszolta, hogy semmi okot nem lát arra, hogy a miniszterelnökségi beosztásodból kivájlj, mert Te tisztviselő vagy, s a tisztviselő nem igazodik a politikai helyzet mindenkor alakulásához, egyébként is neki megnyugtatóbb, ha Te, aki az ő bizalmát bírod, helyeden maradsz, mert így nem kell félnie attól, hogy az említett akcióban szélsőséges pártpolitika befolyásra szert tehesen. Nevezett miniszter úr azért is szükségesnek mondotta ott maradásodat, hogy így a nyilasellenes akciónak a miniszterelnökségi pozícióból való kiépítésének lehetősége Számodra továbbra is megmaradjon. Ebből az okból nevezett miniszter úr kifejezetten azt kívánta, hogy maradjál meg a miniszterelnökségi beosztásodban, amit Te – annak hangsúlyozásával, hogy csak az ő

¹ Az iratanyag jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 2343 (Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Torontói Magyar Ház) - I. (Személyi hagyatékok, gyűjtemények) - 9. sorozat (Kovrig Béla hagyatéka).

² A tanulmány az ArchivNet-en a szerzőtől megjelent, alapvetően egy forrás köré csoportosított cikk átdolgozott, kibővített változata. *Kurecskó Mihály: Dekonspiráció az „egyházi reakcióban” – egy beszerzés története Kovrig Béla, az áldozat szemszögéből.* *ArchivNet*, 17 (2017) 3. szám. <http://archivnet.hu/dekonspiracio-az-egyhazi-reakcioban-egy-beszerzes-tortenete-kovrig-bela-az-aldozat-szemszogeabol> (utolsó letöltés 2017. augusztus 1.)

³ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 26. A családja levezethető a gyulai házassági anyakönyvből: apja Kovrig Tivadar, született 1863, anyja Potótzky Janka (Johanna) Berta, született 1879, apai nagyszülei: Kovrig Miklós és Amberboj Regina, anyai nagyszülei: Potótzky Gergely és Dániel Mária, szülei házassági tanúi: Kovrig Béla (Albertus) és Potótzky Péter voltak, az esküvőn, 1898. augusztus 27-én Kiss József adta össze őket.

⁴ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 4. Kovrig Béla esküje, melyet a Miniszterelnökség helyettes államtitkári rangban lévő Elnöki Osztályának vezetője, Bárczy István előtt tett le.

⁵ *Borbély István: Kovrig Béla társadalompolitikája. Katolikus Szemle*, 15 (1963) Róma, 301–308. Borbély István szerint rögtön a Miniszterelnökségre került, ahonnan egy éves tanulmányútra engedték, mindenesetre az esküt csak 1922-ben tette le. Az 1946-os minisztertanácsi előterjesztés szerint 1922–1923-ban folytatta külföldi tanulmányait. Életrajzának összefoglalását ld.: *Petrás Éva: Menekülés az emigrációba.* In: *A nagy testvér szatóc-*

boltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. (Szerk. Gyarmati György–Palasik Mária). Bp., 2012. 245–262.

⁶ *Hámori Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941. Századok*, 131 (1997) 353–380.

kívánságára teszel meg – meg is ígértél.⁷ A fentiek alapján tehát egyértelmű, hogy a propagandaszervezetnek szánt Társadalompolitikai Osztály – legalábbis részben – nyilasellenes szándékkal létesült, és annak felállítását Keresztes-Fischer szorgalmazta.⁸

Teleki Pál miniszterelnök 1940-ben a Társadalompolitikai Osztályt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba olvasztotta, Kovrig pedig egy új szervezet, a Nemzetpolitikai Szolgálat kijelölt vezetője lett; ezt a posztot Keresztes-Fischer Ferenc kívánságára kapta meg – hivatali esküjét a Belügyminisztériumban Keresztes-Fischer előtt tette le 1940. július 11-én,⁹ a vezetésre való megbízást 1940. november 18-án kelt 8300/1940. M.E.I. számú rendelettel kapta. A Nemzetpolitikai Szolgálaton végzett tevékenysége, és magának a szervezetnek a célja ugyan már nem teljesen ismeretlen, mivel Molnár Sándor, Kovrig Béla egyik legközelebbi munkatársának visszaemlékezése 2001-ben már megjelent.¹⁰ Az említett iratanyag része azonban másik közeli munkatársának, Roósz Andornak, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetétől (MABI) szintén a Miniszterelnökségre rendelt tisztviselőnek a nyilatkozata, amelyet valószínűleg Kovrig háború utáni igazolóbizottsági eljárásához írt.¹¹ A leírásból kiderül, hogy Imrédy alatt a szervezetet a nyilas- és Volksbundellenes propaganda ellen nem tett semmit és olyan alacsony volt a költségvetése, hogy Kovrig kérte visszahelyezését az OTI-ba.¹² A változás Teleki miniszterelnöki székbe jutásával érkezett el, amikor Teleki megbízta Kovrigot, hogy Roósszal és Molnárral egy „föld alatti” propagandahálózatot építsen ki, amely ellensúlyozza a nyilas és német propagandát, sőt olykor a kormányt is bírálja – ezzel megnyerve az olvasók bizalmát.¹³ Maga a beszámoló, viszonylagos rövidege (8 gépelt oldal) mellett is, olyan élményszerűen adja vissza a hivatalon belüli és kívüli konspiráció elemeit, hogy jelen cikk végén érdemesnek tartottam a teljes szövegű közlésre. A szervezet koncentrált munkával havonta két-három alkalommal 60–70 000 példányban egy előre összeállított címlista szerint terjesztette a röplapokat, melyeket részben Kovrig, de olykor maga a miniszterelnök írt. A sokszorosító berendezést (stencilgép) és a szükséges papírmennyiséget két konspirált lakásban tartották és délutánonként végezték azok sokszorosítását, valamint borítékolását. A borítékok címzését három címirodával írták le,¹⁴ de idővel olyan mennyiséget kellett gyártani a röplapokból,

hogy megállapodtak Weinberger Márton nyomdással, aki szűk családjával maga végezte azok szedését és nyomtatását.¹⁵ A röplapokat kisebb adagokban postaládákba dobták be különböző színű és méretű borítékokban, hogy a postások ne tudják megkülönböztetni azokat. Egy-egy éjjel átlag 100 postaládába dobták be a borítékokat, ami azt jelentette, hogy egész éjjel járták Budapest postaládáit. A nagytömegű, bérmentesített postahivatali feladást azért nem vállalhatták, mert akkor az egész akciót vissza lehetett volna követni a Miniszterelnökséghez. Az akcióhoz használt gépkocsikat több hamis rendszámmal használták, sőt mivel a német-, nyilas- és Volksbundellenes propaganda felkeltette azok figyelmét és elkezdtek őrködni a postaládáknál, ahol atrocitások is érték Molnárt, ennek következtében Roósz és Molnár fegyverviselésre és -használatra is engedélyt kapott a miniszterelnöktől – erről Éliassy Sándor budapesti rendőrfőkapitány is tudott.¹⁶

A röpiratok tartalma igen változatos volt, egy példát érdemes ezekből felidézni. Szálasi következő mondatait idézték egy kiadványukban: „A magyar népi kezdeményezés a rög és a vér elválaszthatatlanságát állítja harcának első vonalába... A nacionalista és szocialista paraszt a rög valóságos birtokosa lesz és első vérvédője a haza valóságára emelt rögnék... Hazánk és népeinek kezdeményezése bele kell illeszkedjék a földrendezés nagy művébe.” Ugye érti? – kérdezték, majd ígéretet tettek arra, hogy a következő röplap választ ad a kérdésre. Itt álljon most a válasz Roósz szavaival: „Mint kuriozitás említésre méltó többek között a klosetpapírra nyomtatott zöld nyilaskereszt és alatta Szálasi sűrűn használt „rög”-nek „Seggrög-szar” szavakkal való kifigurázása és nevetségessé tétele.”¹⁷ A másik említést érdemlő, röplapon terjesztett dokumentum az „igazi nyilas program”, melyet Teleki vázlata alapján Kovrig dolgozott ki, felfedve a szélsőjobb-oldali politikai retorika mögött meghúzódó valódi szándékot és ezzel összeugrasztva a szélsőjobboldal pártjait. Példaként álljon itt egy idézet a „programból”, melyet a Magyar Nemzet 1939. december 1-jén közölt: „Nem kell többé kisiparos! A munkaállam nem tűrheti azt a nyersanyag-, munkaeszköz- és erőpocsékolást, aminek a hamis jelszavak következtében dédelgetett kisipari műhely a színtere. A kisipar műhelyviszonyai nem valók századunkba! A kisiparos a legrosszabb munkáltató. A nemzeti szocializmus kimondja: a kisüzem a kisbirtok ideje lejárt! A ma embere a kollektív ember, a ma üzeme a nagyüzem, a mai birtok a gabonagyár.”¹⁸ A „program” megjelenése nagy zavart okozott a szélsőjobb-oldali pártoknál, egymást szidták, és persze keresték az ismeretlen szerzőt, aki ostoba nyíltságával ártott ügyüknek.¹⁹

A Nemzetpolitikai Szolgálat könyveket is kiadott, többek közt elindította a Nemzeti Könyvtár című sorozatot, mely olcsón, nagy tömegben tette hozzáférhetővé magyar

⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 17. O'svát László levele (nyilatkozata) Kovrig Bélának. Budapest, 1945. június 11.

⁸ A Miniszterelnökség, Társadalompolitikai osztály töredékes iratanyaga megtalálható a következő jelzeten: MNL OL - K 29. Az iratanyag tartalmazza a később felállított Nemzetpolitikai Szolgálat iratanyagának töredékét is.

⁹ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 6.

¹⁰ Molnár Sándor: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. (Szerk. Vigh Károly.) Bp., 2001. 31–91.

¹¹ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 18.

¹² Mint láttuk ez téves információ, mivel Kovrig Imrédy szélsőjobboldali politikája miatt kérte visszahelyezését, de úgy látszik erről még legbizalmasabb kollégái sem tudtak.

¹³ Molnár S.: i. m. 52.

¹⁴ Molnár Sándor „mintegy hat” címről írt ld.: Molnár S.: i. m. 50–51.

¹⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 18. - 7. old., és Molnár S.: i. m. 67–68.

¹⁶ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 18. - 6. old., Molnár S.: i. m. 67.

¹⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 18. - 7. old. Az eset annyira emlékezetes hogy Molnár is külön kitér rá, Szálasi mondatai a visszaemlékezéséből valók ld. Molnár S.: i. m. 56–57. Molnár így oldja fel: „Vérrög+vérválaság=sz...-rög”.

¹⁸ Molnár S.: i. m. 59–61.

¹⁹ Uo. 59.

írók műveit (Gárdonyi Géza, Kodolányi János, Tersánszky Józsi Jenő, Féja Géza, Móricz Zsigmond, Veres Péter, Pázmány Péter stb.) – a sorozat Molnár szerkesztésében 1944-ig jelent meg.²⁰ Ezek mellett kiadtak három olyan könyvet (füzetet) is – ezeket már titokban –, melyek a röplapokhoz hasonlóan német- és nyilasellenes élel jelentek meg. Az egyik *Unghváry Sándor Mit láttam az Andrássy úti nyilasházban?* című pamfletje, mely nagy siker volt. A másik *Lajos Iván Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című könyve – a 38 ezer példányban megjelent mű miatt Teleki parlamenti interpellációt is kapott, melyre azt válaszolta: „Mihelyt megjelent, kértem a német követséget, legyen segítségemre annak megállapításában, van-e olyan citátuma a könyvnek, amelyet nem Németországban megjelent könyvből vett át a szerző. Erre a felkérésemre a mai napig sem kaptam választ.”²¹ Értethető is a mű kapcsán keletkezett felháborodás, hiszen ebben a *Mein Kampf* magyarokra vonatkozó részei mellett idézi a Hitlerre is nagy hatást gyakorló 19. századi Paul de Lagarde először 1916-ban, majd 1937-ben Németországban ismételt kiadott művének igen sommás mondatát: „A dunai birodalom minden néptörzse, beleértve a magyarokat is, Európának csak terhére van. Minél előbb pusztulnak el, annál jobb reakjuk és ránk nézve.”²² Az utolsó és egyben legnagyobb mű, mely 1941-ben ugyancsak titkos kiadásban jelent meg 3 000 példányban, és melynek szövegét a szerző Molnár Sándorral dolgozta át, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Helyünk és sorsunk Európában* volt. A könyvet német tiltakozásra formálisan betiltották, de Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Lee Tibor sajtóügyész közreműködésével – néhány tucat példány formális bezúzása után – a kiadó, Gergely R. a megmaradt kb. 600 példányt elrejtette.²³

Kovrig ekkori tevékenységéről is tanúskodik Varga Béla 1945-ben adott írásos nyilatkozata, melyet Roószhoz hasonlóan szintén az igazolóbizottsági eljárással kapcsolatban tett.²⁴ A hat oldalas, gépelt, minden oldalán lepecsételt és aláírt nyilatkozatból meg tudható, hogy kifejezetten Keresztes-Fischer kívánsága volt a hivatal megszervezése és szellemi vezetőjéül Kovrig kijelölése, mivel „egyetemi magántanári minőségében, hivatalos megbízás nélkül, önszántából, éveken át – még Gömbös Gyula delelése idején is – tudományos alaposággal, írásban és szóval állhatatosan küzdött a nácizmus-szal szemben.”²⁵ Kovrig munkája kapcsán felkereste a Független Kisgazdapárt alelnökét, Varga Bélát, és Telekire, valamint Keresztes-Fischerre hivatkozva kérte segítségét, különösen a Somogy megyében található Volksbund és nyilas szervezetek és személyek megfigyelésére. Kapcsolatuknak nyoma is maradt, ugyanis Varga egy Csurai Mihály nevű személyt javasolt a – levélben nem részletezett – somogyi munkára oly módon, hogy felvennék fővárosi műszaki tisztviselőnek (véltetőleg névleges állásba, a valódi munkát Somogyban

végezve), mivel ismerős Somogyban és „ért a nép nyelvén”, ezért szerinte teljesen alkalmas a feladatra.²⁶ Teleki Pál halálát követően Kovrig benyújtotta lemondását, ezt követően Bárdossy László miniszterelnök utasította valamennyi nyilas- és Volksbundellenes irat megsemmisítésére, és 1941. május 21-én felmentette a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetése alól.²⁷ Ezt követően szociológiai katedrát kapott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen és az újonnan alapított Közgazdaságtudományi kar dékánja lett, végül 1942–1943-ban az egyetem rektora volt. Kolozsvári tanári működése során is folyamatosan hangoztatta nézeteit és felháborodását a zsidóüldözés miatt. Lazar Livius, az egyetem egyetlen román professzora azt nyilatkozta, hogy Kovrig részéről soha nem tapasztalt nemzetiségi türelmetlenséget, sőt „előttem mindig fölháborodva, undorral telten nyilatkozott a zsidóság üldözéséről és 1941 óta, tehát közelebbi megismerkedésünk óta, mindig – és pedig igen sűrűn – hirdette, hogy Németország elveszíti a háborút.”²⁸ Urbán Gusztáv táblabíró nyilatkozata alapján értesülünk arról, hogy a német megszállás után, 1944 áprilisában, a Kolozsvárott alapított *Congregatio Incarnatae Sapientiae* kongregáció prefektusaként Kovrig a Korinthisziakhoz írt levélből a következő igékre alapozta beszédét: „Nincsenek többé sem zsidók sem görögök, sem rabszolgák sem szabadok, mert mindnyájan egyek vagytok Krisztusban. Aki igazságtalanságot követ el, elnyeri igazságtalanságának büntetését.”²⁹ Az adott körülmények között, amikor a zsidónak nyilvánított személyeket megkülönböztető jel viselésére kötelezték és gettóba zárták, ez igen bátor kiállásnak számított. Visszatérve Varga Béla nyilatkozatára, megtudjuk, hogy 1943. augusztus 23-ára Apor Vilmos győri püspök elnöklete alatt Kovrig egy tanácskozást hívott össze, melyen az ország legismertebb katolikus vezetői – köztük Varga Béla – a Katolikus Szociális Népmozgalom nevű szervezet megalakításáról döntöttek. Az értekezleten tartott nyitóbeszédében Kovrig

²⁶ MNL OL K 29 - 1. - f/4. - 4. folio. Az 1940. december 27-én kelt levél homályos fogalmazása egyértelműen konspirációs tevékenységet sejtet. A levél mellett található Csurai saját kezű önéletrajza. A Varga Béla által írt levél megszólítása Méltóságos Uram! Kedves Barátom – ezért valószínűleg Kovrignak szólt, ugyanis ha Telekinek írta volna, akkor vélhetőleg excellenciás lett volna a megszólítás.

²⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 7. Az iratok megsemmisítésére vonatkozó utasítás: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 10., erről Roósz is beszámolt ld.: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. No. 18. - 8. old., valamint Molnár is ld.: *Molnár S.*: i. m. 85–90. Molnár tudósít arról is, hogy a történetek dokumentálása érdekében minden röplapból eltettek három-három példányt, melyeket Roósz nővérénél rejtettek el, aki 1944-ben, a nyilasoktól való félelmében elégette azokat. Az ügyviteli iratok töredékén kívül fennmaradtak Kovrig Béla félhivatalos levelei is ld.: MNL OL K 29 - 2. tétel. Ezekben többnyire protokolláris témájú iratok vannak, többek közt megtalálható az iratanyagban Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát 1939. január 10-én kelt, Kovrig előléptetéséhez gratuláló levele és az arra írt válasz is ld.: MNL OL K 29 - 2. - 59–60. folio. Egy másik érdekes irat Hamvas Bélának a Fővárosi Könyvtár fejléces papírján 1939. október 28-án kelt levele, melyben tudatja, hogy kész a meghívásnak eleget tenni, és kéri Kovrigot, hogy közölje a megbeszélés helyét és idejét ld.: MNL OL K 29 - 2. - 39. folio. Ez utóbbi megkeresés esetleg Hamvas Világválság című esszéjének előző évi megjelenéséhez kapcsolódik, mely felkelthette Kovrig figyelmét.

²⁸ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 14.

²⁹ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 8. Urbán tévedett az első mondat: Gal. 3,28., a második: Kol. 3,25.

²⁰ Uo. 42–45.

²¹ Uo. 65.

²² Uo. 64.

²³ Uo. 78.

²⁴ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 1/1., 1/2. Az irat két eredeti példányban található az iratanyagban.

²⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 1/1. - 2. old.

kijelentette, hogy Németország a háborút elvesztette, így az ország „teljes politikai és társadalmi rendszerváltás előtt” áll, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy az „emberi méltóság, a természeti jogok, és a polgári szabadságjogok teljes tiszteletben tartásával kell a katolikus öröknek részt venniük az ország újjáépítésében.” Az értekezlet – Apor Vilmos püspök javaslatára – Kovrigot bízta meg egy, a háborút követő rendszer új szociális programjának kidolgozására. A megbízás eredménye lett a *Magyar társadalompolitika* című kötet, mely nemcsak egy új programot tartalmazott, hanem összefoglalta és elemezte a két világháború közti magyar szociálpolitikát és jogalkotást. A mű 1944 februárjában már a szedés elkészülésének végére járt, azonban a német megszállás után már nem tudták hivatalosan megjelentetni, így Kovrig azt három kötetes egyetemi segédlet formájában sokszorosította és a németellenes katolikus vezetők körében terjesztette. 1944. július elején Kovrig Béla Esztergomba ment és egyházi jóváhagyással – a prímási adminisztrációval együttműködve – elkezdte kiépíteni az ellenállási mozgalom katolikus szárnyát. Július végén a társadalmi vezetők Kovrig elnöklele alatt tartott értekezleten döntés született arról, hogy felhívják a főpapaságot: gyakoroljanak nyomást Horthy Miklós kormányzóra Sztójay Döme miniszterelnök leváltása, és egy fegyverszüneti tárgyalásokra alkalmas kormány kinevezése ügyében. 1944 őszén Kovrig egy röpiratot bocsátott ki, „melyben többek között hevesen tiltakozott a modern rabszolgaság, embereknek kényszermunkára elhajtása, gyakran idegenbe hurcolása, a családi kötelek széjjelszakítása ellen. Ez volt 1944. március 19. óta, tehát a németek és a hatalmat bitorló cinkosai uralma alatt megjelent és terjesztett egyetlen magyar kiadvány, melynek szerzője saját neve alatt tiltakozott a deportálások ellen.”³⁰ 1944. október 12-én Serédi Jusztinián döntése alapján a Magyar Front katolikus szárnyának neve Kereszténydemokrata Néppárt lett. A Magyar Front vezetőségébe (Intéző Bizottság) a párt Pálffy Józsefet delegálta, de Varga Béla szerint a katolikus szárny vezetője egyértelműen Kovrig volt, és Pálffy csak azért képviselte a katolikus szárnyat, mert Kovrig többször is kijelentette, hogy a háború után nem akar politikai pályára lépni – kizárólag a szaktudománynak akarta szentelni életét –, ezért taktikailag jobb, ha egy olyan személy képviseli a Magyar Frontban a Kereszténydemokrata Néppártot, akinek a háború után is aktív politikai szerepet szánnak. Szakasits Árpáddal, a Magyar Front Intéző Bizottságának elnökével való előzetes egyeztetés alapján Kovrig szervezte meg a Magyar Front „Nemzeti Felszabadító Bizottság” aláírású röplapjának 200 000 példányban történő kinyomtatását és terjesztését. Érdekes Varga Béla azon mondata, mely szerint Buda felszabadulása után „Kovrig Béla a Néppárt szervezői előtt jelenlétemben is helytelenítette ilyen pártnak [t. i. kereszténydemokrata] a felszabadulás utáni tovább szervezését. Amikor pedig a Néppárt további fenntartásához és kiépítéséhez gróf Pálffy József mégis ragaszkodott, Kovrig nem lépett be Pálffy pártjába, sőt biztos információim szerint ennek vezető köreitől teljesen visszavonult.”³¹

³⁰ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 1/1. - 4. old.

³¹ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 1/1. - 5. old.

A háború után Kovrig Bélának két igazolóbizottság előtt is igazolnia kellett háború alatti tevékenységét.³² Személyi hagyatékában – Varga Béla ismertetett nyilatkozatán kívül – több hasonló tartalmú nyilatkozat van, ezek közül a legismertebb személy a két világháború közötti vezető történések egyikének, Szekfű Gyulának 1945. június 5-én kelt nyilatkozata,³³ de megtalálhatjuk benne Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatójának,³⁴ Száva István és Erdődy János baloldali írók, újságírók,³⁵ Hamvas Endre csanádi püspök nyilatkozatát is.³⁶ Benkő István, az ellenállás katolikus szárnyában Kovrig irányítása alatt dolgozó, a Gestapo által 1944. december 5-én elfogott, majd Dachauba internált áldozópap nyilatkozatából még azt is megtudjuk, hogy Kovrig a szintén a Gestapo által internált Eglis István áldozópap Eglis Miklós nevű édesapjának irataival bujkált.³⁷ A fent leírt életpálya alapján azt gondolhatnánk, hogy ezek után viszonylag egyszerű úton – a háború alatti terveinek megfelelően – Kovrig Béla visszakerült a katedrara. Hogy ez mégsem így történt, abban nagy szerepet játszott a háború után kialakult politikai helyzet, és elsősorban a Magyar Kommunista Párt, illetve az irányítása alá tartozó, 1946 szeptemberében a Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályából átalakult Államvédelmi Osztály. Mivel az 1945-ös választásokon a Magyar Kommunista Párt politikai befolyásához képest igen szerény eredményt ért el, az országban megindult a Független Kisgazdapárt, valamint a „klerikális reakció” elleni harc. A Kovrig személye elleni támadásokat jól jelzi, hogy a Független Kisgazdapárt hetilapja, a Demokrácia egy lejárato közleményt adott ki róla, melyért Varga Béla és Tildy Zoltán 1945. szeptember 17-i levélben kértek bocsánat tőle, mint írták: „Mínt hogy jól ismerjük demokratikus múltadat és működésedet és azt, hogy ez a förmedvény hemzseg a valótlanágoktól, továbbá azt, hogy semmiféle pártszervezéssel nem foglalkozol, már most közöljük, hogy pártunk hetilapja a »Demokrácia« legközelebbi számában teljes elégtételt adunk.”³⁸ Ugyancsak 1945. szeptember 27-én kelt az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság 37/1945. eln. számú igazolása arról, hogy Kovrig nem vett részt a „Jud Süss” című film vizsgálatában, mivel a bizottságban viselt alelnöki tisztségéből 1941. június 30-án felmentették.³⁹ A fentiek ellenére Kovrig az egyik legfontosabb célszemély volt a kommunista párt által irányított államvédelem számára, akit végül

³² MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 46. - 5. old. A Műegyetemi Tanárok és Alkalmazottak Igazoló Bizottsága 1945. augusztus 13-án kelt 547. számú határozatával, a kolozsvári egyetem tanárait Budapesten Igazoló Bizottság 1945. szeptember 8-án kelt 255/b. számú határozatával igazolta Kovrig háború alatti tevékenységét.

³³ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 16. A dokumentum képének és átírásának közlését ld. a 2. sz. lábjegyzetben megadott helyen.

³⁴ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 7.

³⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 3.

³⁶ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 13.

³⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 23/1., 23/2. Ezt megerősíti Varga Béla nyilatkozata is: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 1/1 - 5. old.

³⁸ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 26. A helyreigazítás szövegét ld.: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 27.

³⁹ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 5. - No. 25. Ld. még *Hámori P.*: i. m. 377. 142. lábjegyzet.

az állambiztonsági akták tanúsága szerint 1946. szeptember 9-én szerveztek be.⁴⁰ A beszerzésének körülményeit Kovrig szemszögéből ismertető dokumentum pontosan leírja az eseményeket. A dátum nélküli 6 oldalas gépelt irat egy angol nyelvű esküformula⁴¹ után magyar nyelven írja le Kovrig vallomását.⁴² Az irat keltezésében segítségünkre lehet, hogy abban megemlíti: Kerkai Jenő jezsuita atya letartóztatásban van 1949. február óta, tehát ez a *terminus post quem*. A *terminus ante quem* meghatározásában pedig édesanyja korára való utalás segíthet, ugyanis a vallomás felvételekor 72 éves volt, ez alapján 1952. augusztus 27-e előtt készülhetett az irat, mivel édesanyja, Potótzky Janka, fia születése idején 20 éves volt.⁴³ A legvalószínűbb, hogy 1952. március környékén történt a vallomás, mivel édesanyja ekkor kórházba került és egykori tartótisztje, Tihanyi, orvosprofesszorként a milwaukee-i egyetemre küldött Kovrignak levelet, melyben beszámol anyja állapotáról, egyúttal egy washingtoni találkozóra invitálta – a levelet „Mirkó” fedőnéven írta alá (a vallomásban MILKO szerepel).⁴⁴ A vallomás három részre osztható. Az első féloldalas rész vázlatosan ismerteti Kovrig Béla életútját az emigrációig. Ezt követi beszerzésének részletes leírása. E szerint a Petőfi pontonhídon⁴⁵ átkelve 1/2 10-kor a Petőfi téren egy ismeretlen igazoltatta, és felszólította, hogy kövesse őt a szerb templom⁴⁶ melletti kapualjba. Ezután az Andrassy út 60-ba vitték, majd a „szokásos” módon igyekeztek hatni rá: hosszú ideig egy fallal szemben kellett mozdulatlanul ülnie, ezt követően oroszul beszélő személyek mutogatással próbálták értésére adni, hogy fel fogják akasztani, majd jöttek a magyar „detektívek”, akik láthatólag felkészültek voltak tudományos tevékenységéből. Az 1926-ban kiadott *Az új Oroszország*,

⁴⁰ Kovrig Béla dossziéjára ld.: *Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt – A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. Bp., 2008. 193–203. Beszerzésének körülményeit és az ÁVO-nak írt jelentéseit a titkosszolgálati iratokból feldolgozta *Petrás É.*: i. m. 252–259.

⁴¹ „I, Béla Kovrig, being first duly sworn, do on oath depose and say that.”

⁴² MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 46. A dokumentum képeinek közlését ld. a 2. sz. lábjegyzetben megadott helyen.

⁴³ Mivel Potótzky Janka 1898. augusztus 27-én, 19 évesen kötött házasságot, a fenti dátum lehet a *terminus ante quem*.

⁴⁴ *Petrás É.*: i. m. 260. Tartótisztjéről a következők tudhatók: Tihanyi János (1921?–?) 1940-ben, a felsőkereskedelmi iskola elvégzése után egy textilnagyereskedésben dolgozott, ebben az időben csatlakozott a Szociáldemokrata Párthoz. 1943-ban munkaszolgálatos behívót kapott, 1944-ben megszökött a munkaszolgálatból és hamis papírokkal bujkált. 1945. február 11-én Fehér Lajos vette fel a budapesti politikai rendőrséghez, ahol egyházi vonalon kezdett dolgozni. Az önálló Államvédelmi Hatóságnál a katonai kémelhárítást, az operatív technikát irányította, végül a hírszerzés helyettes vezetője lett. Az államvédelmi hatósági tisztogatások következményeként 1953. január 12-én őrizetbe vették, de a belügyminiszter utasítására kiengedték. Ezt követően a Magyar–Szovjet Olaj Rt.-nél dolgozott, majd 1957 júliusától az IBUSZ vezérigazgató-helyettese lett, 1961 novembere után a Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalatnál töltött be vezető pozíciókat. Életrajzára ld.: *Müller Rolf*: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október–1948. szeptember). *Betekintő* (Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata) 2013/3. 9. (http://www.betekinto.hu/2013_3_muller az oldalszám a letölthető pdf fájlra vonatkozik, utolsó letöltés 2017. augusztus 1.).

⁴⁵ A híd az Erzsébet hídtól északra a Tabánt kötötte össze a Petőfi térrel.

⁴⁶ A templom görög ortodox templom volt, 1949-ben került a Moszkvai Patriarchátus tulajdonába.

valamint az 1940-ben kiadott *Korfordulón*, továbbá az 1942-ben megjelent *Embersors a szovjetéletben* című műveiből idéztek, és az ott leírtak szovjetellenes élet igyekeztek áldozatuk ellen fordítani. Kovrig Béla – vallomása szerint – hamar rájött, hogy ez csak színjáték: „Ekkor már láttam miről van szó. Hiszen ha az oroszok feltétlenül ragaszkodnának kiadástomhoz, akkor nem folynék ez a teketória órákon át, egyszerűen elvittek volna.”⁴⁷ Számára viszont a menekülő út csak az együttműködés, vagy annak látszata lehetett, tehát mindent aláírt. A vallomásból megtudjuk, hogy ekkor, vélhetőleg kompromittálási céllal, több jelentést írtak vele, melyeket antedatáltak – tehát az állambiztonsági iratokban lévő beszerzési időpontjának 1946. szeptember 9-i dátuma erősen megkérdőjelezhető. A vallomásból megtudjuk azt is, hogy „beszerzése” másnapján több, hozzá közel álló személy előtt dekonspirálta magát, vagyis elmondta mi történt vele, és mit várnak el tőle a „szervek”. Ezzel hatalmas kockázatot vállalt, hiszen nem tudhatta, hogy valaki közülük nem jelent-e, de úgy látszik bízott emberismeretében és bátran kijelenthető, hogy az adott körülmények között a lehető legtisztességesebb módon járt el – és még ezzel is sokat kockáztatott.⁴⁸ A valóságban nevesített személyek, akiknek elmondta mi történt, a következők: Borbély István jezsuita provinciális,⁴⁹ Marczell Mihály a Központi Szeminárium rektora,⁵⁰ Szabó Imre az Actio Catholica országos igazgatóhelyettese,⁵¹ Freesz József a munkáspasztoráció érseki biztosa,⁵² Kerkai Jenő jezsuita

⁴⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 46. - 2. old.

⁴⁸ Kovrig Béla megítélésével kapcsolatban ld.: *Szabó Csaba*: Gondolatok Kovrig Béla „hazatalált” kézírata kapcsán. *Levéltári Közlemények*, 87 (2016) 359–364., különösen 361. Természetesen a szerző nem ismerhette ezt a vallomást, mivel az iratanyag csak 2016 végén került a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrizetébe.

⁴⁹ Borbély István (1903–1987) katolikus pap, jezsuita szerzetes. 1921-ben belép a jezsuita rendbe, 1931-ben pappá szentelték, bölcséletet, hittudományt és dogmatikát tanított. 1944–1948 közt tartományfőnök (provinciális). 1948-ban elkezdte szervezni a fiatal rendtagok külföldre szökését, majd 1949 januárjában, miután kinevezte utódát, Tüll Alajost, maga is elhagyta az országot. 1949–1952 közt Olaszországban tanított, majd Kanadába költözött, ahol 1973-ig tanított. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Diós István*: Borbély István. In: Magyar Katolikus Lexikon. I–XVII. Bp., 1993–2014. (Főszerk. Dr. Diós István, Szerk. Dr. Viczán János, a továbbiakban: MKL), XVI. k. Bp., 2013. 226.

⁵⁰ Marczell Mihály (1883–1962) pap, egyetemi tanár. 1906-ban szentelték pappá, ezután hitoktató, az I. világháborúban tábori lelkész volt. 1921-ben a kezdeményezésére alapították az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetséget. 1930-tól 1950-ig az Angolkisasszonyok Tanítóképzőjének igazgatója, 1938-tól 1952-ig a Központi Papnevelő Intézet rektora, 1939–1940-ben és 1944–1945-ben a PPTE Hittudományi Kar dékánja. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Pécs Mária–Mészáros István–Diós István*: Marczell Mihály. In: MKL VIII. k. Bp., 2003. 605–607.

⁵¹ Szabó Imre (1901–1976) katolikus pap, pápai kamarás. 1924-ben szentelték pappá, 1944-től Budapest krisztinavárosi plébános, kerületi esperes. 1950–1957 közt budapesti érseki helytartó, 1951-től esztergomi segédpüspök. 1962-től részt vett a II. Vatikáni Zsinat munkájában, 1969-től apostoli kormányzó. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Viczán János*: Szabó Imre. In: MKL XII. k. Bp., 2007. 481.

⁵² Freesz József (1901–1951) katolikus pap. 1931-ben szentelték pappá, 1942-től az Egyházközségi Munkásosztály (EMSZO) igazgatója, mely 1944-ben csatlakozott a Magyar Fronthoz, melyben Freesz volt a képviselője. 1944-ben a szervezet monori titkos nyomdájában „Katolikus mozgalmak” aláírással röpcedulát gyártottak, a nyomdát november végén a Gestapo földerítette, december 5-én a szervezet központjában letartóztatták Benkő Ist-

szereztes,⁵³ Ottlik György a Hungarian Quarterly volt főszerkesztője,⁵⁴ Haynal Imre belgyógyászprofesszor,⁵⁵ Markos Olivér volt kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter,⁵⁶ Vécsy László egyházjogász.⁵⁷ Természetesen ezek a nevek a vallomásban azért is szerepeltek, hogy története más forrásból is igazolható legyen az amerikai hatóságok számára, ugyanis nincs kétség afelől, hogy ez az eskü alatt tett vallomás vagy az FBI vagy a CIA számára készülhetett – erre utal a vallomás első oldalának bal felső sarkában lévő angol nyelvű kezelési utasítás.⁵⁸ A dokumentum legérdekesebb része azonban az, hogy Kovrig a megfigyelttel, különösen a jezsuita Kerkai Jenővel megbeszélte a jelentéseket, sőt azokra éppen a megfigyelt dolgozták ki a részletes választ, egyúttal gyorstalpaló tanfolyamot tartva az ÁVO munkatársainak az egyház szervezetével és egyháztörténettel kapcsolatos kérdésekről. Ami szintén érdekes mozzanat a vallomásból az az, hogy Kerkai

ván főtítkárt és Eglis Istvánt, Freesz illegálisba vonult. 1948 februárjában beidézték az Andrássy út 60-ba, ahol sikertelenül próbálták beszervezni, végül behalt a kínzásokba. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Hetényi Varga Károly*: Freesz József. In: MKL III. k. Bp., 1997. 832., G. J. (*Gergely Jenő?*): Egyházközségi Munkásszakosztály. In: MKL II. k. Bp., é. n. [1996]. 929–930.

⁵³ Kerkai Jenő (1904–1970) eredeti neve Czinder Jenő, katolikus pap, jezsuita szerzetes. 1924-ben belép a jezsuita rendbe, 1934-ben pappá szentelték. 1935-ben megalakította a Katolikus Agrárfiújsági Egyesületek Országos Testületét (KALOT), melynek egy egyéves megszakítással (1938. szeptember és 1939. szeptember) megszűnéséig, 1946-ig vezetője volt. 1948-ban a kaposvári rendház házfőnöke lett, majd 1949 februárjában letartóztatták és több tárgyaláson először két évre, majd négy évre ítélték. 1956 októberében kiszabadult, azonban 1957 áprilisában felszólították, hogy töltsen le börtönbüntetését, 1959 szeptemberében végleg szabadult. 1964-ben Pannónhalmára költözött, ahol 1970-ben meghalt. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Balogh Margit*: Kerkai Jenő. In: MKL VI. k. Bp., 2001. 672.

⁵⁴ Ottlik György (1889–1966) diplomata, újságíró. 1912–1929 közt a berni és szófiai nagykövetségen dolgozott, közben 1919–1923 közt a Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője, 1923–1930 közt a Budapesti Hírlap külügyi rovatvezetője. 1934–1935 közt a Budapesti Hírlap, 1935–1939 közt a Nouvelle Revue de Hongrie, 1937–1944 közt a Pester Lloyd főszerkesztője. In: Magyar Életrajzi Lexikon I–III. Bp., 1967–1981. (Főszerk. Kenyeres Ágnes.) II. k. Bp., 1969. (a továbbiakban: MÉL) 330. A Hungarian Quarterlyt Balogh Józseffel szerkesztette ld.: *Frank Tibor*: A Hungarian Quarterly irodalompolitikája 1936–1944. *Filológiai Közöny*, 24 (1978) 55–65.

⁵⁵ Haynal Imre (1892–1979) orvos, egyetemi tanár. Orvosi diplomáját a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen szerezte, majd I. világháborús frontszolgálat után a Korányi Sándor vezette Belgyógyászati Klinikán szerzett gyakorlatot, közben bécsi és londoni tanulmányokat folytatott, végül 1940-ben a kolozsvári egyetemen egyetemi tanár, 1944 őszén az orvosi kar dékánjaként megtagadta az egyetem kiürítésére kapott parancsot. Klinikáján több száz embert bújtatott a deportálás elől. 1946-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, ekkortól Budapesten folytatta orvosi működését 1963-ig. MÉL I. k. 362.

⁵⁶ Markos Olivér (1888–1966) jogász, politikus. 1913-tól igazságügyminisztériumi jegyző, 1920-tól ügyvéd, 1929-től a Budapesti Királyi Ítéltábla bírója, 1934-től a MÁV igazgató-helyettes főügyésze, 1940-ben igazgató főügyész. 1943-ban a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztériumba rendelték, 1944. augusztus 29–1944. október 16. közt kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. 1945-től az egri jogakadémia tanára. MÉL II. k. 149.

⁵⁷ Vécsy László (1894–1976) katolikus pap, hittanár, egyházjogász, egyetemi tanár. 1917-ben szentelték pappá, 1924-től az egri érseki tanítóképző hittanára, 1927-ben egyházjogi doktorátust szerez. 1944-től az egri jogakadémia egyházjogi és római jogi tanára, 1948-tól dékánja. 1949–1957-ig főszenzációs bíró. A kivonatos életrajz a következő szócikk alapján: *Viczián János*: Vécsy László. In: MKL XIV. k. Bp., 2009. 908–909.

⁵⁸ „Not to be used until further notice.”

Jenő előtt öten dekonspirálták magukat – úgy tűnik, hogy a „klerikális reakció” elleni harc ekkor még nem kecsegtetett sok sikerrel. A dokumentum harmadik részében a tanítás szabadságának hiányát nehezményezi Kovrig, mivel annak ellenére, hogy két igazolóbizottság is igazolta őt, nem folytathatta tanári működését. A Minisztertanács 1946. augusztus 16-án,⁵⁹ majd augusztus 30-án⁶⁰ vette napirendre kinevezését az Agrártudományi Egyetem Általános Jogi Ismeretek Tanszékére, azonban az igazságügyi miniszter, a szociáldemokrata Ries István, valamint a kigazda tájékoztatásügyi miniszter, Balla Antal javaslatára kinevezését levették a napirendről.

1946. szeptember 15-től Mindszenty József primás kinevezte az Egerben működő Magyar Katolikus Akadémia Jog- és Államtudományi Karának Közgazdaságtani Tanszékére, ahol emigrálásáig tanított.⁶¹ 1948. július 1-jén az összes egyházi iskolát államosították, köztük az egri jogakadémiát is. Az új szervezetű Jog- és Közigazgatástudományi karon kötelezővé vált a szociológia oktatása, azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselője, Buday György az Egyetemi osztály miniszteri osztálytanácsosa 1948. szeptember végén közölte, hogy nem hagynák jóvá a kar tanrendjét, ha Kovrig oktatná a szociológiát. A diákság részéről is nyomás alá helyezték Kovrigot, ugyanis október elején az egri diák-szervezet két vezetőjét Budapestre hívták a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségének (MEFESZ) központjába, és előtűk abszurdumnak nevezték, hogy olyan antidemokratikus tanár mint Kovrig taníthat, és ha ez nem változik, akkor a „pesti vezetőség a helyszínen rendet teremt.” Erről rögtön visszaérkezése után az egyik egri diák tájékoztatta tanárát. Ez a fejlemény lehetett az utolsó csepp a pohárban, mely végül meggyőzte Kovrigot és feleségét, Neviczky Gabriellát,⁶² hogy el kell hagyniuk az országot. 1948. október 15-én

⁵⁹ MNL OL XIX - A - 83 - a (Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi nem miniszteriális kormányzati szervek, Minisztertanács, Jegyzőkönyvek és mellékleteik) - 1946.08.16. - 16. old. (32. napirendi pont).

⁶⁰ MNL OL XIX - A - 83 - a - 1946.08.30. - 37–38. old. (57. napirendi pont, az előterjesztés: 155–156. old).

⁶¹ Mindszentyvel már miniszterelnökségi osztályvezetőként is volt kapcsolata, ugyanis az akkor még Pehm Józsefként szereplő zalaegerszegi plébános 1941. február 27-én kelt jelentésében összefoglalta Zala megye helyzetét, melyben igen rosszalóan nyilatkozik Teleki Béla főispánról. Jelentése szerint a katolikusok számaránya a megyében 93%, ennek ellenére a főispán protestánsokkal igyekszik betölteni a hivatalokat, iskolákat. Témánk szempontjából kiemelendő a jelentés következő mondata: „Főbírói tiltakozás ellenére Szepetnekre – egy majdnem tisztára katolikus orvoskörbe – hozta [t. i. Teleki Béla] a soproni evangélikus lelkész fiát, aki az 1941-i népszámláláson feleségével németnek vallotta magát, és az evangélikus lelkéssel rajta voltak, hogy a németek számát agitációval megemeljék, ami sikerült is. Amint-hogy a túlzó felekezeti eskedés mindenképp, de így is árt a nemzeti ügynek.” MNL OL K 29 - 1. - f/4. - 3. folio.

⁶² MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 41. Neviczky Gabriella (1895 augusztus 13., Zágráb–1979. október 8., Milwaukee) apja: Neviczky Miklós királyi erdész, született Vajnatinában, apai nagyapja Neviczky György járásbíró, apai nagyanyja: Tomniesek Mária, anyja: Tolvay Sarolta, született Beregszászot, anyai nagyapja: Tolvay Gyula királyi ítéltáblai bíró, anyai nagyanyja: Komlós Szeréna. A Komlós családra ld.: *Petrovay György*: A komlósi Komlós-család története 1344. évtől. (két közlemény) *Turul*, 13 (1895) 31–38., 84–90. Komlós Szeréna és Tolvay Gyula a III. táblán (88.) található. A szülők Beregszászon házasodtak össze 1894-ben, mindkét szülő evangélikus volt. A polgári iskolát 1910-ben, Zágrábban kitűnő eredmény-

Stephen Kozcak, az Amerikai Egyesült Államok követségi tanácsosa segítségével egy követségi autó csomagtartójában kicsempészték őket az országból.⁶³ Az emigrálás estéjének – az ország illegális elhagyásának – eseményei kalandregénybe illő fordulatokat tartalmaztak, ahogy azt egy 1952-ben megjelent folyóirat a Kovrig Bélával és feleségével készített beszélgetés alapján leírta. 1948. október 15-én, pénteken este a Szent István templom órája éppen elütötte az ötöt, amikor Kovrig Béla feleségének mondta, hogy az autó rájuk vár – kint az erdőben. Alighogy ez elhangzott, kopogás hallatszott a bejárati ajtón. Kovrig szólta a feleségének, hogy rejtőzzön el a fürdőszobában. Az ajtóban egy rendőr állt, aki közölte, hogy azonnal találkoznia kell az államvédelmi osztály egy emberével a szomszédos kávéházban. Kis időt kért, majd utasította feleségét, hogy amint elhagyta a lakást, a hátsó ajtón, a kerten keresztül hagyja el a házat és menjen a találkozó helyére. Kovrig a találkozón először azt hitte, hogy menekülésük tervét kiderítették, magyarán szólva lebuktak. Azonban a megbeszélés folyamán nyilvánvalóvá vált előtte, hogy egy korábbi Barankovics Istvánnal tartott megbeszéléséről érdeklődtek. Kovrig ekkor „bevallotta”, hogy megpróbálta Barankovicsot meggyőzni, hogy lépjen be a koalíciós kormányba. „És erre mit mondott a barátja?” – kérdezte a rendőr. Kovrig előadta, hogy hajlott rá, de még nem döntött, a hétvégén találkozni. A rendőrség embere erre azt mondta, hogy ha sikerül meggyőznie Barankovicsot, akkor megtarthatja professzori állását, végül utasította, hogy hétfőn ugyanott ismét találkozzanak. Végül tehát Kovrig szerencsésen elérte a kicsempészésükre megszervezett autót a találkozó helyszínén, és ha kis késéssel is, de elindulhattak – a fent említett csomagtartóba rejtőzve – nyugatra.⁶⁴ 1948. november 5. után Salzburgból Innsbruckba mentek, majd Rómában töltöttek néhány hónapot, végül 1949. november 22-én érkeztek meg az Amerikai Egyesült Államokba, a La Guardia repülőtérre. Ajánlólevélként magukkal vitték Borbély István jezsuita provinciális 1948. szeptember 27-én kelt angol nyelvű nyilatkozatát, mely ismerteti Kovrig pályafutását, hosszan idézve Mindszenty 1945. május 1-jén kelt nyilatkozatából – mely összefoglalja háború alatti tevékenységét –, valamint Varga Béla fent idézett nyilatkozatából is.⁶⁵ Czethofer Sándor 1948 decemberében, Innsbruckban kelt levelében kéri Edmund Walsh amerikai jezsuita szerzetest,⁶⁶ hogy a Newman Club Minneapolisban 1948. szeptember 3–5. közt tartott 34. évi gyűlésén elfogadott terv szerint mintegy 20, 18–25 év közötti magyar fiatalnak biztosítsanak ösztöndíjat, szállást és ellátást, továbbá Mindszenty nevében kéri, hogy Kovrig Bélának

nyel végezte, majd Újvidéken kereskedelmi tanfolyamot végzett 1911-ben, jeles eredménnyel. (MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 1., No. 2.). Halála időpontja az iratanyagban található halottvizsgálati bizonyítvány alapján állapítható meg: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 50. Sajnos Kovrig Bélával kötött házasságára vonatkozó irat nincs az irathagyatékban.

⁶³ Petrás É.: i. m. 259.

⁶⁴ Edward E. Harrigan: Flight from liberation. In: The Marianist vol. 43 (1952) No. 3. (March) 5 -7., 27 -31. MNL OL P 2343 - I. - 9. - 6. - No. - 18.

⁶⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 30.

⁶⁶ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 33. A címzésben Walsh hivatalának megnevezése: N.C.W.C. [National Catholic Welfare Conference] War Relief Service, Washington D.C. található.

nyújtsanak segítséget. 1949 májusa után indultak az Amerikai Egyesült Államokba, ahol végül Kovrig – a milwaukee-i Marquette Egyetemen – katedrát kapott.⁶⁷ A Minisztertanács 1949. augusztus 19-i ülésén megfosztotta Kovrig Bélát magyar állampolgárságától és teljes vagyonekobzásra ítélte.⁶⁸ Ezt követően többször igyekeztek kapcsolatba lépni vele, 1950. november 14-től dokumentálhatóan igyekeztek megszerezni címét, de itthon maradt édesanyja nem tudott – valószínűleg nem is akart – ebben segíteni, mivel a fia leveleit Münchenben élő sógorán keresztül kapta meg. Mivel Kovrig az emigráció tekintélyes tagjának számított – szoros kapcsolatban állt Peyer Károllyal, Nagy Ferencsel, Varga Bélával és Barankovics Istvánnal –, ezért több akciót is terveztek, de a címet nem tudták felkutatni. A gordiuszi csomót aztán egy huszárvágással oldották meg, ugyanis jött az „isteni szikra” és a washingtoni rezidentúra beszerzett egy milwaukee-i telefonkönyvet, ezt fellapozva kikeresték a „célszemély” címét és telefonszámát. A kapcsolatfelvételre 1955 júniusában tettek kísérletet, de a fentiek alapján ez érthetően sikertelen volt, mivel a korábbi „hálózati személyt” nem lehetett zsarolni, hiszen, mint a fenti dokumentumból kiderült, semmit sem takargatott múltjából az amerikai hatóságok és a „célszemélyek” előtt sem.⁶⁹ Nyilván felmerülhetett volna a CIA részéről, hogy kettősügynökként alkalmazzák, de Kovrignak már egy életre elege lehetett a II. világháború alatti és utáni konspirációból – vélhetőleg csak a tanításnak és kutatásnak kívánt élni. A tanítás mellett a kutatásra is maradt ideje, számos publikációja jelent meg angol nyelven.⁷⁰ Utolsó nagyszabású vállalkozása az 1956-os menekültek körében végzett kutatás, mely a forradalom kirobbanásának okaira és céljaira keresve a választ, a kommunizmus, és különösen a Rákosi-rendszer társadalmát írja le a szociológia eszközeivel. Az angol nyelvű monográfia magyar fordítása 2016-ban jelent meg.⁷¹ Kovrig Béla végül 1962. december 22-én halt meg Milwaukee-ban.⁷² Haláláról a politikai harcostárs, Barankovics István csak késve értesült, ezért nem tudott elmenni a temetésre; özvegyének, Neviczky

⁶⁷ Az egyetem dékánja, a jezsuita Virgil Roach 1948. december 24-én kelt leveleiben értesítette Kovrig Bélát, hogy alkalmazzák egyelőre egy éves időtartamra szeptembertől, tíz hónapra 4500 dollár fizetéssel. MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 2. - No. 4., No. 5.

⁶⁸ MNL OL XIX - A - 83 - a - 1949.08.19. - 6. old. (10. napirendi pont, az előterjesztés: 67. old.). A vagyonekobzás minden bizonnyal érintette a Budapest, II. kerület Pasaréti út 19. szám alatti villát, mely a család tulajdonában volt, és 1942. november 5-én anyjával közösen bérebe adta Winckler Jánosnak: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 12. A villát korábban gróf Károlyi Imre bérelte, a személyes iratok közt megtalálható a villában lévő, és Károlyi grófnak használatba átadott tárgyak (bútorok, festmények, szobrok) listája: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 53.

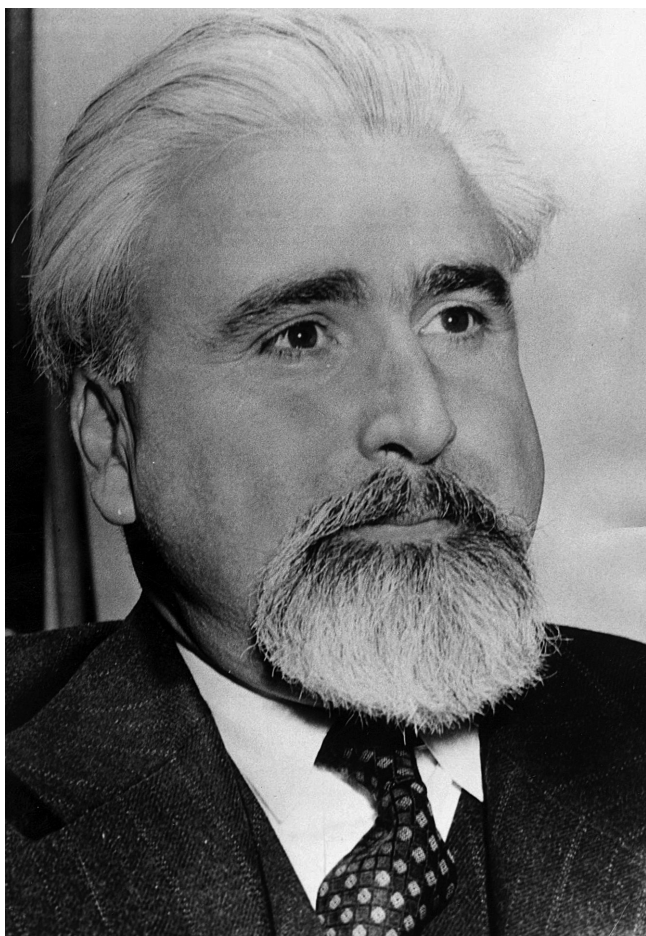
⁶⁹ Petrás É.: i. m. 259–261.

⁷⁰ 1954-ben New Yorkban mind angolul, mind magyarul megjelent a Magyar társadalompolitikai című műve, mely itthon csak 2011-ben jelent meg nyomtatásban: *Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika 1920–1945.* (Szerk. jegyzetek és utószó Petrás Éva). Bp. 2011. Angol nyelvű tanulmányainak a hagyatékában lévő gépelt kéziratjai: MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 7. - No. 1 - 6.

⁷¹ *Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története.* (Szerk. jegyzetek és bevezető Petrás Éva). Bp., 2016.

⁷² Halála dátumaként 1962. december 19. szerepel több helyen a szakirodalomban, de az iratanyagban található halottvizsgálati bizonyítvány szerint a halál napja december 22-e volt. MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 1. - No. 47.

1. kép – Kovrig Béla fényképe (MNL OL P 2343 - I. - 9. - 4. - No. 1.)

Gabriellának 1962. december 28-án írt levelében így emlékezik meg róla: „A munka, melyet a magyarságért és a magyar kereszténységért végzett, nevét elválaszthatatlanul összekapcsolta a két háború közti Magyarország legjobb szociálpolitikai kezdeményezéseivel, melyek széles rétegeknek áldást jelentettek, és a modern magyar katolikus szociális mozgalmakkal. Nem egyedül lépett át a sötét kapun: sok jótette kísérte.”⁷³ Az alábbiakban közlöm Roósz Andor nyilatkozatát Kovrig Béla háború előtti tevékenységéről. A szöveget a mai helyesírás szerint közlöm, az elütéseket és a személyneveket javítottam, stilisztikai változtatást azonban nem végeztem.

NYILATKOZAT

Alulírott dr. Roósz Andor a MABI betegsegélyezési főosztályának jelenlegi igazolt vezetője az alábbiakban nyilatkozom arról a munkáról, melyet a Miniszterelnökségen dr. Kovrig Béla egyetemi tanár vezetése alatt végeztem.

1938-ban a hazai nyilas és Volksbund-propaganda oly nagy méreteket öltött, hogy az akkori belügyminiszter kénytelen volt

odahatni, hogy az országrontó és mételyző náci barát propagandát megfelelő kormányzati szerv létesítésével a legsikeresebben ellensúlyozza. Minthogy e szerv nem működhetett egyetlen szaktarca kialakult hatáskörében, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel együtt kieszközölte, hogy e szerv az egyes szaktarcáktól függetlenül a Miniszterelnökségen létesüljön. De hogy ennek ellenére az új szerv teljesen Keresztes-Fischer belügyminiszter szándékai szerint fejtsen ki nyilasellenes, náciellenes működését, Keresztes-Fischer keresztülvitte azt az akaratát is, hogy az új szerv vezetője az ő bizalmi embere, egy alája tartozó köztisztviselő legyen, és ilyen legyen az ügy előadója is. Így kapott miniszterelnökségi osztályvezetői megbízást dr. Kovrig Béla a belügyminiszter hatáskörébe tartozott OTI igazgatója, úgyszintén e nyilatkozat írója, mint korábbi MABI tisztviselő. Kovrig igazgató feladatára még Molnár Sándort, a németellenes érzelmeiről ismert francia szakos középiskolai tanárt szerződtette. A komoly feladatra azonban a miniszterelnök nevetésesen csekély összeget, a személyi és dologi kiadásokra együttesen havi 10 000 P-t bocsátott osztályunk rendelkezésére és nem egyszer tapasztaltuk a miniszterelnök bizalmatlanságát irányunkban, és érezhettük, hogy nem segíti elő feladatunk teljesítését, miért is osztályvezetőnk a belügyminisztertől már működésünk elején kérte az OTI-hoz való visszarendelését, amihez azonban Keresztes-Fischer Ferenc miniszter nem járult hozzá. Gyökeresen megváltozott a helyzet 1939. februárban, amikor Teleki Pál miniszterelnök osztályvezetőnk javaslatát magáévé téve őt felhatalmazta, hogy legmegbízhatóbb embereivel egy olyan földalatti propagandahálózatot szervezzen, mellyel mindinkább előretörő szélsőséges mozgalmakat és agitációt eredményesen lehet ellensúlyozni, tönkretés neveltségessé tenni. Alulírott dr. Roósz Andor és Molnár Sándor tanár kapták a megbízást, hogy Kovrig Béla irányítása alatt gyakorlatilag végrehajtsák a miniszterelnök terveit. Nevezettek ügyosztályuk vezetőinek direktívái szerint a legaprólékosabb körültekintéssel fogtak hozzá a részletek kidolgozásához, majd annak végrehajtásához. Országos érdek fűződött ugyanis ahhoz, hogy ez az akció a legnagyobb titokban maradjon, mert esetleges árulás, ügytelenség, az eredményekkel való dicsekvés, vagy könnyelmű ügykezelés folytán nemcsak mindhármunk személyi biztonsága lett volna súlyosan veszélyeztetve, hanem Teleki Pál személye is meghurcoltatásnak lett volna kitéve az akkori német birodalmi kormány és a képviselőház igen tekintélyes számú jobboldala részéről. A fenyegető nemzetközi botrányt csak az előzhette meg, ha az akció napvilágra jutása esetében a nyilvánosság előtt azt valljuk, hogy visszaváltunk a Teleki-kormány bizalmával és németellenes propagandát fejtettünk ki Teleki háta mögött akkor, amikor a hivatalos magyar kormánypolitika tengelybarátságot hangoztatott. Ilyen körülmények között a legnagyobb titoktartást kellett nagy körültekintéssel megvalósítani, ami azért is nehéz volt, mert több tisztviselőtársunk kíváncsiskodott tevékenységünk felől.

A kapott feladat végrehajtásához gyorsaságra és korszerű technikai lehetőségek biztosítására volt szükség. Ezért Molnárral együtt e nyilatkozat írója egész rövid idő alatt letette a gépjárművezetői vizsgát, majd Molnár, Bodnár Ödön álnéven, lakást bérelt a IV. Szerb u. 17/a. sz. alatt, részben mert hivatali helyiségünkben nem lehetett volna a munkát titkokban tartani, részben, hogy ha a Gestapo budapesti ügynökei révén a németek, vagy a nyilasok nyomára jutnának

⁷³ MNL OL - P 2343 - I. - 9. - 2. - No. 14.

a náciellenes röpiratok sokszorosító műhelyének, ne leplezhessék le a Miniszterelnökséget.

A vállalt feladat megkezdéséhez szükséges volt igen nagymennyiségű röpiratpapír, boríték, festék, valamint lehúzógép beszerzésére és tárolására. E nagy mennyiségű anyag feltűnés nélküli és biztonságos elhelyezése érdekében az említett főbérleti lakástól függetlenül ismét álnéven a nyilatkozónak, mint a MABI tisztviselő-állományába tartozó tisztviselőnek kezelése alatt álló bérházban (II. Bimbó út 1. sz.) Molnár Sándor – természetesen a Miniszterelnökség költségére – kibérelt egy jelentéktelennek látszó, egészen olcsó bérű utcai bejáratú raktárhelyiséget, ahol a gép kivételével a tartalék papír- és festékanyagot Molnár elhelyezte. Így, mint az épület gondnoka a MABI részéről, én állapodtam meg a jelen esetben Müller Sándor debreceni papírkereskedőként szereplő Molnár Sándorral (a házmesterre és a szomszédos üzletek bérlőire tekintettel kellett elővigyázatosságból álnevet használni). Az által, hogy a nyilatkozó által gondnokolt házban volt ez a raktár, biztosítva volt, hogy alulírott megakadályozhatta az akció szempontjából nemkívánatos személyeknek a házba költözését, vagy ha ennek megtörténte nem volt megakadályozható, volt lehetőség a raktárnak kellő időben való áthelyezésére. Molnár és alulírott, Kovrig osztályvezetőtől kapott utasítások szerint eljárva, összeállította és megszervezte a magyar társadalom széles rétegeinek, úgymint újságírók, ügyvédek, kereskedők, gyógyszerészek, tanítók, községi bírók, vendéglősök, főpincérek országos címanyagát kb. 70–80 000 hangadó személy nevével kiválasztva ebből a gazdag címanyagból. Nevezettek, magukat kereskedelmi vállalkozóknak kiadva, a legkülönbözőbb színű, méretű és papíryanagú borítékokat rendeltek meg több budapesti leíróvállalatnál. Mindig ezekkel készítette a borítékok címezését is, amíg a fokozottabb titkosság követelményére tekintettel nem történt meg automatikus címzőgép beszerzése. Az akció keretében foglalkoztatott címirodák: Havas címiroda, Dohány u. 10., Címiroda, Elemér u. 3–5, és Lövölde tér 7.

A röpiratok előállítását a beszerzett korszerű, de kézi meghajtásos duplaszéles lehúzógépen kizárólag Molnár tanár és alulírott végezte napi 7–8, időnként 10 órás megfeszített fizikai munkával. Ha Teleki Pál miniszterelnök valamelyik röpiratnak igen gyors kidolgozását kívánta az osztályvezetőtől, a sokszorosítás munkájában és a borítékolásban Kovrig Béla felesége és a nyilatkozó felesége is részt vett. Ilyen technikai megoldással számos röpiratsorozat került szétszórásra, esetenként 60–70 000 példányszámban, havonta 2–3 alkalommal.

Az elkészített röpiratanyagok az országos terjesztése külön fejezet. A kész röpiratokat össze kellett hajtogatni, borítékolni, majd felbélyegezni. (Bérmentesítve ugyanis hónapokon át nagy tömegben postahivatalok útján a röpiratok nem voltak expedíálhatók, mert ismeretes volt, hogy a postások között nem kevés a szélsőjobb oldali érzelműek száma, akiknek segítségével a nyilasok könnyen kinyomozhatták volna, hogy honnan, milyen beosztásban dolgozó egyénektől származnak a röpiratok.) Ezért a borítékoknak felbélyegzése után az akcióhoz beosztott két tisztviselő a tömegtelen anyagot kisebb kizárásokba és kosarakba csomagolva kizárólag a maguk által vezetett gépkocsin szállítva expedíálták. Ilyen nagy mennyiségű „levélnek” feltűnés nélkül postaládák sokaságába való elhelyezése sok időt és igen nagy fizikai fáradságot jelentett, annál is inkább, mert a postaládáknak feltűnés nélkül nagy mennyiségű levéllel való etetése csak az esti órákban kezdődhetett,

hiszen hivatalok és vállalatok nagy levélmennyiségüket nem postaládákba dobják, hanem bérmentesítve postahivataloknál adják fel. A röpiratonként 60–70 000 „levél”-ből álló anyagot átlag 100 postaládába és pedig röpirataciónként nagy Budapest területének különböző vidékein fekvő postaládákban kellett elhelyezni. E módszerrel órákig eltartott a 60–70 000 „levél” esti, éjjeli postai feladása. Az éjjeli postázások során számtalan esetben figyelemmel kellett lenni azokra az elemekre, akik, bár éjszaka volt, mégis a postaládák körül ólálkodtak és feltételezhető volt, hogy az ilyenek a nyilasok részéről végeznek megfigyelő szolgálatot. A nyilas postások révén a nyilasok rövidesen rájöhettek volna, hogy nem postahivatalok útján, hanem postaládákba dobva történik a röpiratok szétküldése. Éppen ezért kellett különböző színű, nagyságú és papíryanagú zárt borítékokban feladni az egyazon éjjelen szétküldendő röpiratokat, hogy amikor a postaládákból egy-egy postahivatalhoz összehordják a szóban lévő „levél”-tömeget, ne tűnjön fel, hogy sok boríték azonos jellegű, tehát ha egy nyilas postás történetesen fel is nyit egy néhány röpiratlevelet, ne tudja a borítékok színe és formája alapján az egész anyagból kiválasztani a röpiratlevelet. Különböző postahivatalok illetékessége alá tartozó postaládákba dobassák az ugyanazon éjszakán expedíált anyag.

Az intenció és állandó, 2 évnél hosszabb időn át kifejtett röpirat-propaganda hatása hovatovább azt eredményezte, hogy a nyilas táborban felháborodás és pánik keletkezett. Ennek következtében a munka végrehajtása egyre több nehézségbe ütközött. A nyilasok a nagy befogadóképességű postaládákat, a főpostánál és a pályaudvaroknál levőket őrszemekkel állandóan őrizték és sok más ládánál is a rendszeres megfigyelés volt tapasztalható. Tartani kellett attól, hogy egy agresszív nyilas őrszem, ha gyanút kap, a postaládákba való bedobás során leüti Molnár Sándort, hogy az alélt embertől elvéve a postázásra előkészített anyagot, megtudja, hogy az nem nyilasellenes, vagy németellenes röpirat-e. Ezért akként kellett eljárni, hogy a gépkocsit alulírott vezette, a kocsival vagy 10 lépésre a postaládától megállt, és amíg Molnár Sándor a postaládába dobta az anyagot, revolverrel készen állt a postakocsiban maradt többi anyag és a munkáját végző Molnár Sándor védelmére. Molnár is revolverrel volt felszerelve. Éliássy főkapitány természetesen a belügyminisztertől, Kovrig Béla osztályvezetőtől tudta, hogy milyen akcióról van szó és azt, hogy Teleki miniszterelnök utasítására az akció titkosságának megőrzése érdekében, ha elengedhetetlenül szükséges, az eljáró tisztviselők fegyverüket is kötelesek használni. Természetesen az osztályvezető utasítást adott, hogy a fegyveres védelem során kíméljük az emberi életet. A fegyverhasználatra nem került sor, mert ha részeg ember dülöngését tettené valaki elkezdte Molnár tanárt a postaládánál lökdölni, a nyilatkozó és Molnár erőteljes fellépésére egy ízben a revolver előhúzására az ilyen „részeg” ember sietve eltávozott. Egyébként Teleki Pál kívánságára a nyilasellenes akcióban használt gépkocsik sohasem voltak a Miniszterelnökség tulajdonaként nyilvántartva, és a belügyminiszter rendeletére Kovrig Béla ügyosztálya több hamis rendszámot kapott az államrendőrségtől, úgyhogy a röpiratokat szállító gépkocsi nyomán sem volt a röpiratok forrása kinyomozható. Egy-egy éjjeli akció során többször váltogattuk a rendszámot és a garázsban használt rendszám alatt sohasem futott a gépkocsi, amikor bizalmas, titkos munkát végeztünk.

A mindjobban elhatalmasodó nyilas lázítás, hatalomra törés olyan nagymérvű feladatok elé állította Kovrig Béla ügyosztályát, hogy a kézi meghajtásos lehúzógéppel egymagában kellő gyorsasággal nem voltak többé kihozhatók a halasztást nem tűrő nyilasellenes, náciellenes röpiratok. Nyomdára kellett tehát szert tenni és pedig megbízható alkalmas nyomdára, amely hajlandó volt az akcióban állandóan részt venni, megfelelő garanciát nyújtott a titkos őrzésre, és hajlandó volt azt a kockázatot is vállalni, hogy ha felfedik a nyomdát a nyilasok, összezúzzák, és tulajdonosát legalábbis alaposan elverik. Ilyen nyomda kiválasztása nagy nehézséggel járt, hogy ki a megbízható, hogy kinek a számlájára dolgozik. Végre sikerült összeköttetést létesíteni egy Weinberger nevű, Eötvös-utcai nyomdatulajdonossal. Weinberger azzal vállalta a munkát, hogy kizárólag éjjel, személyesen végzi a szedést és tördelést, és csak családtagjainak bevonásával végzi a sokszorosítást és hajtogatást. Üzemében számtalan olyan röpiratunk készült többszáz ezer példányban, amelyekkel a nyilas tábor különböző csoportjait egymásnak ugrasztottuk, Szálasit neveltségessé tettük, az aljas és nemzetrontó nyilas agitációt kipellengéztük, a nemzeti szocialista pártok kebelében egyenetlenséget szítottunk. Weinberger számtalanszor kifejezte aggodalmát a röpiratok rendkívül éles támadó hangja miatt. Félt, hogy leplezés esetén nemcsak megbízója, hanem ő is hurokra kerül.

Ez a röpirat propaganda szakadatlanul folyt egészen Teleki Pál tragikus haláláig. (Weinberger nyilatkozata, végzett munkájáról birtokomban van.)

Kovrig Béla ügyosztálya a leírt módon 2 milliónál több, legkülönbözőbb nyilasellenes, náciellenes röpiratot és röplapot állított elő és szórt szét az ország minden részében. Mint kuriozitás említésre méltó többek között a klozetpapírra nyomtatott zöld nyilaskezeszt és alatta Szálasit sűrűn használt „rög”-nek „Seggrög-szar” szavakkal való kifigurázása és neveltségessé tétele. Majd a Kovrig Béla által tendenciózusan megszerkesztett ú. n. nyilas program pontokban foglalt, és ami óriási visszhangot keltett az egész magyar sajtóban. Ennek, a nyilasokat teljesen kompromittáló programnak legbadareszt pontjait az Esti Kurír és a 8 Órai Újság hasábjain átszemeltették.

1939-ben Kovrig ügyosztályának „kiadásában” jelent meg Ungváry Sándor tanárnak „Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban” című könyve is. A munka kéziratát Kovrig Béla Molnár Sándorral átdolgoztatta. Molnár és én kaptunk megbízást arra,

hogy az egyik kaposvári nyomdában a Miniszterelnökség terhére kinyomtatott könyvet a Grill–Gergely budapesti könyvkereskedő cég közreműködésével terjesszük. A kaposvári nyomda természetesen nem tudott arról, hogy nem a könyv szerzőjének, hanem voltaképpen a Miniszterelnökségnek terhére történik a könyv előállítása. A könyv kaposvári előállításának körülményeibe Stefaics Pál, Somogy megyei alispán, Keresztes-Fischer Ferenc bizalmi embere is be volt avatva.

Sajnos Teleki Pál halálával a Kovrig Bélától irányított, fentiekben leírt nagyszabású, nyilasellenes, náciellenes röpiratpropaganda megszűnt. Bárdossy jövetelével ügyosztályvezetőnk, Kovrig Béla beadta lemondását, azt Bárdossy elfogadta és utasítást adott, hogy likvidáljuk az ilyen természetű miniszterelnökségi bizalmi munkaságot és tüntessük el a most leírt munkánk minden nyomát. Ügyosztályvezetőnk írásban kapott utasítást az ezzel kapcsolatos iratok eltűzésére. Ennek végrehajtása után a belügyminiszter által Kovrig mellé beosztott társadalombiztosítási tisztviselők visszarendeltettek. Ügyosztályvezetőnk pedig újra elfoglalta kolozsvári katedráját.

A nyilatkozó nehéz érzéssel veti fel a kérdést, vajon 1944-ben sor kerülhetett volna-e a Szálasiféle lázadásra, ha Bárdossy jövetelével nem szűnt volna meg a magyar államnak szervezett nyilasellenes, és náciellenes tevékenysége.

Budapest, 1945. június 16.

Igazolom, hogy dr. Roósz Andor MABI titkárt, a MABI Tisztviselőit Igazoló Bizottság igazolta és hogy a nyilatkozaton levő aláírás tőle származik. Roósz Andor Bpest, 1945. jún. 19. MABI-főosztályvezető
Dr. Harmathy Károly igazgató (MABI)

Hátlapján ceruzás kézírással:

Kovrig miniszterelnökségi működéséről:

Varga Béla

Bajcsy-Zsilinszkyné

Hamvas püspök

és további

nyilatkozatok

SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN
1956 emlékezete Kanadában

A forradalommal összefüggő iratanyag a Torontói Magyar Ház archívumában

„Nem feledhetünk bús lemondásban,
S addig míg ott pusztít ellenség,
minket hív egy szent kötelesség,
Harcolni e honért.”
(Szóhner Gábor: *Legyünk, magyarok.*)¹

Jelen tanulmány célja, hogy a kanadai magyarság egyik legjelentősebb kulturális intézményének, a Torontói Magyar Háznak, a Mikes Kelemen Program keretében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár állományába érkezett levéltári anyagának 1956-os összefüggéseit ismertesse. A fentebbi versrészlet egy kiváló illusztrációja általában véve az emigrációban élő magyarság, de itt kifejezetten a forradalom után Kanadába érkezett emigráció főbb identitás-kérdéseinek és problematikájának: a magyar nyelv, kultúra, tehát a múlt és a nemzeti identitás megőrzése, a közös emlékezéssel a felejtés elkerülése. A Torontói Magyar Ház és archívumának létrejötte és fennmaradása is ezt a célt szolgálta Kanadában. A címben megjelölt emlékezet-kontextus abban az esetben lehetne kérdéses a kutatás szempontjából, hogyha nem lenne ismert az archívum struktúrájának és rendezésének szubjektív, levéltár-módszertani szempontokat néhol figyelmen kívül hagyott megvalósulása. Megállapítható azonban, hogy az archívum önmagában egy olyan emlékezeti konstrukció, amely reprezentatív a kanadai magyarság életére és önszerveződésére vonatkozóan.²

A tanulmány közvetlenül nem csatlakozik azokhoz a tudományos munkákhoz, amelyek 1956 politika- és társadalomtörténetével, az áldozatok sorsával, esetlegesen az '56-os emigráció történetével foglalkoznak.³ Az elérhető források vizsgálatával arra keresi a választ, hogy a forradalom után

Kanadába érkező magyarság hogyan alakította ki saját identitását és kötötte össze az 1956-os forradalommal. A forradalom mint identitáskonstruáló jelenség, hogyan tükröződik az archívum iratanyagában. Milyen írott és vizuális források állnak rendelkezésre a téma vizsgálata során. Milyen társadalmi recepciók születtek 1956-tal kapcsolatban. A felmerülő kérdések megválaszolása utat nyithat – legalábbis segítségére lehet – olyan későbbi kutatások megvalósulásának, amelyek a kanadai magyar diaszpóra identitására, közösségi tudatára, kollektív emlékezetére irányulnak.

Az alapvető forrásbőségen túl az iratanyag – a témára vonatkozó – jellegzetességeit tekintve elmondható, hogy számos személyi hagyaték (1956 októbere után Kanadába érkező személyektől), kulturális intézmény és egyesület iratanyaga tartalmaz '56-tal, de főleg a forradalom kommemorációjával foglalkozó dokumentumot. A különböző források között találhatók hivatalos iratok, egyesületi nyomtatványok, röpiratok, levelek vagy művészeti alkotások, ezeket megőrkítő fényképek, összegyűjtött sajtótermékek és újságkivágatok. A különböző magyar és angol nyelvű újságok és napilapok kivágatai eklatáns részét képezik a gyűjteménynek, ahogyan a sajtótermékek és azok részletei tipikus történeti forrásként értékelendők az emigrációs és diaszpóráközösségek kapcsán.⁴

A kanadai magyar diaszpóráközösségek több hullámban érkeztek új hazájukba. Az első nagyobb emigrációs hullám 1945 és 1947, majd 1956 októbere után érkezett Kanadába.⁵ Az egy időben történő új haza keresése és megtalálása természetesen alkotta meg a kint is kapcsolatot tartó közösségek identitásának alapját. Más politikai preferenciákkal rendelkeztek a különböző időpontban emigrált magyarság tagjai,

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 2343 - I. - 19. Szóhner Gábor hagyatékából származó kéziratos vers részlete.

² George Demmer rendezésével kapcsolatban lásd: *Bakó Zsigmond: Hazatérő múlt – A Torontói Magyar Ház gyűjteménye című dolgozatát jelen füzetben.*

³ Ld. pl. a teljesség igénye nélkül: *Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom.* Bp., 2016. 188.; *M. Kiss Sándor: Közelítések 1956: tanulmányok, esszék, előadások.* Bp., 2011. 379.; *Nóvé Béla: Patria nostra – '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban.* Bp., 2016. 505.

⁴ A források természetével kapcsolatban ld. *Bakó Zs.: i. m.*

⁵ A (kanadai magyar) emigráció történetére vonatkozóan vö. *Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza.* Bern. 1985. 204–283.; *Borbándi Gyula: Hungarian Emigrants and the Revolution.* In: 1956: The Hungarian Revolution and War of Independence. (Ed. Lee Congdon–Király K. Béla–Nagy Károly.) 2006. 672–694.; *Peter Hidas: Arrival and Reception: Hungarian Refugee.* In: The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian & Canadian Perspectives (Christopher Adam–Tibor Egervári–Leslie Laczkó–Judy Young). Ottawa. 2010. 223–255. *Lénárt András: A Nyugat képe életintertjükben. 1956-os magyar emigráns diákok életút-elbeszélései menekülésekről, a Nyugatról, a Keletről.* Doktori disszertáció kézirata. 2009. 277. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lenartandras/diss.pdf> (2017.08.15.)

így lehetséges, hogy a magyar közösségek is külön entitásként kezelték az ötvenhatos magyar emigránsokat Kanadában. Míg az 1945 és 1948 közötti emigránsok nem tekinthetők teljesen egységesnek társadalmi és politikai tekintetben sem, addig az 1956-os menekülthullám tagjait a nyugati sajtó egyértelműen „hősökként” aposztrófálta.⁶ Nyilvánvalóan ez sem segítette elő a különböző időben érkező és letelepedő magyar közösségek közötti pozitív viszony kialakulását.⁷ Ennek is köszönhető, hogy számos új kulturális szervezet és sajtóorgánium alakult 1956 után, amelyeknek egy része megtalálta a módját a korábban is kint élő magyarsággal való együttműködésnek, de ezeknél a közösségeknél 1956 volt az identifikáció alapja, azaz emlékezeti fordulópont, ami meghatározta a közösségi tudatukat.⁸ Ahogyan a kanadai állam is hivatalos keretek között tett különbséget az ötvenhatos magyarság és elődeik között azzal a gesztussal, hogy a kanadai nemzeti történelmi örökség részének nyilvánította az ’56-os kanadai magyar menekülthullámot.⁹

A kulturális emlékezeten keresztül a múlt olyan különböző szimbolikus alakzatokat vesz fel, amelyek a közösség tagjai számára értelmezhetőek, jelentőséggel bírnak. A közösségi emlékezet különböző alakzatai megőrzik a társadalom részére a felhalmozott tudást és a különböző múltképeket, amelyek identitásteremtő szereppel rendelkeznek. Ezeknek a közös szimbólumoknak és kódoknak az értelmezése révén realizálódik az egyén számára a közösen megélt és értelmezett múlt. Eszerint ez megvalósulhat: ünnepeken, évfordulókon, emlékműveken, műalkotásokon, képeken és más szimbólumokon keresztül is.¹⁰ A már említett létrejövő és természetszerűleg is meglévő magyar közösségek és csoportok kollektív emlékezete – tehát csoporttudatának gyökere – magyarságukból fakadt. 1956 egy olyan emlékezeti cezúra és mnemotörténeti esemény volt, amely közvetlenül fejtette ki hatásait. Ötvenhat emlékezete kapcsán megállapítható a mitikussá válás, és megalapozó emlékezeti jelleg, hiszen a Kádár-rendszer onnan számította önmagát, így az ötvenhatos emigráns csoportoknak és közösségeknek is egyfajta alapító mítoszává kellett, hogy váljon. Amíg ötvenhat a Kádár-rendszer alapító mítosza, amely nagyrészt a tagadásra alapult, úgy a diaszpórában élő magyarság számára ez a vélt igazság hangsúlyozásában, az elszenvedett traumák kibeszélésében

nyilvánulhatott meg. 1956 a kanadai magyarság (egyik) alapító mítosza, amelynek kezdete elkerülhetetlenül egy exodus volt, amikor is több tízezer ember szeretett volna új befogadó hazát találni a tengerentúlon.¹¹

A magyar társadalomtörténet nagyobb kivándorlásai közül az „ötödik hullámnak” számít az 1956 ősze és 1957 tavasza között Magyarországot elhagyó 200 000 ember, akiket „hősökként” aposztrófált a korabeli sajtó.¹² Róluk általánosítva elmondható, hogy nagyobb részt budapesti vagy nyugat-magyarországi, magasan képzett, huszoneves férfiak voltak.¹³ Ebből a magas létszámú migrációs hullámból Kanada közel 38 000 embert fogadott be, amely a befogadó államok közül az ország lakosságához képest a legnagyobb arányúnak mondható. Az 1956-os emigránsokról megállapítható, hogy az egyik leggyorsabban és legmélyebben asszimilálódott közösség, köszönhetően egyrészt a Rákosi-rendszer és a levert forradalom traumatikus tapasztalatának, másrészt pedig a kanadai kormány hathatós támogatásának a nyelvtanulás és a munkavállalás megkönnyítésével. Nem ritka jelenség volt, hogy az ötvenhatos emigránsok második generációja már nem tanult meg magyarul.¹⁴ A Kanadába érkező ötvenhatos csoportok legismertebb példája a Soproni Erdészeti Főiskola teljes áttelepülése, amikor is a teljes fakultás a tengerentúlra települt – a hallgatókkal, professzorokkal és családokkal együtt összesen 289 fő.¹⁵ Az University of British Columbia-n belül hozhatták létre a Sopron Divison részlegét, ahol 1961-ben szerzett diplomát az utolsó ötvenhatos osztály. A Torontói Magyar Ház archívumával a Sopron Forestry Faculty is külön gyűjteményt kapott, amely levelezést, tanulmányokat, memorandumokat, meghívókat, képeket, újságkivágásokat, broszúrákat, kéziratokat és különböző pénzügyi iratokat tartalmaz.¹⁶ A fakultás kanadai történetére és annak a szűk, összetartó közösségnek életére és működésére kiváló adalékként szolgálhat a fentebb felsorolt és ismertetett dokumentumok majdani részletes elemzése, továbbá számos – az iratanyagban fellelhető – szaktanulmány a mezőgazdaság-, és erdészettudomány történeti megismerését segítheti elő.¹⁷

Még nem ért véget az 1956-os forradalom megtorlása, amikor az új hazát talált magyarság 1960. október 23-án az Ottawai Magyar Szabadságharcos Emlékműnél a Beechwood Teme-
tőben leleplezéssel egybekötött megemlékezést tartott. Ez volt

⁶ A „Freedom Fighter” jelenségről és a média szerepéről a menekülthullám befogadásában ld. részletesebben: *Harold Troper: Canada and Hungarian Refugees: The Historical Context.* In: *The 1956 Hungarian Revolution* i. m. 186–191.

⁷ vö. *P. Hidas:* i. m. 223–255., *Lénárt A.:* i. m. 10–25., *Bába Szilvia:* Magyar identitás a tengerentúli diaszpórában. Doktori disszertáció kézirat. 2015. 38–99. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/babaszilviaphd.pdf> (2017.08.15)

⁸ 1956 után létrejött pl.: a Kanadai Magyar Hírlap, később Magyar Hírlap (1959–1965), Ottawai Magyarok Egyesülete, Association of Hungarian Students in North America.

⁹ http://www.canadainternational.gc.ca/hungary-hongrie/bilateral_relations_bilaterales/index.aspx?lang=eng (2017.09.04.)

¹⁰ *Gyáni Gábor:* Történelem vagy (csupán) emlékezet? In: *Üő: A történelem mint emlék(mű).* Bp., 2016. 19–34., *Üő:* Az európai kollektív emlékezet állása és perspektívái. In: *Üő:* i. m. 2016. 275–298., *Aleida Assmann:* Transformations between History and Memory. *Social Research: An International Quarterly* 75, no. 1 (2008) 49–72.

¹¹ *Gyáni Gábor:* 1956 mint mnemotörténeti esemény: a félelem mint történelmi erő. In: *A forradalom ígérete? Történelmi és nyelvi események keresztjeződései.* (Szerk. Bónus Tibor – Lőrincz Csongor – Szirák Péter.) Bp., 499–510., *Üő:* Ötvenhat egyéni és kollektív emlékezete. In: *Üő:* i. m. 230–242.

¹² *Bába Sz.:* i. m. 38.

¹³ *Valuch Tibor:* Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp. 2005. 91.

¹⁴ *Bába Sz.:* i. m. 69. oldalán hivatkozik: *Várdy Béla:* Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság renghagyó története. Bp. 2000. 483.

¹⁵ A pontos számadatokkal kapcsolatban vesd össze: *Roller Kálmán:* „... mi is voltunk egyszer az Akadémián? Soprontól Vancouverig, 1956–2000. 2001. 255. p., *Mihály Márta:* Remembering 1956: Invited Immigrants – The Sopron Saga. *Hungarian Studies Review*, 34 (2007) 143–151.

¹⁶ MNL OL - P 2343 - II. - 10. Sopron Forestry Faculty (rendezés alatt).

¹⁷ A Sopron Division történetével kapcsolatban részletesebben lásd: *Roller K.:* i. m. 2001. 255. p., *Mihály M.:* i. m. 143–151.

az első ötvenhatos emlékmű Kanadában, ami akkor még egy egyszerű gránit sírkő, az alábbi kőbe és réztáblára vésett felirattal: „Hungarian Freedom Fighters Memorial 1848–1956, és 1956 Magyar szabadságharc mártírjainak Ottawa magyarsága és canadai barátai. 23 okt. 1960.” Az Ottawa Hungarian Community Centre iratanyagában¹⁸ számos megemlékezés és emlékművekkel kapcsolatos dokumentáció található, a megemlékezések részletes leírásával, meghívókkal, megrendelési számlákkal. Az előbbi emlékműre vonatkozóan található egy száz dollárról kiállított számla, amely szerint a felállítás egyik kezdeményezője a Magyar Presbiteriánus Egyház volt. Találhatók továbbá leírások az ünnepélyről: a programterv eredeti gépelt változata, az Új Élet magyar emigrációs folyóirat 1960. XI. számában megjelent rövid beszámoló szintén eredeti, gépelt verziója. A leírások beszámolnak arról, hogy kik mondtak beszédet, kik vettek részt a megemlékezésen és milyen imák vagy énekek hangzottak el (a Magyar Hiszek egy közös elmondása, Dömös Gyula mérnök emlékbeszéde, főtisztelendő Kovács Angelus magyar nyelvű imája és áldása, nagytiszteletű dr. Tóth Kálmán angol nyelvű imája és áldása, üdvözlések felolvasása John Diefenbaker miniszterelnektől, Ellen Fairclough bevándorlásügyi minisztertől, Norman Wilson szenátortól, Piersen Lester a szabadságharc idején volt kanadai külügyminisztertől). John Pickersgill bevándorlásügyi miniszter és Geroge H. Nelms Ottawa polgármestere személyesen is megjelent a megemlékezésen. Az ünnepélyt a kanadai és a magyar himnusz eléneklése zárta.¹⁹ Egy emlékmű a különböző szakrális és rituális megemlékezési gyakorlatokon keresztül válhat az emlékezet helyévé, ahol egy közösség a térbe helyezi ki múltjának egy darabját.²⁰ A fentebb leírt megemlékezés több szempontból is érdekes, hiszen a temetők értelmezhetők a halott és élő generációk közötti kommunikáció helyszínékként, itt azonban a halott(ak) fizikai teste csak hiányként van jelen a hősöknek szánt sírkő alatt. A rituális megemlékezéshez azonban a test nem is szükséges, hiszen a nemzet szabadsága sem kézzel fogható, nem tekinthető élő organizmusnak, mégis egy temetőben emlékeztek meg róla. A befogadó ország prominens személyeinek jelenléte is sokatmondó, hiszen legitimálják az ötvenhatos emigráció jelenlétét új hazájukban. A kanadai himnusz eléneklése is mutatja, hogy a diaszpóra tagjai nem törekedtek kizárólagosan magyar identitásuk megőrzésére. Ahogyan Kanada befogadta az ötvenhatos menekülthullámot, úgy ők is '56-ra emlékezve helyet szorítottak befogadó hazájuk nemzeti himnuszának. A temetés egy olyan rituális lokalizáció, amely meghatározza egy közösség térbeli hovatartozását és helyhez való kötődését, tehát ezzel a szertartással az emigráns magyarok új hazájukhoz való tartozását is kifejezték.²¹

¹⁸ MNL OL - P 2343 - II. - 7. Ottawa Hungarian Community Center (rendezés alatt).

¹⁹ Uo.

²⁰ Pierre Nora: Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája. In: Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok (Ford. K. Horváth Zsolt.) Bp., 2010. 15–18.

²¹ Zombory Máté: A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma: emlékezetpolitikai Magyarországon 1989 után. Doktori disszertáció kézirat. Bp., 2010. 82–83. http://tatk.elte.hu/file/dissz_2011_ZomboryMate.pdf

A Beechwood Temető nem kizárólagosan a forradalomra való emlékezés helyévé vált, hanem a kanadai magyar társadalom múltjának egyik térbeli kikristályosodási pontjává, hiszen számos más megemlékezést és ünnepséget tartottak ott. Az Ottawai Magyar Egyesület meghívója szerint 1964. augusztus 23-án Szent István emlékére magyar találkozózt szervezett, római katolikus misével és református istentisztelettel egybekötve.²² Tehát az államalapításra is ugyanott emlékeztek meg, ahol az 1956-os forradalomra is. Ennek egyik praktikus oka, hogy a kanadai magyarság ekkor még nem rendelkezett más emlékművel, múltját és identitását kifejező szakrális térrel. Más meghívók – szintén az egyesülettől – pedig arról tanúskodnak, hogy az éves októberi megemlékezés, a fentebb ismertetett koreográfiát követve, rendszeressé vált. Meghívók, beszámolók, vagy például egy 1961-es pásztorlevél a Kálvin Magyar Református Egyháztól számolnak be az évről-évre megtartott megemlékezésekről.²³

Tölgyessy Viktor a *Szabadság Magyarországnak – Szabadság mindenkinek* emlékművét a forradalom 10. évfordulójára 1966. október 23-án, Torontóban állították fel. A modern alkotás egy robbanást ábrázoló mű, amely a forradalom hevességét, az égő lángot és egyben a magyarság testből kiszakadó magyar emigrációs társadalmat ábrázolja. Így az 1960-ban készített sírkő után elkészülhetett az első kanadai ötvenhatos emlékmű, amelyről vizuális forrás a Torontói Magyar Ház eddig feltárt anyagában egy, az 50 éves évfordulóra készült *The 56ers – Les réfugiés de 1956 – Az 56-osok* feliratú, és Szent István király lovas szobrát ábrázoló borítékon található bélyeg. Az emlékmű miniatürizált ábrázolása és szimbólumként való használata egyértelműen igazolja, hogy jelentős szerepet foglal el a kanadai magyar társadalom kollektív emlékezetében.²⁴

Az Ottawai Magyar Egyesület 1966-ban megszervezte egy, a megemlékezéseket előkészítő Emlékbizottságot. A bizottsághoz kapcsolódó összegyűjtött iratanyag tartalmaz újságkivágatokat, meghívókat, hivatalos beszámolót az előkészületekről, leírásokat a megemlékezésről, felhívásokat, továbbá egy levélváltást, amely beszámol egy az Ottawai Magyar Egyesületen belül kialakult konfliktusról. Lendway-Zwickl Jenő, az egyesület elnöke, a megemlékezések szervezése során – a levél leírása alapján – önkényesen járt el különböző személyek meghívásának módjában és egyéb költségvetési kérdésekben. A nyílt levelet író tagok aggályait fejezték ki, hogy a rendezvények szervezésére felállított Emlékbizottság értelmét veszti, hogyha az elnök nem működik együtt velük, továbbá nem reprezentálja egységesen a kanadai magyar közösséget. A csoporton belüli szétválás és konfliktusok a különböző súlyú kérdésekben nem voltak példa nélküliek más emigráns magyar szervezetekben sem. Jobban érthetővé válik azonban a jelenség, hogyha megismerjük Lendway-Zwickl Jenő személyét és személyiségét,

(utolsó megnyitás: 2017.09.01.) hivatkozik W. Lloyd Warner-re: *The Living and the Dead. A Study of the Symbolic Life of Americans*. New Haven. 1959.

²² MNL OL - P 2343 - II. - 7.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

akinek hagyatéka szintén kutathatóvá vált.²⁵ A szervezeten belüli konfliktusra vonatkozó dokumentáció rámutat az emigráció közösségi életében adódó nehézségekre, amelyek középpontjában mindig a magyarság egységes képviselője és reprezentációja állt. A különböző nagyobb évfordulók és megemlékezések dokumentációjának részletes vizsgálata, összehasonlítása és diskurzuselemzése nemcsak azt mutathatja meg, hogy a kanadai magyar diaszpóra hogyan emlékezett meg saját létrejöttéről, hanem azt is, hogy a közösségi identitás és kollektív emlékezetben milyen változások következtek be az évtizedek során. Tehát milyen szimbólumok, toposzok és ábrázolások kerültek előtérbe, távolodva az 1956-os kezdőponttól. Így például megemlékezéseken, tüntetéseken és ünnepélyeken kívül egyéb szimbolikus módot is találtak a közös múlt ápolásának és a hálaadásnak a befogadó állam irányába, hiszen a 10. évfordulótól évente rendszeresen véradást szerveztek, így viszonzva az 1956 októberében a kanadai Vöröskeresztől kapott nagy mennyiségű vérszállítmányt.²⁶

Sokféle történelmi nézőpont létezik arról, hogy hol végződik a történelem és honnan beszélhetünk „csupán” politikáról. Ilyen szempontból kérdéses lehet, hogy az 1996-os, vagy 2006-os jubileumi rendezvények dokumentációját a történetgócsove elé kell-e vetni. Nem szükséges azonban most ilyen történelemelméleti dilemmákban elmerülni, hiszen jelen dolgozat a jövő kutatói számára hasznos figyelemfelhívás céljából született. Az 1996-os megemlékezések meghívóinak és kiadványainak képi világa is megidézi azokat a toposzokat, amelyek a legutóbbi nagy évfordulók kapcsán is állandónak bizonyultak: a fegyveres „pesti srác”, az utcai szabadságharcos civil ruhában, orosz gépfegyverrel, közepén kivágott nemzeti magyar zászló, a Sztálin-szobor bontása és csonka részei. Érdekes dokumentum az 1996-os évből származó „56-os Szellemi Segély Program Magyarországnak” tervezete, amely abból a premisszából indul ki, hogy a magyar politikai és szakmai vezetők sokszor alkalmatlanok feladataik ellátására, és az „országot múlt századbeli avagy a kommunista rendszerből rájuk maradt módszerekkel” igazgatják. „A Szellemi Segély Program célja: a technika és a management terén segítséget nyújtani ott, ahol erre égetően szükség van.” A dokumentum tartalma rávilágít arra a jelenségre, hogy az ötvenhatos kanadai emigránsok továbbra is rendelkeztek egyfajta „kiválasztott-hős” tudattal, amely tekinthető a menekülthullám körüli médiakampányból származó örökségnek is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy többségük, érkezésükkor fiatal, képzett értelmiségi volt, akik a rendszerváltás után lehetőséget kaptak – Magyarország elhagyása után több mint 30 évvel –, hogy állampolgári jogaikkal élve részesei legyenek a kiépülő jogállamnak. Politikai preferenciáikat tekintve nem teljesen mérvadó, de szolgálhat némi adalékkal a tervezetből vett alábbi idézet: „[...] – Magyar Igazság és Élet Pártja. Az emigrációban élők nagy többségének

a MIÉP ideológiája áll legközelebb. A baj az, hogy a magyar választók szemében egy igen szélsőséges, mondhatni náci párt (has image problems).” A dokumentum távlati célként írja le, hogy országgyűlési jelöltet állítsanak abban az esetben, ha az ötvenhatos emigránsokat elfogadják a magyar politikai életben. Tehát az ötvenhatos emigránsok egy része önmagát olyan különálló politikai entitásként definiálta – vagy vágyta definiálni –, amely szerepet tölthet be a magyar közéletben, és a magyar társadalom szemében tiszteletnek örvend.²⁷

Az 1996-os megemlékezések azért is különlegesek, mert ez volt a forradalom első nagyobb jubileuma, amelyet a magyarországi társadalom is szabadon megünnepelhetett. Így szükségszerűen a kanadai ötvenhatos emigráns közösségek ’56 képében is változás kellett, hogy beálljon, hiszen már nemcsak a magyar emigrációnak adatott meg a lehetőség, hogy szabadon emlékezzen meg a forradalomról, hanem nekik is illeszkedniük kellett a Magyarországon is kialakuló emlékezeti kánonhoz, így szükségszerűvé vált a különböző és párhuzamos diskurzusok összeütközése. Talán ebben a kontextusban – a kanadai emigráció és magyar társadalom egymásnak ellentmondó diskurzusában – értelmezhető leginkább a fentebb idézett dokumentum mellett Kertész Dezső *Szükségszerű és lehetséges* című esszéjének kézírata, amely egyfajta történetfilozófiai értékelése 1956-nak.²⁸

A 2006-os megemlékezés összegyűjtött iratainak összetétele is hasonló, mint az előzőeké, habár jelentősen nagyobb dokumentáció annál. Számos angol nyelvű kanadai napilapnak és folyóiratnak a forradalommal foglalkozó száma bekerült a gyűjteménybe: *Toronto Star*, *Globe and Mail*, *The Ottawa Citizens* stb. A folyóiratok különböző cikkei a 2006-os megemlékezésekről, ünnepélyekről, az 1956-os magyar emlékmű felállításáról tudósítanak, vagy ötvenhatos emigránsokkal, a magyar diaszpóra prominens tagjaival készített interjúk közölnek. Átfogó sajtókutatások nélkül ebből a gyűjteményből is szembetűnő, hogy a kanadai médiában jelentős visszhangot kapott a forradalom 50. évfordulója,²⁹ habár ennek egyik oka a 2006-os Kossuth téri megmozdulások és a tovább gyűrűző tüntetéssorozat, amely felerősítette a forradalomra való megemlékezések hevesességét, összekötve az aktuális kormányellenes közhangulattal.³⁰

2006. október 4-én állította fel az ottawai Maple-szigeten a Canada-Hungary Educational Foundation az ötvenedik évfordulóra készült ’56-os emlékművet. Az emlékmű egy három méter magas, vörös gránitömb, mellette egy kopjafával. Az emlékmű felirata köszönetet mond a menekülthullám befogadásáért. A magyar emigráció tagjai sajnálatlanul konstataáltak, hogy az emlékmű nem említi a forradalom során elesett hőseket. Erről több kanadai folyóiratban megjelent angol nyelvű interjú és cikk is tanúskodik, amelyek szintén a gyűjtemény részét képezik.³¹ Az emlékmű

²⁵ Lendvay-Zwickl Jenő életéről és hagyatékáról ld. bővebben: MNL OL - P 2343 - I. - 10., *Szabó Dorottya*: „Modernkori párhuzamos életrajzok” - Az emigráns lét kettőssége Lendvay-Zwickl Jenő és Sujánszky Jenő irathagyatéka tükrében című tanulmányát jelen füzetben.

²⁶ MNL OL - P 2343 - II. - 7.

²⁷ MNL OL - P 2343 - II. - 7.

²⁸ Uo. Esetleges publikációjáról nincs információ.

²⁹ MNL OL - P 2343 - II. - 7.

³⁰ 1956 és 2006 tüntetéseinek térbeli és szimbolikus párhuzamaihoz lásd: *Sárhegyi Tamás*: Tér, tüntetés, tapasztalat. In: Studium: Tanulmánykötet. (Szerk. G. Molnár Péter.) Bp., 2016. 147–160.

³¹ MNL OL - P 2343 - II. - 7.

formájában és egyszerűségében fejezi ki, hogy a Kanadába érkező magyarság milyen sziklaszilárd részét képezi a társadalomnak, a magyar címet alulról ölelő juharfavirágzat szintén ezt szimbolizálja. A vörös gránit színével utal a forradalmi idők hevére, valamint a magyar és kanadai nemzeti színek párhuzamára. A gyűjteményben található az emlékmű felállításának körülményeire, főleg a kanadai magyar közösségeknek szóló adományozásra felszólító levelek és röpiratok, amelyek alapján következtetni lehet az emlékműállítás folyamatára.³²

Ahogy számos egyetemista diák és egyéb értelmiségi hagyta el Magyarországot és került a tengerentúlra, úgy több tehetséges képzőművész, irodalmár érkezett Kanadába és alkotott ott. Ide sorolható például Kárpáti Klári, akinek az alkotásairól készült másolatok és fényképek értékes részét képezik a Torontói Magyar Ház fondjának.³³ Természetesen rajta kívül számos más alkotó hagyatéka is Magyarországra érkezett, akiknek egyes munkái összefüggésben vannak az 1956-os forradalommal, vagy reflektálnak rá.³⁴ Ilyen például a tanulmány elején már idézett *Legyünk, magyarok* című Szóhner Gábor vers, amely a diaszpórában élő közösségek nemzeti összetartozására és a magyarságtudat fontosságára hívja fel a figyelmet.³⁵ Ugyancsak a Szóhner Gábor által írt és Vancouverben megjelent *Immigrant* című regénye, amely az emigrációs lét és identitás kérdéskörét taglalja.³⁶ Ennél jóval egyértelműbb Seres József *Ezerkilencszázötvenhat* című drámája, amely kéziratból készített másolatként képezi részét az iratanyagnak. A dráma 1998-ban jelent meg Torontóban, Magyarországon kevésbé ismert. Ennek egyik lehetséges oka, hogy maga a mű is inkább a kanadai diaszpóra tagjainak szól, hiszen a bonyodalom feloldása, vagy egyes karakterek végső sorsa is Kanadához kapcsolódik. A szöveg szimbolikája és forradalmi toposzai kapcsolódnak a fentebb említett kanonikus jellemzőkhöz. Fontos szerepet tölt be benne Nagy Imre alakja, továbbá megjeleníti a rehabilitáció

utáni Kádár-korszak csendes értelmiségi asztaltársaságainak vélt párbeszédeit a forradalmi múlttól, tabusításról és az emigrációba vonult rokonokról és barátokról, akiknek a nyugati társadalom által biztosított kényelem, jólét és biztonság mellett a hazától való kényszerű elszakadás jutott osztályrészül, szemben az otthon maradókkal.³⁷

A Torontói Magyar Ház archívumának forradalommal kapcsolatos dokumentumai nem tükrözhetik teljes egészében a Kanadában élő magyar diaszpóra 1956-os forradalomról alkotott percepcióit és annak identifikáló jellegét, azonban számos olyan jellegzetességre szolgál adattal, amely a vonatkozó történeti és szociológiai szakirodalomban csak kevésbé van jelen. Nemcsak a megfigyelt megemlékezésekben beálló változások és a diskurzus alakulása a fontos ebben az esetben, hanem a jövő kutatásainak szempontjából az évtizedek során átalakuló iratanyag minőségi és mennyiségi összetétele. Míg az 1960-as évekből, többek között, főleg meghívók, körlevelek és újságkivágatok kerültek megőrzésre, addig a későbbi évtizedekben már különálló irodalmi és közéleti szövegek, teljes – a különböző megemlékezési időszakokból származó – konferenciaprogramok, ünnepségek komplett programtervei. A különböző megemlékezések elemzése rámutat az idővel formálódó, kevert kanadai-magyar identitás szimbolikus sarokköveire, a folyamatosan alakuló „ötvenhatos” kanadai-magyar identitásra. Persze nem szabad az iratanyag összetételének vizsgálatakor elfelejteni, hogy ezek a vegyes minőségű és funkciójú dokumentumok nem egy hivatalos iratkezelési eljárás részének maradványai, hanem egy kisebbségi kulturális intézmény szubjektív szempontok szerint létrehozott és összegyűjtött archívuma. Felépítése inkább tükrözi az iratanyagot rendező személy egyéni célját és elképzeléseit. A kanadai magyar múlttól folyó diskurzus egy narratívájának, egyben egy emlékezeti konstrukciónak tekinthető a Torontói Magyar Ház fondja, amely még így is páratlan forrásértékkel bír a kurrens és jövőbeni magyar

³² Uo.

³³ MNL OL - P 2343 - I. - 6. Kárpáti Klári hagyatéka.

³⁴ MNL OL - P 2343 - I. - 17. Seres József irathagyatéka, MNL OL - P 2343 - I. - 19.

³⁵ A diaszpórában kiadott folyóiratban vagy egyéb kötetben való megjelenésről nem áll rendelkezésre információ.

³⁶ MNL OL - P 2343 - I. - 19.

diaszpórakutatások szempontjából.

³⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 17.

SZABÓ DOROTTYA

„Modernkori párhuzamos életrajzok”

Az emigráns lét kettőssége Lendvay-Zwickl Jenő irathagyatéka tükrében

1. Bevezetés

A Torontói Magyar Ház irategyüttese személyi és családi, valamint egyesületi hagyatékokból álló, magyar vonatkozású iratanyagok laza szövete. Megőrzésének, kutathatóságának, kanadai fenntarthatóságának helyzete a 2010-es évek elejétől igen bizonytalanra vált, ezért hazahozataluk megszervezésére a(z akkori) Magyar Országos Levéltár 2012-től több kísérletet is tett. Az erőfeszítéseket végül 2016-ban koronázta siker, így a korábban már-már elveszettnek hitt iratanyag a Mikes Kelemen Program jóvoltából Budapestre érkezett. A korábban kallódó iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában méltó helyükre kerültek, a teljes iratállomány fel dolgozása azonban nagy szakmai kihívás volt.

A Torontói Magyar Ház anyagában számos olyan, emigrációtörténeti szempontból is figyelemre méltó hagyatékkant fel, melyről érdemes (volt) hírt adni. Az *ArchivNet* tematikus emigrációs duplaszáma erre egyszer már virtuális teret adott, igaz, a levéltáros szakmai munka és a történeti háttér kutatás helyett inkább a források bemutatására összpontosítva. A 2017 nyarán megjelenő elektronikus kiadványban Kurecskó Mihály a torontói anyagból dr. Kovrig Béla szociológus, egyetemi tanár, politikus beszervezésének történetét vázolta.¹ Bakó Zsigmonddal és Sárhegyi Tamás Feliciánnal közösen megírt tanulmányunkban pedig arra vállalkoztunk, hogy bemutassuk Lendvay-Zwickl Jenő kanadai emigráns személyi hagyatékát.² Olyan, a huszadik század történelmében tevékenyen részt vevő kivándorlók iratanyagát választottuk, akiknek életútja számos tanulsággal szolgált, hagyatékuk elhelyezése pedig összetett levéltárosi munkát kívánt. Bemutatására az *ArchivNet* hasábjain csak forrásközpontúan volt lehetőségünk, most azonban a történeti háttér felvázolása

¹ Kurecskó Mihály: Dekonspiráció az „egyházi reakcióban” – egy beszerzés története Kovrig Béla, az áldozat szemszögéből. *ArchivNet*, 17 (2017) 3. <http://www.archivnet.hu/dekonspiracio-az-egyhazi-reakcioiban-egy-beszerzes-tortenete-kovrig-bela-az-aldozat-szemszogebol>

² Bakó Zsigmond–M-Szabó Dorottya–Sárhegyi Tamás Felicián: Emberi sorsok a kanadai magyar emigrációban: Lendvay-Zwickl Jenő életútja. *ArchivNet*, 17 (2017) 3. <http://www.archivnet.hu/emberi-sorsok-a-kanadai-magyar-emigracioiban-lendvay-zwickl-jeno-életutja>

mellett kitérhetünk a hagyatékk feltárása és a rendezés munkafázisaival kapcsolatos tapasztalatokra is.³

2. A hungarika iratfeltárások módjai és tapasztalatai

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – korábban: Magyar Országos Levéltár – az 1995. évi LXVI. törvény előírásai szerint törekszik arra, hogy külföldön található, de magyar vonatkozású irathagyatékokat hazahoz(ass)a, amennyiben ez a tevékenység a hagyatékk tulajdonosának szándékával találkozhat. Teszi mindezt az említett levéltári törvény felhatalmazásával, mely a levéltár feladatául szabja, hogy feltárja, nyilvántartsa és koncepciózusan gyűjtse az ún. hungarika iratanyagot. E gyűjtőmunka előfeltétele a külföldön végzett feltárás, mely az Országos Levéltárban több szálon is fut.

Leggyakoribb eset, hogy kivándorolt magyar családok és közösségek tagjai önként keresik meg a levéltárat azzal a szándékkal, hogy a kezelésükben lévő magyar nyelvű hagyatékokat, egyesületi anyagokat közgyűjteményi őrizetbe adják. Az iratok értelmezésének, kezelésének, felelős átörökítésének lehetősége ugyanis folyamatosan szűkül a választott második hazában: az emigrációba születő, kétnyelvű, vagy a magyar nyelvet már teljesen elhagyó generáció sokszor nem tudja a birtokában lévő iratanyag valós értékét felmérni. (Ez a körülmény a feltárást és az adatgyűjtést is nehezíti.) Az eltűnőben lévő emigránsnemzedék utódai emellett gyakran már nem is kívánják vállalni, hogy a rájuk maradó magyar nyelvű iratok továbbélését elősegítsék, kezelését és őrzését megoldják. Az ilyen családok, magánszemélyek által kezdeményezett önkéntes megkeresések esetén a levéltár általában csak úgy tudja megoldani az iratanyagok átvételét, ha az ajándékozó fél a szállítást magára vállalja. A szállítás privát megszervezésére azonban nincs mindig mód. Különösen igaz ez akkor, ha az iratanyag a tengerentúlról érkezik. Ilyenkor tehát célzott, pályázati támogatásból finanszírozott utat kell szerveznie a levéltárnak.

³ Lásd még Bakó Zsigmond és Sárhegyi Tamás Felicián jelen füzetben közölt dolgozatait is.

Ez az út egyfelől a felajánlott iratok átvizsgálását, rendezését, másfelől utazásra való előkészítést célozza. Az elmúlt évekből számos ilyen példát találunk. Ilyenkor az Országos Levéltár munkatársai a kapott értesülések alapján az őrzési helyre utaztak, ott minimum négy-öt napot, de olykor heteket is eltöltve irategyütteseket rendeztek, dokumentálták mindent, a szelektálást követően pedig szállítódobozokba rendezték a hagyatékokat, előkészítve azokat a későbbi utaztatásra, majd megszervezték magát a szállítást. Az effajta munka együtt járt kapcsolatépítésekkel is, amelyek során a levéltárosok kifejezésre juttathatták az Országos Levéltár fogadókészségét, partneri hozzáállását. Több olyan esetről tudunk, amikor később azért jelentkezett be a levéltárba egy újabb külföldi iratajándékozó, mert a korábbi munkatársi „körút” megőrizte ő(ke)t a kapcsolatfelvétel kezdeményezéséről.

Ezeket a célzott kiutazásokat leginkább a Nemzeti Kulturális Alap által meghirdetett Ithaka-program biztosította az Országos Levéltár számára. Az Ithaka-pályázatok felhasználási lehetőségei kiválóak, hiszen segítségükkel olyan gyűjtemények kerültek Magyarországra, melyek elhelyezésével sok, az országból ötven-nyolcvan-száz éve kiszakadt mozaik került vissza eredeti helyére. Másfelől viszont a pályázatok csak korlátozott mozgásteret nyújtottak az intézmény számára, hiszen mindig konkrét esetekre, dokumentált információkra hivatkozva lehetett őket kezdeményezni. Rendszeres, koncepciózus iratmentésre ezek az utak nem adtak lehetőséget. A pályázaskor megfelelő háttérismerettel kellett rendelkezniük a magyar emigrációról, ismerni kellett a menthető, begyűjthető anyagokat, és fel kellett tudni azt is mérni, hogy az iratmentés lebonyolításához és az iratanyag hazahozatalához mely anyagi és szellemi erőforrások lesznek igénybe vehetők. A pályázati elszámolások ráadásul kimondottan nehézkesesek (voltak), különösen tengerentúli utazások esetén.⁴

Ezért nagyszerű lehetőség a Miniszterelnökség által létrehozott Mikes Kelemen Program,⁵ melyhez a Magyar Nemzeti Levéltár 2015-ben csatlakozott. A program ugyanis több hónapon keresztül biztosít állandó gyűjtőpontokat a tengerentúli magyar kolóniák közelében, melyek „üzemeltetői”, a Mikes-kutatók mind a kapcsolatépítési, mind a feltáró, mind az utazásra elkészítő munkát elvégzik. A program infrastrukturális háttere pedig arra is lehetőséget ad, hogy az összegyűjtött iratokat szervezeten hazahozzák. A programról, a levéltári részvételről és az eddigi eredményekről beszámoló olvasható jelen füzetben is a program levéltári koordinátorának tollából.⁶

A tengerentúli iratanyag hazahozatala, nyilvántartásba vétele szervesen illeszkedik a Magyar Nemzeti Levéltár

Országos Levéltárának *hungarika munkacsoportja* által végzett feladatokhoz. Ez összegzi és nyilvántartásba veszi az ösztöndíjjal, pályázatokkal külföldön kutatók (a nem elsősorban a levéltár munkatársai által készített) hungarikajelentéseit, vagyis az épülő levéltári hungarikakataszter részévé emelik a kutatói beszámolókat, közkinccsé téve a kutatói tapasztalatokat.⁷

Az Országos Levéltár állományába a közelmúltban begyáratított emigráns hagyatékokról általánosságban elmondható, hogy hosszú előkészítés és szintén hosszas feldolgozó, rendezési munka után kerültek, kerülnek be, akkor is, ha tartalmukról volt, van előzetes adatunk. A rendezés során az anyagokat irattípus szerint osztályozva látható, hogy legtöbbször „vegyes iratanyag”, melyben keverednek a magán-, a félhivatalos és a hivatalos iratok. Igen gyakran tartalmaznak olyan egyesületi anyagot, mely más forrásból nem megismerhető, melyre a jelen tanulmányban érintett *Ottawai Magyar Egyesület* is jó példa. Az emigráns lét sajátossága tehát az iratok őrzésében is megmutatkozik, a diaszpóra magyarságának hagyatékaiban a magániratok leggyakrabban nem választhatók el az emigráns egyesületek és intézmények anyagától. Erről a későbbiekben még szó esik majd.

Az arisztokrata és nemesi családok iratai általában kiegészülnek a család történetére, vagy más családok történetére vonatkozó genealógiai és heraldikai anyaggal is. Ehhez olykor gyűjtő tevékenység is társulhat, nem kutatói, hanem kimondottan gyűjtői hozzáállásból eredeztetve.⁸ A vegyes iratanyagok közé „keveredett”, vagy tisztán magániratokból álló hagyatékok értékét pedig az adja, hogy általuk szemtanúi tapasztalatokkal gazdagodhatunk, közvetlenebb módon ismerhetjük meg a kutatni kívánt korszakot. Ezek az iratok megfelelnek a „történelem alulnézetből” szemléletmódnak is.⁹

3. A kanadai magyar kivándorlás történetének áttekintése

A Torontói Magyar Ház anyagával beérkezett hagyatékok értékeléséhez, a vegyes iratanyagok létrejöttének megértéséhez elengedhetetlen felidézni a Kanadába történő magyar kivándorlás történetét. A szakaszos emigráció több ponton is magyarázhatja, hogy miért tapasztalható a hagyatékokban egyfajta „párhuzamos életrajzi” jelenség: az emigránsokból általánosságban elmondható, hogy egyfelől erősen törekedtek a befogadó állam nyelvénél, kultúrájának elsajátítására,

⁴ A tengerentúli angolszász országokban például nem ismerik az ÁFA-s számla fogalmát, így például egy amerikai út esetében a napi kiadások elszámolása jórészt lehetetlen vállalkozás.

⁵ A Miniszterelnökség által életre hívott Mikes Kelemen Programról bővebben az alábbi két hivatkozáson olvashat az érdeklődő: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/mikes_kelemen_program (letöltve: 2017. május 5.), illetve http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/bovulo_tortenelem_emigracio (letöltve: 2017. május 5.).

⁶ *Arany Krisztina*: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai címmel.

⁷ A Hungarika munkacsoport tevékenységéről további információ az alábbi weboldalon olvasható: <http://mnl.gov.hu/hungarika.html> (letöltve: 2017. május 5.).

⁸ Jó példa erre Szathmáry Lajos hagyatéka, melyet az MNL Országos Levéltára 2014-ben szerzett meg, a Szerencsejáték Zrt. támogatásával. Az irathagyaték jelzete: MNL OL - R 399.

⁹ E gondolatok *Kovács Eleonóra*: „Hagyaték, mentés, gyűjtés: emigráns magyarok iratainak gyűjtési tapasztalatai” című előadásából valók, közlésük a szerző szíves engedélyével történik. Az előadás a *Hagyatékok feldolgozásának interdiszciplináris tanulságai* elnevezésű, 2016. május 5-én az MNL Veszprém Megyei Levéltárában tartott konferencián hangzott el.

a társadalomba való beilleszkedésre és saját egzisztencia kialakítására, másfelől erősen tartották magyarságukat, nyelvi, zenei, kulturális hagyományait, egyesületek, újságok, hétvégi iskolák alapításával, rendezvények szervezésével.

Ahogy azt Lendvay-Zwickl Jenő történetén keresztül láthatjuk is majd, a magyar kivándorlók tulajdonképpen önálló mikrotársadalmat alkottak a kanadai társadalmon belül. A hierarchiában elfoglalt helyük egyértelműen összefüggött avval, hogy melyik kivándorlási hullámmal, és milyen okból érkeztek Kanadába, sőt az is, hogy melyik politikai irányzathoz tartoztak.

A magyarok sok „hullámban” érkeztek Kanadába, az 1880-as évektől a 20. századon át folyamatosan. Az 1880-as években alapvetően gazdasági bevándorlásról beszélhetünk. Nem csak Magyarországról érkeztek bevándorlók Kanadába, hanem az Egyesült Államokból is komoly átvándorlás volt megfigyelhető. A *Canadian Pacific Railway* megbízásából például egy bizonyos Esterházy Pál Oszkár (1831–1912) toborzott bevándorlókat Kanadába az Egyesült Államokból. 1886-ban alapítottak települést Regina-tól, Saskatchewan tartományi székhelyétől 200 kilométerre, egy kálisótelep szomszédágában, Eszterház néven.¹⁰ A korai emigránsok, legyenek ők magyarországi bevándorlók vagy Észak-Amerikán belüli átvándorlók, általában bányászok vagy mezőgazdaságban, esetleg erdőiparban dolgozók voltak, akiket az ún. Kanadai-pajzs bányászati és fakitermelési lehetőségei, valamint a pajzs lábánál – Alberta, Saskatchewan és Manitoba déli részén – elterülő, nagyrészt sík, művelhető mezőgazdasági földek vonzottak Kanadába.

Az első világháború idején sokuk városi életre váltott, Ontario ipari központjaiban kerestek megélhetést, és a biztosabb anyagi háttér megteremtésével magyarországi rokonaikat, ismerőseiket is kivándorlásra buzdították. A szomszédos Egyesült Államokban gyökeresen ellentétes tendencia működött: a hit, hogy a „nemzetek nemzete” minden embert be tud olvasztani magába, a világháború eszkalálódásával megrendült, az emigránsok lojalitását pedig a közvélemény górcső alatt kezdte el vizsgálni, majd megkérdőjelezni. (Ennek egyenes következménye lett az úgynevezett „100%-os amerikai” mozgalom).¹¹ A trianoni békediktátum kapcsán az észak-amerikai földrészt célzó bevándorlás új lendületet kapott volna, melyre válaszul az Egyesült Államokban 1921-ben, majd 1924-ben szigorú kvótarendszert vezettek be. Ahogy az USA lezárta a közép-kelet-európai bevándorlók előtt határait, úgy vált Kanada a remény és az új kezdet földjévé a magyar emigránsok szemében. Az 1930-as évekig, amikor a nagy gazdasági válság visszavetette a bevándorlást, közel harmincezer magyar vándorolt ki Kanadába.

A húszas években érkezőket az állam a kanadai préri mezőgazdasági területei felé irányította. A közép- és nyugat-kanadai tartományok benépesítése azonban csak részben valósult meg: a betelepítettek egy része hamar tovább állt

a prériről, újabb magyar kolóniákat hozva létre, kedvezőbb földrajzi területen.¹² Az emigránsok kezét az állam a letelepedést követően elengedte, nem fordítva különösebb figyelmet arra, hogy az újonnan jöttek megtanulják az angol (vagy a francia) nyelvet. A magyar betelepülőket általában területileg elszigetelt kolóniákba, hasonlóan kevés nyelvi ismerettel rendelkező emigránsok szomszédágába telepítették, ami a helyzetet és az újonnan jöttek gazdasági alárendeltségét csak rontotta. Az elszigeteltséghez az is hozzájárult, hogy az emigrációra nem teljes családok, hanem zömmel fiatal férfiak adták a fejüket. Nekik igen kevés lehetőségük volt magyar származású partnert, feleséget találni, akivel megértethették (volna) magukat. Ha mégis sikerült magyar arát találni, az új családnak változatlanul meg kellett küzdenie bizonyos területi, szociális, nyelvi, kulturális elszigeteltséggel.¹³ Azok a munkáscsaládból származó emigránsok pedig, akik – elsajátítva az angol nyelvet, majd megállva helyüket az új élethelyzetben – feljebb jutottak a társadalmi ranglétrán, a középosztálybeli élet kialakításával egy időben beolvadtak. Ahogy azt az 1910-es évek elején Hoffman Géza megfigyelte,¹⁴ a felemelkedéssel együtt járt a magyar gyökerek, nyelv, kultúra, hagyományok ápolásának elmaradása.

Az elszigeteltséget azonban több tényező is enyhítette. Az 1920-as évektől a legtöbb magyarlakta kolónia rendelkezett templommal, ahová magyar anyanyelvű papot, vagy lelkeszt tudott hívni. Az újonnan épült szakrális terek egyben a közösség centrumaiként is működtek, az egyesületi és kulturális élet szinterei is voltak. Már az 1910-es években elindult a kétnyelvű oktatás megszervezése, de mivel a kétnyelvű iskolák működését egyes tartományokban betiltották, a húszas években már hétvégi iskolákban volt lehetőség a magyar oktatásra.¹⁵ A nagyobb kanadai városokban önszervező magyar társaságok is születtek, és szintén az 1920-as évektől jelentek meg a kanadai magyarok első anyanyelvű sajtótermékei: ilyen volt a *Kanadai Magyar Újság*, a *Kis Újság*, a *Kanadai Magyar Munkás*, az *Otthon*, a *Tárogató*, vagy az *Őrszem*. Az egyesületi élet is fejlődésnek indult: 1828-ban Winnipegben megalakult a *Kanadai Magyar Társaság*, melyet számos egyéb egyesület megszületése követett.

A következő komoly bevándorlási periódus a második világháborút követően indult. A folyamatnak az 1956-os magyarországi események új lendületet adtak. A '40-es évek végén, az '50-es évek elején menekülő kitelepítettek¹⁶ országváltása sokban különbözött a korábbi emigránsokétól. Ahogy korábban szó esett róla, a kivándorlók inkább a magyar társadalom közép- és felső rétegeiből származtak, nem munkás- és iparoscsaládból. Képzettségük és társadalmi helyzetük miatt emigrálásuk hátterében nem elsősorban az

¹⁰ A település mára összeolvadt a szintén magyar alapítású Kaposvár településsel és Esterházy néven találjuk meg a térképen.

¹¹ John Higham: *Send these to me. Jews and other Immigrants in urban America*. New York, 1975. 53.

¹² Nandor F. Dreisziger: *Immigration and Re-Migration. The Changing Urban-Rural Distribution of Hungarian Canadians, 1886–1986. Hungarian Studies Review*, 13. (Fall 1986) No. 2. 20–41.

¹³ N. F. Dreisziger et al.: *Struggle and Hope. The Hungarian-Canadian Experience*. Toronto, 1982. 109–111.

¹⁴ Hoffmann Géza: *Csonka munkásosztály: az amerikai magyarság*. Bp., 1911.

¹⁵ N. F. Dreisziger et al.: i. m. 122.

¹⁶ DPs, vagy *displaced persons*

élhetőbb anyagi egzisztencia megteremtése, hanem ideológiai-politikai döntés állt. További különbség volt, hogy míg a korábban érkezők általában egyenes úton, belátható időn – azaz pár héten belül – eljutottak Kanadába, úgy a második világháború után indulók akár éveket is tölthettek ausztriai és németországi menekülttáborokban, míg a célországba értek. Jellemző volt sokuk gondolkodására, hogy a kitelepülést átmeneti megoldásnak tartották, ahonnan a hazai viszonyok – általuk kívánatosnak tartott – rendeződésével vissza lehet majd térni Magyarországra.

Ugyanez igaz az '56-os menekültekre is. Számuk 1957 végére elérte a harmincezetet. Soha azt megelőzően, vagy azután nem vándoroltak ki Magyarországról Kanadába ilyen tömegben és ennyire váratlanul.¹⁷ Soha akkora sajtóvisszhang sem kísérte az emigránsok sorsát, mint az '56-osoknál, ezért ők a kanadai magyarságon belül is külön csoportnak számítottak. Különállásukat fokozta, hogy a korábbi kitelepülők társaságaival és sajtótermékeivel szemben újakat hoztak létre,¹⁸ saját érdeklődésüknek megfelelően. A *Kanadai Magyar Újság* vagy a *Kanadai Magyar Munkás* helyébe a *Kanadai Magyarság* vagy a *Magyar Élet* lépett. Olyan havonta megjelenő sajtótermékek is elindultak az 1950-es évek végén mint a *Világhíradó* vagy a *Krónika*.¹⁹ 1951-ben Torontóban megalakult a *Kanadai Magyarok Szövetsége*.²⁰ A szövetség politikai aktivitása miatt további, a kultúra területét felkaroló, a magyar hagyományok ápolására összpontosító szervezetek is létrejöttek az 1960-as években. Ilyen volt például a *Széchenyi Társaság* (*Széchenyi Society*), a *Rákóczi Szövetség*, a *Grand Committee of Hungarian Churches* vagy a *Hungarian Canadian Cultural Council* is.

Az 1960-as, 1970-es években a magyar kultúra és néphagyományok ápolására, népszerűsítésére, terjesztésére létrejött egyesületek elérték céljukat: számos néptáncegyüttes és egy-két népzenei formáció is megszületett, kiszolgálva a magyar gyökerekhez való visszatérés igényét. Olykor Magyarországról hívtak területén kiválót alkotó népművészt, vagy épp megszervezték, hogy az egyesület tagjai ellátogathassanak Magyarországra vagy a szomszédos államokba, olyan településekre, melyeken a népi hagyományokat még őrizték, ápolták. A színházba járók sem maradtak immár magyar színi előadások, majd magyar színház nélkül: 1958-ban megalakult Torontóban a *Hungarian Art Theatre*.

E rövid áttekintő után érdemes megvizsgálni az 1956-ban családjával Kanadába emigráló Lendvay-Zwickl Jenő életútját.

4. Lendvay-Zwickl Jenő élete, irathagyatéka ismeretében²¹

Lendvay-Zwickl Jenő anyaga a Mikes Kelemen Program jóvoltából került az Országos Levéltárba. A 2017-ben begyáratott hagyatéka a Torontói Magyar Ház archívumának részeként jött Magyarországra, azaz egy olyan iratanyag részeként, melyben sajnos nem ritka az egyes irathagyatékok összekeveredése. A rendezés tehát egyúttal a Lendvay-Zwickl hagyatéka (újra)egyesítését, összefésülését is jelentette, ahol egyes szórványokat más alsorozatokban találtak meg a kollégák. Az iratanyag személyes és családi iratokra, családtörténeti kutatások gyűjteményére, az iratképző emlékiratára, levelezésére, az Ottawai Magyar Egyesülettel kapcsolatos iratokra és újságkivágásokra tagolódik, az alábbi módon:

1. tétel: Lendvay-Zwickl Jenő iratanyagához készült iratjegyzék (2007.01.18.);
2. tétel: Személyes és családi iratok (1941–1994, s.d.);
3. tétel: „Adatok a Lendvay család történetéhez” (1974);
4. tétel: Lendvay-Zwickl Jenő emlékirata (s.d.);
5. tétel: Levelezés (1960–1989);
6. tétel: Ottawai Magyar Egyesület (1965–1966, s.d.);
7. tétel: Újságkivágatok, versek (1957–1959, s.d.).

Az egyes tételek forrásértéke eltérő. Ha az iratképző életútjának felvázolására összpontosítunk, akkor ahhoz a legfontosabb adalékokat a második és a negyedik tétel adja, az ötödik, a hatodik és a hetedik tétel anyaga pedig tovább gazdagítja azt.

Személyes és családi irataiból kiderül, hogy Lendvay-Zwickl Jenő a burgenlandi Mosonszentandrás mezővárosban született 1907. június 6-án, Zwickl Eugen (Jenő) néven. Szülei nevét anyakönyvi kivonatából ismerhetjük: édesapja Michael Zwickl mosontétényi kereskedő, édesanyja a Boldogasszonyból származó Katharine Stadlmann volt.²² S bár a hagyatéka több személyes vonatkozású dokumentumot, levelezést is felsorakoztat, ezek között testvérre utaló forrás nem található.

Zwickl fiatalkoráról ezért kizárólag utalásokból lehet tudni. Ezek legnagyobb részt az ifjúkori ismerős, Kovács György 1968-ban írt két ajánlólevelében szerepelnek.²³ A levélíró Kovács a koppenhágai Állatorvosi és Mezőgazdasági Főiskola Növénykártani Tanszékének kutatójaként dolgozott, leírása szerint megbecsült tudósként. Levelei egyaránt kiemelik Zwickl Jenő szakmai tapasztalatát és emberi nagyságát, melyet első kézből tapasztalhatott meg a zsidóüldözések idején (lásd alább). Megírásuk célja az lehetett, hogy hozzásegítsék Zwickl Jenőt – a szerzők szerint bőségesen kiérdemelt – egy minőségi, szakmai tudásának megfelelő és személyes bátorságát is honoráló életvitelre.

¹⁷ N. F. Dreisziger: Rose-gardens on ice-floes: a century of the Hungarian diaspora in Canada. *Hungarian Journal of English and American Studies*, (Debrecen) 6 (2000:2) 239–258. A fenti összefoglaló is e dolgozat alapján készült.

¹⁸ N. F. Dreisziger: Special Issue: The Hungarian Experience in Ontario. *Hungarian Studies Review*, 12 (Fall 1985:2) 20–21.

¹⁹ Uo. 59–62.

²⁰ CHF, azaz *Canadian Hungarian Federation*, vagy *Federation of Canadian Hungarians*

²¹ Az irathagyatéka jelzete: MNL OL - P 2343 - I - 10.

²² Mosonszentandrás mai megfelelője Sankt András am Zicksee mezőváros, Mosontétényi Tadtén község, Boldogasszony pedig Frauenkirchen város. Mindhárom település a korábbi Nezsideri járás, ma Bezirk Neusiedl am See területén fekszik, Ausztria Burgenland tartományban.

²³ Kovács György első levele 1968. február 24-én kelt lakhelyén, a dániai Virumban: MNL OL - P 2343 - I - 10 - 5 - No. 5. A második levelet 1968. április 1-én írta Koppenhágában: MNL OL - P 2343 - I - 10 - 5 - No. 6.

Ennek érdekében idézte fel Kovács György Zwickl életének korai szakaszát. Eszerint a fiatal Zwickl Jenő a Zichy család ácsi birtokának uradalmi főtisztje volt. A nagybirtok vezetőjeként 1939 őszén – Lengyelország német lerohanását, majd szovjet megszállását követően – több száz menekült lengyel tisztet fogadott be és segítette őket abban, hogy az Egyesült Királyságba tudjanak szökni. Az első lengyel menekültek szeptember 10-én érték el Magyarországot, szeptember 15-től pedig nagyobb hullámban érkeztek a Vereckei-, a Tatár- és a Jablonkai-hágón keresztül. A katonákat a genfi egyezmény értelmében lefegyverezték és a polgári személyekkel együtt az ország belsejében található menekülttáborokba irányították.²⁴ Zwickl Jenő azonban sok lengyel tisztnek biztosított szállást és ellátást Ácson, majd segítette őket hozzá ahhoz, hogy civil ruhában kijuthassanak az országból. Kovács György beszámolója szerint Zwickl a zsidó deportálásokról idején is kockázatos embermentő akciókat vállalt magára. Az ácsi birtokon százhusz munkaszolgálatos dolgozott, akik minden bizonnyal az uradalmi főtisztnek köszönhetően megmenekülését: „1944 nyarán, Magyarország teljes náci megszállása után mintegy 120 zsidó munkaszolgálatost mentett meg az azonnali deportálástól azáltal, hogy az általa vezetett gazdaságban a lehetőségekhez képest megfelelő szállást és élelmszert nyújtott. Ezek között voltam én is.”²⁵

A már több éve szakmájában dolgozó, diplomás uradalmi főtiszt 1942-ben beiratkozott a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémiára – s itt végre a Kovács-féle ajánlólevelekben foglaltakat egyéb források is alátámasztják: Zwickl lecke-könyve, felvételi igazolványa és a *Magyaróvári Hírlap* 1942. november 19-i száma. A második világháborút követően²⁶ Zwickl ajánlatot kapott a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumtól, mely országos szakfelügyelői tisztséget ajánlott fel neki, de Kovács írásos nyilatkozatai szerint az érintett az ajánlattal nem élt: „A háború után a cukoripar egyik gazdaságának lett vezetője. Szakmai specialitása elsősorban a cukorrépatermesztés [...], ezenkívül a magtermesztés (nem csupán cukorrépa, hanem kerti és fűmagvak is). Magyarországon nemcsak a mezőgazdasági szakemberek kiválói közé, hanem ezek elitjéhez tartozott. A mezőgazdasági és élelmiszerügyi minisztérium országos szakfelügyelői állást ajánlott fel neki, ezt azonban nem fogadta el. Sokoldalúságára jellemző, hogy néhány évig az erdőgazdaságban is működött.”²⁷ A mosonmagyaróvári cukorgyár vezetését azonban már elvállalta – ezt ismét alátámasztja egyéb forrás is: egy cikk a kanadai *Saturday Section* 1957. január 12-i számából, mely a frissen emigrált Zwickl-t így jellemzi: „... Jenő Zwickl was one of the heads of a large sugar refinery in Magyarovar.”²⁸

²⁴ A táborok adott esetben magánházak, bérelt panziók, szállodák voltak. Forrás: *Kapronczay Károly*: Lengyel menekültek Magyarországon. Bp., 2009, 49–52.

²⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 5. - No. 6.

²⁶ Zwickl Jenő a székesfehérvári 2. pót-, majd sorhadosztályban teljesített szolgálatot, és mint hadapród őrmester 1945. október 27-ig szolgált. Ld. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 2. - No. 15.

²⁷ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 5. - No. 6.

²⁸ Azaz: Zwickl Jenő egy jelentős magyaróvári cukorgyár egyik vezetője volt. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 1.

Zwickl Jenő kétszer nősült. Első feleségével, Ádámosi Arankával 1941 februárjában házasodtak, frigyük azonban válással végződött. Erre az iratanyag közvetlen forrással nem szolgál, arra viszont igen, hogy Zwickl 1950. október 7-én újraházasodott. A válás időpontja kis nyomozással kideríthető: a Budapest Főváros Levéltárában fellelhető adatok szerint az első házasságát 1946-ban bontották fel.²⁹ Az újraházasodást követően Zwickl Jenő hamarosan örökbe fogadta második feleségének, Nagy Erzsébet Mártának a fiát, Berényi József Bélát. Fogadott fia ettől kezdve – újabb, már Kanadában kezdeményezett névváltoztatásukig – a Zwickl József Béla nevet viselte. A hagyatékban fennmaradt személyes iratok mindezt hűen dokumentálják, ahogy az örökbe fogadás körülményeit és motivációját is: „A gyámhatóság a rendelkezésre álló adatok alapján megállapította, hogy kiskorú Berényi József Béla szülőanyja örökbe fogadóval házasságot kötött, a kiskorú örökbe fogadó eltartásában van, a kiskorút nagyon megszerette és saját gyermekének tekinti.”³⁰

Zwickl Jenő az 1956-os forradalmat követően hagyta el Magyarországot, második feleségével és fogadott fiával együtt. Irathagyatékának egyik legszínesebb része az a visszaemlékezés, mely az idős (Lendvay-)Zwickl tollából kelt, körülbelül huszonöt év távlatából. Az emlékirat igazi kincsésbánya az '56-os kanadai magyar menekültek életét megismerni szándékozók számára. A huszonhat oldalnyi önéletírásban nemcsak Zwickl Jenő és családja története rajzolódik ki, hanem az ottawai magyar közösség mindennapjai is, melynek a családtagok tevékeny részesei voltak. A hagyatékban fellelhető levelezés, az egyesületi iratok, cikk-kivágatok pedig pontosítják a huszonöt év távlatából papírra vetett önéletírás adatait. Zwickl Jenő emlékezete olykor ugyanis valószínűleg torzít, egyes életesemények és jelenségek pedig eltérő hangsúllyal jelennek meg benne. Önéletírása messze nem száraz adatok halmaza, és nem is precízen vezetett napló, hanem élettapasztalatainak utólagos, írásban rögzített értelmezése.

Az emlékirat az emigráció első napjait igen részletesen tárgyalja, hiszen menekültként átkelni Európán, majd Liverpoolból Kanadába hajózni minden bizonnyal igen emlékezetes élmény lehetett. A memoár szerint a Vöröskereszt munkatársai az összes menekültet a *labour*, azaz kétkezi munkás kategóriába sorolták, melyről Zwickl igen keserűen emlékezett meg. Ennek (is) tulajdonította, hogy magyarországi élet-nívójának és szakmai múltjának megközelítően megfelelő állást sem kapott. Ahogy a történeti áttekintésben erre utaltam, az emigrációba vonult magyarok jelentős része a kezdeti időszakban csak kétkezi munkásként tudott elhelyezkedni,³¹ így Zwickl Jenő sorsa ebben nem tekinthető egyedi esetnek (Kovács György sorsától azonban nagyon különbözik).

Zwickl Jenő önéletírása a kétkezi munkába kényszerülésről, a nyelvi nehézségekről kifejezetten elkeseredett hangnemben ír, de a hagyatékában fennmaradt újságcikkek hangvétele árnyalja a képet. A hagyatékot tüzetesen tanulmányozó

²⁹ BFL - VII. - 187. a - 1946 - 0476.

³⁰ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 2. - No. 7.

³¹ ld. 13. lábjegyzetnél.

kutató két, egymással ellentétes „előjelű”, párhuzamos gondolatvilág kibontakozásának lehet tanúja. A *The Ottawa Journal* című napilap *Saturday Section* hétféleki magazinjában megjelentetett, korábban már említett cikkben Zwickl az állampolgári hasznavehetőség szemszögéből fejtegette a bevándorlók kétkezi munkára kényszerítését. Úgy nyilatkozott, hogy amíg nem tud végzettségének, szakmai tudásának megfelelő állást elfoglalni, hanem helyette a létfenntartásért házakat takarít, karbantartási és falazási munkákat végez, addig új hazája iránti legfőbb kötelességét – hogy annak hasznos állampolgára legyen – nem tudja lelkiismeretesen teljesíteni.

E portré születésével egy időben, szintén 1957 januárjában megjelent egy tárcsa a *Kanadai Magyar Újság* hasábjain, ugyancsak Zwickl Jenő tollából. Ebben a szerző háláját fejezte ki a kanadai népnek és a már korábban Kanadába emigráló, ott gyökeret eresztett magyaroknak, amiért családjával és sorstársaival együtt megadták neki az újrakezdés lehetőségét „a mesék országában”.³² Ennek szellemében bírálta a „Hazatérők!... Hozzatok szöveget magyar hazatérők!” című cikkében is a Kanadából Magyarországra visszatérő és ennek érdekében éhségstrájkba fogó magyarokat: „Kanada népe a maga megértő szerető gondoskodásával gondoskodott rólunk, de Ti rólatok is! Minden térítés nélkül hozott bennünket fiai közé! Otthont, nyugalmat biztosítva számunkra, családunkra! A nyelv nehézségei mindannyiunknak megvoltak és megvannak ma is, de ezek átmeneti állapotok kell, hogy legyenek! [...] Ti megtorpanatok e kezdeti nehézségek árán, pedig Ti is ismeritek az Á.V.O.-t, nomen [sic!] a sztahanovista munkatempót az »önként« jegyzett békekölcsönökkel körítve. Hazatértek... [...] Sztrájkba – éhségstrájkba [sic!] léptek, »akárcsak odahaza« – ha [Kanada] időre nem szállít haza benneteket! E tettekre nem találok megfelelő kifejezést, csak annyit – bár Ti tettétek – nemcsak Kanada népét bántottátok meg, megbántottátok, még hozzá súlyosan az itt maradt magyarságot, kivel nem is olyan régen tán együtt harcoltatok az orosz tankokkal, az Á.V.O.-val szemben hazánk szabadságáért! [...] Megbántottátok a rég emigrációban élő magyar testvéreiteket, kik önzetlenül – hosszú évek múlása után is megtartották büszkén magyarságukat – segítő kezet nyújtottak felénk, de Ti felétek is!”³³

Az egymással ellentétes, párhuzamosan megírt állásponthoz az magyarul írhatja, hogy a „hasznos kanadai állampolgár” ideája a *The Ottawa Journal* című angol nyelvű napilap hétféleki magazinjában jelent meg, melynek célzott olvasóközönsége Ottawa város kanadai lakossága volt. Ezzel szemben a magyar nyelvű cikkek a kint élő, már korábban kitelepülő „kanadai magyarok” számára íródtak. Feljük Zwickl Jenő inkább a befogadás felett érzett háláját és a magyar összetartozást igyekezett hangsúlyozni. Mint ’56-os kivándorlók, Zwickl és társai bizonyos tekintetben a kanadai magyarságon belül is külön csoportnak számítottak, és fontos céljuk lehetett, hogy amennyire csak lehetséges, e különállást minimalizálják.

Zwickl Jenő kezdetben az ottawai *Spartan Air Service*-nél kapott munkát. Az irathagyatékokban szereplő újságkivágások és az emlékirat összevetésekor a kutató itt ismét a korábbi kettségbe botlik. A visszaemlékezés írója egyfelől forró háláját fejezte ki a *Spartan Air Service* vezetésének és az ott dolgozóknak mind a maga, mind az ott dolgozó többi magyar munkavállaló nevében, ugyanakkor 1957. június 28-án a *Kanadai Magyar Újság* hasábjain megjelent – természetesen magyar nyelvű – cikkében már a munkavállalás nehézségeit, a végzettségükhöz nem kötődő munkakörök ellátásának problémáját, a nyelvtudás hiányának negatív hatásait boncolgatta.³⁴ Helyzete az emlékirat tanúsága szerint 1963-ig nem változott különösebben, ekkor azonban az ottawai *Plant Research Institute*-nél végre lehetősége nyílt a szakmájában való elhelyezkedésre. S bár a visszaemlékezés tanúsága szerint a cégen belüli hierarchia lépcsőfokait már nem tudta megmászni, de szakmájához való visszatalálását mégis keserűs örömmel üdvözölte visszaemlékezésében: „Új munkahelyemen örömmel és boldogan kezdtem el dolgozni, hisz kollégákkal dolgoztam, nomen [sic!] virágokkal és bogarakkal.”³⁵

Hogy Lendvay-Zwickl Jenő megélhetési és főleg szakmai felemelkedésének kilátásai a kivándorlást követően megfellebbeztek, azt tulajdonképpen a sokat hivatkozott, Kovács György által írt ajánlólevelek is bizonyítják. Az első változatban például a „*To whom it may concern*” megszólítás szerepelt, ami arra enged következtetni, hogy noha a levél többi részét magyarul írták, az mégsem kizárólag a kanadai magyar származású munkaadóknak szólt. (Lendvay-Zwickl ekkor már amúgy is évek óta a *Plant Research Institute* munkatársa volt.) A második nyilatkozat az elsőnél valamivel részletesebb, és Lendvay-Zwickl szakmai jártasságának felsorolásánál megemlíti az erdészeti ismeretek és gyakorlat meglétét is. Ismerve azt, hogy Kanada jó szívvel fogadta az erdőgazdálkodásban, fakitermelésben járatos képzett munkaerőt, feltételezhető, hogy – talán az első ajánló kudarc után – Kovács a másodikba olyan képességeket és képzettséget is igyekezett belefoglalni, melyek a levél alanyának sikeres(ebb) elhelyezkedését segíthetik. Ahogy erre már utaltam, Kovács külön hangsúlyozta gyerekkori ismerőse emberi kvalitásait, példértékű helyállását, melyek őt jobb életvitelre predesztinálnak választott új hazájában is: „Szeretném különösen kiemelni a szakmai tudáson túl egyéb kvalitásait: szorgalmát, energiáját, megnyerő fellépését, bánni tudását beosztottjaival és segítőkészségét.”³⁶ A visszaemlékezés tanúsága szerint az ajánlólevelek nem érték el céljukat: Lendvay-Zwickl megrekedt a *Plant Research Institute*-nél és 1972-ben bekövetkező nyugdíjazásáig az intézet munkatársa maradt.

Az 1965-ös év két fontos változást hozott Zwickl Jenő életében. Szeptember 22-én kapta meg a kanadai állampolgárságot, amellyel szinte egy időben felvette a Lendvay-Zwickl vezetéknévét. A jelzés egyértelmű: németes hangzású neve

³² „Egy menekült köszönete Kanadának”. Ottawa, 1957. január 13. *Kanadai Magyar Újság*, Winnipeg. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 6.

³³ A megjelenési adatok nem ismertek, a cikk feltehetően a *Kanadai Magyar Újság* hasábjain jelent meg. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 2.

³⁴ „Gondok; – Gondolatok...”, 1957. június 28. *Kanadai Magyar Újság*, Winnipeg. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 7.

³⁵ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 4. tétel

³⁶ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 5. - No. 6.

helyett magyarságtudatát szerette volna hangsúlyozni, viszsanyúlva egészen az atyai nagyanya, Lendvay Anna nevéig. A téma központi kérdés lehetett életében, minden bizonnyal ezért őrizte meg Dobák Dénes vezérkari ezredes, a székesfehérvári 2. pót-, majd sorhadosztály vezetőjének 1967-es nyilatkozatát is: „Német nevét és tökéletes német nyelvtudását, úgy hadosztályomban szolgált [sic!] ideje alatt, mint később is mindig a Magyar érdekek szolgálatára, majd az elesett és menekülő Magyarok (családok) segítségére használta fel. Német nevével és tökéletes nyelvtudásával bármikor csatlakozhatott volna a német SS-hez is. Nem tette. Felmentése ellenére is – önként – a Magyar Kir. honvédséghez jelentkezett hadiszolgálatra. [...] Német nevével, nyelv- és szaktudásával biztosan jobb életsorsot tudott volna Magának kiküzdeni, ha Németországban marad. Ő mégis az EMIGRÁNS MAGYAROK sorskeresését vállalta...”³⁷

A hivatalos névváltoztatást, melynek tanúsítványa szintén a hagyatéknak képezi, szorgos családtörténeti kutatás előzte meg, melyet Zwickl Jenő Győrben élő rokona, Patay Károly végzett el önszorgalomból, bár jelentős rokoni „buzdításra”. Kettejük levélváltása, a kutatások során megvalósított információ- és valutacsere pontról pontra tetten érhető az iratanyagban. (A ma genealógusai pedig némi megkönnyebbüléssel konstatálhatják, hogy kutatómunkájuk manapság lényegesen zökkenőmentesebb, mint kollégáiké az 1960-as években.) Miután Patay segítségével sikeresen kikutattatta atyai nagyanyja, a kismemesi származású Lendvay Anna genealógiáját, Zwickl Jenő hivatalosan is felvette a Lendvay nevet, és aláírásakor a továbbiakban az *E. J. Lendvay-Zwickl* névváltozatot használta. Cikkei aláírásakor már korábban is megfigyelhető volt olykor a *Lendvay*, olykor pedig a „keresztzett” *E. Z. Lendvay* variáns az *E. Zwickl*, vagy *E. Z.* mellett. A hivatalos névváltoztatással, ha úgy tetszik, „törvényesítette” a helyzetet.

S ha már a cikkekről szó esett: Lendvay-Zwickl Jenő hagyatékában számos újságkivágás is fennmaradt, mely írásait nyomtatott formában rögzíti. Tárcái, cikkei és versei több kanadai magyar sajtótermékekben is megjelentek. Ezek a klasszikus értelemben levéltári iratanyagoknak nemigen tekinthető források különleges funkcióval rendelkeznek, segítségükkel nemcsak a diaszpórában élő magánszemély és családja élete ismerhető meg, de képet kaphatunk általánosságban a magyar emigráns egyesületi életéről, a diaszpórában élők közötti információáramlásról, valamint közvetlenül az *Ottawai Magyar Egyesület*³⁸ működéséről is. Ráadásul ezek az újságkivágások Magyarországon nem, vagy nehezen hozzáférhetőek, esetleg hosszas periodika-kutatást igényelnének. Emellett az egyesület tevékenységére is nehéz ma már kézzelfogható adatot, forrást fellelni, mivel az több mint negyvenöt éve megszűnt. Ezért a tevékenységéről hírt adó újságcikkek kifejezetten gazdagítják az irathagyatékot, emelik értékét. Az iratképző elköteleződését és a kanadai kulturális életben kifejtett tevékeny

résztételét mutatja, hogy 1964-ben elvállalta az újjáalakult „Club” – azaz az *Ottawai Magyar Egyesület* – elnöki tisztségét. Az egyesületet 1957. április 26-án alapították, székhelye az ottawai Nemzetközi Ház volt.³⁹ Az önéletírás tanúsága szerint az egyesület életéből Zwickl Jenőné Nagy Erzsébet Márta is részt vállalt, annak „vezetésében segédkezett.”

Ahogy arról már korábban szó esett, az 1960-as években a kanadai magyar közösségeknél fellendült a magyar néphagyományok ápolása iránti igény. Az *Ottawai Magyar Egyesület* maga is számos kulturális eseményt szervezett nem titkolatlanul a szándékkal, hogy megismertessék az arra nyitott ottawaiakkal a magyar kultúra sokszínűségét. A „Clubra” vonatkozó újságkivágatok a magyar hagyományörzési tevékenységnek és az azt követő pozitív visszajelzéseknek hű lenyomatai. Teadélutánokat, felolvasó- és dalesteket szerveztek, kirándulásokat és piknikeket tartottak, támogatták a jól tanuló diákokat, a kanadai magyar kulturális egyesületeket – ilyen volt például a *Montreali Magyar Énekkar* is –, a magyar nyelv művelése, idegen nyelvi közegben való fejlesztése érdekében pedig pályázatokat indítottak. Kiemelten készültek az ’56-os forradalom és szabadságharc tízéves évfordulójának megünneplésére, és olyan híres, emigrációban élő magyar művészeket hívtak előadóestet tartani, mint például Wass Albert.

Az ’56-os megemlékezésre készülve az Ottawai Magyar Egyesület külön bizottságot is alakított tagjai közül, akiknek 1966. november 4-én írt levele az egyesületi működés anomáliáit is bemutatta. A panaszlevél az Ottawai Magyar Egyesület alelnökének szólt, melyben a bizottsági tagok vázolták Lendvay-Zwickl elnök hivatali „túlkapásait”, az Egyesület nevében tett, előre nem egyeztetett és jóvá nem hagyott ígéreteit, melyek utólag már kötelező érvényűek lettek. A diszharmónia nem múlt el nyomtalanul: Lendvay-Zwickl egyesületi elnök előszeretettel hangoztatta, hogy „az egyesület vezetését a magyar alkotmány szellemében a koronás címeres zászló alatt viszi tovább...” Az Egyesület 1970-ig működött, akkor Lendvay-Zwickl Jenő visszaemlékezése szerint további állami támogatás hiányában szűnt meg. Az elnök vezetési módszere szintén okozhatott fennakadásokat az egyesületi életben.

Az ottawai kanadai magyar emigráció kulturális életének fontos alakja, Lendvay-Zwickl Jenő 1994. augusztus 31-én, 87 éves korában hunyt el az Ottawatól délre fekvő Brockvilleben. Kései búcsúztatójául álljon itt fia, *Zwickl József* egyik versesnek részlete, melyet édesapjáról írt.

„Mondottad volt egy párszor, hogy egész életed
Egy küzdelem volt. A bizonytalanság,
A háború, a forradalom, az új élet
Kezdése kétszer, háromszor, hányszor?
Az élet ezerszer pofont adott, de túrted.”⁴⁰

³⁷ Kelt: 1967. március 2. Youngstown, Ohio, USA. MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 2. - No. 15.

³⁸ *Hungarian Society of Ottawa*

³⁹ *International House*, 338 Somerset Street, Ottawa, Ontario.

⁴⁰ MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 5. - No. 7.

5. Összegzés: párhuzamos – kettős – életsorsok

A szakaszos, de folyamatos bevándorlás a kanadai magyar kulturális életet folyamatosan frissítette, új impulzusokkal, új tagokkal gazdagította. Ezek nélkül az észak-amerikai kontinens magyarságának az új környezetbe való beolvadása nagyon felgyorsult volna a 20. században. (A jelenség természetesen létezett és létezik, de a folyamatos „frissítés” miatt lassabban következett be.)

Lendvay-Zwickl irathagyatékából, azon belül különösen visszaemlékezéséből és publicisztikáiból két olyan párhuzamosan futó „életrajz” képe alakult ki, ahol a menekült egyrészt betagozódott második hazája életébe, megtanulta annak nyelvét, elsajátította szokásait, megismerte szűkebb és tágabb helyi viszonyait. Ugyanakkor féltékenyen őrizte magyarságát, továbbra is figyelemmel kísérte Magyarország sorsát, küzdött a honvágygal, és magyarságtudata megőrzése céljából szabadidejében egyesületi életet élt: magyar teadélutánokra

és összejövetelekre járt, gyermekeit a magyar nyelvre taníttatta, a vallási élet színhelyeit pedig kulturális-egyesületi színtérré is avatta.

Az emigráns lét kettőssége nem csak ebben volt tetten érhető, de a honvágy és a józan belátás összeütközésében is: a tengerentúli élet nehézségei és problémái, valamint a forradalom utáni Magyarországon bekövetkező megtorlások, bebörtönzések, kivégzések közé nem lehetett egyenlőségjelet tenni, a megkínzottak és kivégzettek sorsa nyilvánvalóan nem volt összehasonlítható az emigrációban élőkével.⁴¹ Ezek a gondolatok változó intenzitással, a cikkek megjelenésével párhuzamosan végig szerepelnek az emlékirat lapjain is.

Lendvay-Zwickl Jenő személyi hagyatékban így egészíti ki egymást egyfelől a józan belátás és az új hazától való távolságtartás, a betagozódás és a különállás, másfelől a hagyományos levéltári irat és a nyomtatott sajtótermék, a magánirat és az egyesületi anyag.

⁴¹ Lásd „Hazatérők!... Hozzátok szólok magyar hazatérők!”, MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 2. és „Évforduló!...”, MNL OL - P 2343 - I. - 10. - 7. - No. 5. A megjelenési adatok egyik cikknél sem ismertek.

MACZELKA ÁRPÁD–KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA*

Adalékok Felsőőr 18–19. századi társadalom- és birtoktörténetéhez egy, a Mikes Program keretében Ausztráliából hazatért irategyüttes tükrében

Az alábbiakban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött, P 2257 - 732 - 1. Seper/Sejper család iratai jelzetű irategyüttest kívánom bemutatni. A 2016-ban hazakerült 18–19. századi iratanyag jól jellemzi a magyar diaszpóra közösségekben őrzött írott emlékek sokszínűségét. Az emigrációs élet dokumentálásán túl, amely történeti szempontból kulcsfontosságú, e közösségek történetének feltárásához, sok más, értékes, az évszázados történelmi örökséget bemutató irat bukkant fel a gyűjtés során. Ilyen a most bemutatandó 15 iratból álló gyűjtemény is, amelyhez sok szempontból kötődöm. 2015. november 1-től az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosaként lettem a Mikes Kelemen Program megbízott kutatója, és így négy és fél hónapot töltöttem Melbourne-ben és környékén. Feladatom az ausztráliai magyar diaszpóra hungarika dokumentumainak gyűjtése, hazaszállításra való előkészítése volt.

A terepmunka során azt tapasztaltam, hogy az ausztráliai magyarság helyzete különleges, még a diaszpóra magyarság más területeken élő tagjaihoz képest is. Ennek oka az anyaországtól való távolság. Még az észak- és dél-amerikai magyarság is jóval könnyebben tudott hazalátogatni, mint az ausztráliai, jobban élhetett bennük a remény, hogy ha a politikai vagy gazdasági helyzet rendeződik, akkor visszatérhetnek egyszer majd Magyarországra. Számos személyes beszélgetés, valamint a terepmunka során készített 15 *oral history* interjúból az a következtetés vonható le, hogy az a személy, aki öt év háború utáni táboréletet követően Nyugat-Európából Ausztrália felé vette az útját, már leszámolt a hazatéréssel. Ehhez még kezdetben reménysugárként, majd kiábrándító realitásként járultak hozzá az 1956-os őszi események. A most bemutatásra kerülő iratanyag ezért is különleges: azzal, hogy fennmaradt, a család földhöz való jogának biztosítójaként, a tulajdonos reményeinek manifesztációjaként várta rendeltetés szerinti funkciójának betöltését. A dokumentumok emellett fontos genealógiai és helytörténeti forrásként is értelmezhetők.

Az iratokat Magyarországról csukárpakai Saághy Dezső vitte ki az országból, akivel ausztráliai tartózkodásom alatt sajnálatos módon már nem volt módom interjút készíteni.

* A bevezető szöveget Maczelka Árpád, az iratjegyzéket Küstlerneré Virág Éva készítette.

Mivel Saághy Dezső aktív tagja volt a melbourne-i magyar közösségnek, különösképp a cserkészletnek, az iratanyag hazakerülésében fontos szerep hárult a helyi cserkészlet meghatározó tagjaként Kovassy Mariannra. Ő gondoskodott az iratanyag hazajuttatásáról, amint ezt az adomány hazaérkezését követő levelezésből tudhatjuk.¹ Saághy Dezső emléket máig őrzi az általa készített két kopjafa, amely a melbourne-i Magyar Központ területén található. Az adományozótól tudom, hogy Saághy Dezső magát a család csukárpakai ágához sorolta, amelyről Nagy Iván genealógiai műve is említést tesz.² Nagy leírásából kiderül, hogy a család Vas, Sopron és Pozsony megyei ággal is rendelkezik, nevének előtagját a volt Sopron vármegyei településről kapta, amit ma Nagypaka (Vel'ká Paka) részeként találhatunk meg a Dunaszerdahelyi járásban. A dokumentumokat tanulmányozva azonban az látható, hogy az iratanyag területileg Alsóőrhez, valamint Vas megyéhez köthető, a forrásokban többször megtalálhatók az Eördög, Horvát és a Seper családnevek, Sághy (vagy Saághy/Sági) családnévről viszont nem tesznek említést. Nagy Iván művéből kiderül, hogy az Eördög, Horvát és Sághy családok rokonságban álltak egymással, így érthető az iratok megőrzése is.³ Joggal feltételezhető tehát, hogy az iratokat Ausztráliába magával vivő Saághy Dezső a család Sopron megyei ágához köthető.

A tizenöt dokumentumból álló irategyüttes döntő többsége a vasvári és vasvár-szombathelyi káptalan kiadványa.

¹ Kovassy Mariann tájékoztató levele: „Örülök, hogy szerencsésen megérkeztek az iratok és lettem a gondoktól. Az okmányokat csutárpataki Saághy Dezső bízta rám, akit 1949-ben ismertem meg Bonegillaban (Ausztrália) a bevándorlók táborában. Hosszú éveken keresztül tartottuk a kapcsolatot, Dezső sokat segített a cserkészletben, tanította faragni a fiatalokat és értékelni a magyar nyelvet és a más magyar kincseket. Megtaláltam egy pár régi levelét, írta hogy 1000 holdon gazdálkodott a család Gömörben. Rajongásig szerette a földet. A rozsnói premontrei gimnáziumban is magyar nevelést kapott. Az Alföldön is volt valami birtok, Tiszadob közelében, amit aztán átvett az állam. Itt Ausztráliában szolgált az ausztrál hadseregben, iskolában tanított, festett, faragott. Feleségével vettek egy kis birtokot és ott végre megtalálta a nyugalmat a föld közelében. Egy pár éve már, hogy meghalt hosszú betegeskedés után.”

² Nagy Iván: Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863. 6.

³ Nagy I. i. m. X. k. Pest, 1863. 8.

Iratjegyzék			
sorszám	cím	évkör	terjedelem
1.	A vasvári káptalan előtt Eördögh Gáspár – Horváth Ferenc, Bognár Ferenc, György Mihály és Farkas Erzsébet nevében – tiltakozik és ellene mond, hogy Bognár Margit, néhai Gángol György özvegye az ingó és ingatlan javait Bognár Imrere átruházza és részére átengedje	1738. 05. 07.	1 fol.
2.	Hazátius János Vas vármegyei szolgabíró jelenti, hogy Markó István kérésére megintette Májszl András a fia, Májszl Márton által 5 forint 50 dénár felvételére és a Felsőőrön lévő rét visszaadására	1752. 01. 02.	1 fol.
3.	Csernyánszky József elismervénye a Markó Istvántól 6 forintért zálogba vett kenderes földek, Markó Mihály által történő visszaváltásáról	1766. 02. 12.	1 fol.
4.	Miklós Mátyás elismervénye arról, hogy a gyermektelenül elhunyt Palánk Anna alsó-, és felsőőri birtokait atyafiai, Palánk Ferenc, György, Erzsébet és Zsuzsa között megosztották	1770. 03. 29.	2 fol.
5.	A vasvári káptalan biznyságlevele Markó György és Baksa Erzsébet fiának, Markó Miklósnak az alsóőri „Vörös János útja” végében lévő, egy jugerumnyi szántójának Markó Mihály és felesége Gál Éva részére történő eladásáról	1772. 05. 09.	1 beírt és 1 üres fol.
6.	A vasvári káptalan biznyságlevele, miszerint a Zala megyei Batik faluban lakó Markó Tamás, Markó István fia és néhai Markó Márton unokája az alsóőri határban lévő birtokait tartozékaival együtt eladja és átengedi testvére Markó Mihály és felesége Gál Éva részére	1773. 02. 16.	1 beírt és 1 üres fol.
7.	Néhai Eördögh István házastársa, Horváth Judit elismervénye az alsóőri „Hágon” hegyen lévő szántóföldjének Palánk János és felesége, Seper Erzsébet részére történő elzálogosításáról	1787. 04. 03.	1 fol.
8.	A vasvár-szombathelyi káptalan biznyságlevele arról, hogy Seper János eladja az alsóőri „Kútfejen” lévő, egy jugerumnyi szántóját Kelemen József és házastársa, Seper Judit részére	1805. 02. 19.	1 beírt és 1 üres fol.
9.	Vas vármegye által kiadott hiteles másolat a Palánk Mátyás örökösei között 1764. március 23-án létrejött birtokosztályról	1817. 04. 12.	5 fol.
10.	A vasvár-szombathelyi káptalan biznyságlevele özv. Imre Mihályné Gángol Ilonának az alsóőri „Komócsin” dűlőben és „Török Mihály hegyén” lévő rétjeinek és szántóinak özv. Kelemen Józsefné Seper Judit részére történő eladásáról	1819. 04. 23.	1 fol.
11.	A vasvár-szombathelyi káptalan biznyságlevele Eördögh Lászlónak az adóssága fejében alsóőri birtokrészének Farkas Mihály és felesége, Eördögh Mária részére történő eladásáról	1829. 05. 12.	1 beírt és 1 üres fol.
12.	A vasvár-szombathelyi káptalan biznyságlevele arról, hogy özv. Bognár Andrásné, Seper Erzsébet az alsóőri „felső telken” található, eddig zálogban lévő szántóföldjét örökjogon eladta Farkas Mihály és felesége, Eördögh Mária részére	1830. 04. 20.	
13.	A vasvár-szombathelyi káptalan hitelesített biznyságlevele arról, hogy Levonyák György házastársa, Leéb Mária az alsóőri határban, a „puszta malomnál” lévő szántóföldjét Palánk Jánosnak és feleségének, Seper Máriának adta el	1834. 04.11.	1 beírt és 1 üres fol.
14.	A vasvár-szombathelyi káptalan biznyságlevele arról, hogy Seper Flórián és Gyáki Terézia gyermekei, Seper László, Mária és Rozália eladják az alsóőri határban lévő két szántójukat és két kaszálórétjüket Quiperspeck János és gyermekei részére	1841. 06. 28.	2 fol.
15.	Merész József levele ismeretlenhez „Admodum Reverende Domine...”megszólítással	sd	1 fol.

Az írott források jelentős részét bizonyságlevelek alkotják, amelyek elsősorban birtokosztásokról és zálogosításokról szólnak. A káptalani bizonyságlevelek mellett találhatunk még szolgabírói jelentést, de magánszemélyek által írt elismervényeket is. A fenti irattípusok elsősorban tulajdonjogokkal kapcsolatban keletkeztek, a gyakran birtokvitákat és örökösödési viszályokat eldöntő bizonyító erejüknek köszönhető, hogy jelentős számban maradtak fenn az ehhez hasonló iratok a köznemesi levelesládákban.

Egy irat kivételével a dokumentumok pontosan datálhatók: 1738 és 1841 között, III. Károly és V. Ferdinánd királyok uralkodása közötti időszakban keletkeztek. Hét közülük latin nyelven, míg nyolc magyar nyelven született, bár a magyar nyelvű iratok esetében meg kell jegyezni, hogy hitelesítő szövegrészeik is több esetben latinul íródtak.

Az iratok legfontosabb közös tulajdonsága, hogy mind Alsó- és Felsőőr településekhez és azok környékéhez kapcsolódik. A mára elsősorban nyelvsziget kutatások helyszínéül szolgáló településeknek már elnevezésük is utal alapításuk idején betöltött különleges szerepükre, vagyis a nyugati határ védelmére. A Pinka folyó menti falvak feleltek a nyugati határ védelméért, fontos láncszemei voltak a gyeplős rendszernek, valamint a környék vaslelőhelyeinek védelmét is ellátták. Történetéről, lakosságának szerteágazó genealógiájáról gazdag szakirodalom tájékoztat,⁴ amely elsősorban az MNL Vas Megyei Levéltárának, és a Burgenländisches Landesarchivnak az anyagára épül. Ezt egészíti ki a most bemutatásra kerülő anyag, amelynek levéltári elnevezése az iratokban leggyakrabban előkerülő, legjellemzőbb család nevééről (Seper/Seiper/Sejper) vététt. A 15 irat megismerése a jövőben újabb kutatásokat segíthet majd.

⁴ Kovács Márton: A felsőöri magyar népsziget. Bp., 1942.; Herényi István: Az alsóöri nemesi közbirtokosság genealógiája 1867. Bp., 1990.; Éger György–Szesztay Adám: Alsóör. Hn., Én. [Bp., 2002] (Száz Magyar Falu Könyvesháza); Seper Károly: Alsóör történelméből. Unterwart, 2014.

KAPOSVÁRINÉ DÁNYI ÉVA A Mikes Kelemen Program és a nemzeti könyvtár

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Gyarapítási Osztályát már a Mikes Kelemen Program létrejötte előtt is többen megkeresték a diaszpóra magyarságának köréből azt kérve, hogy a nemzeti könyvtár oldja meg a felhalmozódott és már fölöslegessé vált hungarikadokumentumok hasznosításának problémáját. Bár a kérés szakmailag helyénvaló és indokolt volt, az OSZK saját erőforrásai kevésnek bizonyultak. Örömmel vettük tehát a megbízatást a nemzetpolitikai kormányzat részéről, hogy a Diaszpóra Tanács III. ülésén megszavazott Mikes Kelemen Program könyvtárszakmai lebonyolítását megszervezzük és elvégezzük. Az OSZK a nyomtatott (publikált) könyvtári hungarika-dokumentumkincs teljességének összegyűjtését tekinti feladatának, ennek megfelelően megalapítása óta, a magyarországi politikai változásoktól függetlenül, a teljes magyarság szellemi termését figyelemmel kísérte, bárhol is jelent meg a világon. Ebben a szellemben dolgozva kivételes lehetőségnek tekintettük a Programot arra, hogy a történelmi okokból vagy pénzhány következtében eddig számunkra elérhetetlen kiadványokat is beilleszthessük az állományba, ugyanakkor a többi hazai és határon túli magyar könyvtári gyűjteményt is támogathassuk a nálunk elegendő példányszámban meglévő kiadványokkal, ami szintén misszió és kötelességünk. Ez a cél természetesen azt is jelenti, hogy a diaszpóra magyar közösségeit semmitől se fosszunk meg, amire még igényt tartanak és meg tudják őrizni.

Ennek megfelelően az OSZK által megfogalmazott szakmai program sarokkövei induláskor a következők voltak:

- csak önkéntes adományok hazahozatalában gondolkodunk
- az adományok körét könyvtári és levéltári jellegű dokumentumokra korlátozzuk (a könyveken és a periodikaszámokon túl aprónyomatványokat, kép- és hangrögzítéseket, fotókat, kéz- és gépiratokat, térképeket, kottákat stb. gyűjtünk)
- ezen dokumentumtípusokon belül mindent elfogadunk, a válogatást itthon végezzük
- az adományokból elsősorban a nemzeti könyvtár hungarikagyűjteményét egészítjük ki
- ami az OSZK állománya szempontjából nem hiánypótló, azt más hazai és határon túli közgyűjtemények számára ajánljuk fel.

Az adományok mennyisége nem okozott meglepetést, de gazdagsága és főleg hasznossága az OSZK gyűjteményei szempontjából igazolta reményeinket és megelőlegezett erőfeszítéseinket. Még nagyobb öröm, hogy a Program nem vesztett lendületéből az első év után, sőt óriási szakmai előrelépésként 2015–2016-ban már kutatók (könyvtáros, levéltáros, történész szakemberek) helyszínre küldését is lehetővé tette, így mód nyílt a közgyűjteményi szempontok fokozottabb figyelembe vételére. Az első szakasz tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy a – legtöbbször idős – adományozóknak túl nagy feladat az adományok összecsomagolása és gyűjtőpontra szállítása, és egyébként is a személyes jelenlét – hogy „arca” legyen a programnak – elengedhetetlen. Több dokumentum került be így az elsődleges történelmi források köréből: levéltári dokumentumok, archívumok, fotók, hangfelvételek stb. Ennek megfelelően ebben a szakaszban a Nemzeti Levéltár (MNL) is bekapcsolódott a Programba. A kiküldött kutatókkal folyamatos kapcsolatban voltunk (az OSZK és az MNL szakemberei), tanácsainkkal itthonról segíthettük az öt hónapos terepmunkát. A 2017–2018-as negyedik programszakasz keretében ennél is tovább lépve, már Európára is kiterjed a gyűjtés.

Az eredményekről az alábbi adatokkal tudunk beszámolni: 2014 januárjától 2017 közepéig mintegy 300 köbméternyi adomány érkezett a budapesti raktárba. Becslésünk szerint ez kb. 300 ezer dokumentumot jelent, ebből mintegy 130 ezer dokumentumot vettünk már kézbe. Az anyag túlnyomó többsége könyv, de szép számmal érkeztek periodika számok, zenei hangfelvételek és aprónyomatványok is.

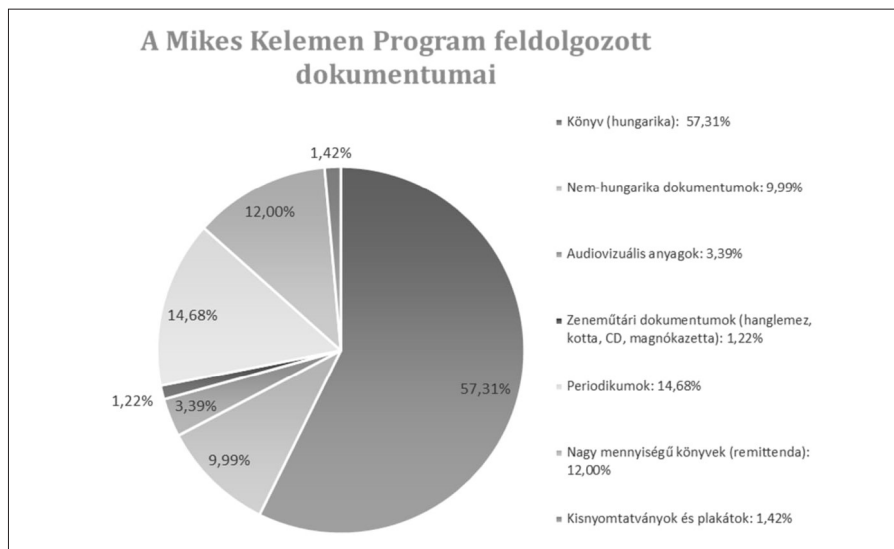
A dokumentumok tipológiai megoszlásáról részletesebben az alábbi táblázat tájékoztat:

Mikes Kelemen Program feldolgozott dokumentumai

Dokumentumtípus	Darabszám	Százalék
Könyv (hungarika)	74 813	57,31%
Nem-hungarika dokumentumok	13 040	9,99%
Audiovizuális anyagok	4 427	3,39%
Zeneműtári dokumentumok (hanglemez, kotta, CD, magnókazetta)	1 594	1,22%
Periodikumok	19 163	14,68%

Dokumentumtípus	Darabszám	Százalék
Nagy mennyiségű könyvek (remittenda)	15 661	12,00%
Kisnyomtatványok és plakátok	1 849	1,42%
Összesen:	130 547	100,00%

A dokumentumtípusok aránya diagramon ábrázolva:

Különösen érdekesek, bár feldolgozásuk még hosszú ideig el fog tartani, a hang- és képrögzítések, amelyek helyi eseményeket dokumentálnak, illetve magyar rádió- és televízióadásokban kerültek sugárzásra. Ezek esetében számos technikai nehézséggel is meg kell küzdenie kollégáinknak az OSZK Történeti Interjúk Tárában. Utóbbi szervezeti egységünknek a Mikes Program szempontjából kitüntetett szerepe, ugyanis ebben a gyűjteményünkben fogjuk őrizni és feldolgozni az „oral history” interjúkat is, amelyeknek készítése a kiküldött kutatók egyik kifejezett munkatervi célja volt.

A Mikes Program második szakaszának gyűjteményi szempontból legértékesebb hozadéka az interjúk mellett a kevés számú levéltári dokumentum. Ezek megőrzése és feldolgozása az Országos Levéltár feladata lesz.

A Program célja kifejezetten a hungarikaanyag összegyűjtése volt, ennek a kritériumnak az anyag kb. 90%-a meg is felel. A hungarikumok mellett azonban már eddig is több ezer idegen nyelvű, nem-hungarika kiadványt dolgoztunk fel, ami nem várt nehézséget okoz, hiszen a hungarikaanyag feldolgozási technikájától jelentősen eltérő munkamenetet kellett beiktatnunk, és ezek kiajánlását sem tudjuk automatizálni.

A Program másik célkitűzését, a Kárpát-medencei könyvtárak támogatását, az „ipari méretű” kiajánlási rendszerrel valósítjuk meg. Ennek kialakítása és működtetése az OSZK Mikes programbeli ténykedésének egyik nagy eredménye. A kiajánlást 2016 áprilisában kezdtük meg. Erre a célra külön aloldalt hoztunk létre az OSZK honlapján (<http://www.oszk.hu/mikes-program/igenyelhető-dokumentumok-listaja>), ahol rövid bibliográfiai leírásokat megjelenítő listákat közlünk, és az adatok melletti jelölőnégyzetek segítségével automatikusan

létrehozhatók az igénylisták. Aki a válogatáshoz részletesebb leírásokat igényel, az OSZK online katalógusáira navigálhat a rendelkezésre álló linkek segítségével.

Az anyag összetételével kapcsolatban nem ért minket meglepetés, amennyiben a túlnyomó többség anyaországi megjelenésű kiadvány, és a kisebb részt képviselő külföldi megjelenésű hungarikum is általában szerepel a nemzeti könyvtár állományában, legalább egy példányban. Így számítottunk arra, hogy a behasonlított kiadványok minimum 90%-ban „főlöspéldánynak” bizonyulnak a mi gyűjteményünk szempontjából. Váratlan volt azonban, hogy ennyire élénk érdeklődés mutatkozott a könyvtárak részéről ezek iránt, mint ahogyan a számok mutatják: a felajánlott tételeknek 76%-ára érkezett igény. Eddig 78 300 kérést fogadtunk, ez a kérések 53,7%-a (2017. november 30-i állapot). A megmaradt tételeket összevontan továbbra is elérhetővé tesszük az aloldalon, és ezekre a „maradéklisákra” is folyamatosan érkeznek további kérések. A könyvek elosztásánál a határon túli könyvtárak élveznek elsőbbséget. Eddig

mintegy 20 határon túli könyvtár – főleg tudományos és felsőoktatási könyvtárak, néhány települési közkönyvtár – kapcsolódott be a Programba. A Mikes Programmal párhuzamosan folyó Petőfi Sándor Program révén, amelynek keretében a Kárpát-medencei magyarságot támogatják kiutazó szakemberek, a könyvigénylés lehetősége várhatóan nagyobb publicitást fog kapni. Addig is a hazai könyvtárak bőségesen válogatnak a felajánlott kiadványokból. Az elosztásnál figyelemmel vagyunk a könyvtárszakmai szempontokra: a ritkább, kis példányszámban beérkezett külföldi megjelenésű hungarikumokat főként hazai egyetemi és kutatóhelyi könyvtárak kapják.

A szakmai szempontból könnyebben kezelhető könyveken és periodikumokon kívül igazi csemegékre is bukkantunk, amelyek tipológiai szempontból nehezebben illeszthetők be a nemzeti könyvtár gyűjteményeibe. Nehéz dönteniük ugyanis, mit kezdjünk a többszörösen duplumnak minősülő, de jelentős dedikációt, családtörténeti bejegyzéseket stb. tartalmazó kötetekkel, amelyek mindenképpen növelik a példány forrásértékét. Vagy a különleges megoldásokkal, párosításokkal: néhány példányban, „házilag” kinyomtatott és bekötött visszaemlékezésekkel; eredeti fotósorozat hátára kézzel írt úti beszámolóval; író-olvasó találkozó alkalmából újra kiadott – az OSZK által egyébként nem gyűjtött – dedikált különnyomattal, amelyhez az eseményre szóló meghívó (egylevel aprónyomtatvány) is párosul; a tematikus újságkiadvány-gyűjteményekkel és még hosszan sorolhatnánk. Sokatmondó lehet a későbbi kutatások számára, hogy egy gyűjteményi szempontból „érdektelen”, nagy példányszámú hazai kiadvány a világ mely sarkából és milyen állapotban kerül

elő. Például meghatottan vettük kézbe Petőfi összes verseinek 19. század végi díszkiadását, mely legalább két kilogrammot nyom, mégis olyan fontos volt valakinek, hogy magával vitte az óceánon túlra, és most, egy bő évszázad elteltével, küldetését betöltve, szó szerint ronggyá olvasva tért haza. Számunkra gyönyörű, amikor egymásra talál Babits Mihály *Az európai irodalom története* című, Reményi Józsefnek, a Clevelandban élő, egyetemes irodalomtörténetet oktató és a magyar irodalom amerikai megismertetéséért oly sokat tevő írónak dedikált kötete, és Reményi József *Hungarian Literature* című műve, még akkor is, ha mindkét műből bőségesen elegendő példány van az állományunkban. Vagy nagy tanulsággal szolgálhat, ha egy verseskötetet veszünk kézbe egy olyan szerzőtől, akinek nevét nem jegyzi a ma érvényesnek tekintett iro-

dalmi kánon, és a mai olvasónak sem ragadja meg a figyelmét a témaválasztás és az esztétikailag kiforrottlannak tűnő költői megoldások, némi kutatás során azonban kiderül, hogy az adott történelmi pillanatban milyen nagy elismerést vívott ki költészetével, sajtó- és kultúraszervező tevékenységével a költő még a hazai irodalmi közvéleményben is (Kemény György: *Orgonavirágok*. Detroit, Michigan, é.n.)

Tapasztalatainkat összegezve: mind nemzetpolitikai, mind közgyűjteményi szempontból rendkívül sikeresnek látjuk a Programot, amelyet – figyelembe véve, hogy a „brand” már ismert és kedvező a megítélése a diaszpóra magyarsága körében – még ha nem is egyenletes intenzitással, de feltétlenül érdemes stabil, kiszámítható hazaküldési lehetőségként fenntartani.

ARANY KRISZTINA

Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) 2015-ben csatlakozott szakmai partnereként a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Felelős Államtitkársága által vezetett, szakmailag az Országos Széchényi Könyvtár által koordinált Mikes Kelemen Programhoz. A levéltár feladata a program levéltárszakmai koordinációja. Ez a gyakorlatban a felajánlott emigrációs levéltári iratanyagokkal kapcsolatos feladatok ellátását jelenti. A program keretében végzett munkánk ennek megfelelően összetett: feladatunk a program által kiküldött kutatókkal történő folyamatos kapcsolattartás, a terepmunkájuk segítése, a látó körbe kerülő iratanyagok véleményezése, valamint a beérkező iratanyagok fogadása, rendezése, jegyzékelése, elhelyezése, illetve lehetőségeinkhez mérten a beérkezett iratanyagok tudományos igényű feldolgozása. Az államtitkárság támogatásának köszönhetően a program keretében két külsős munkatársat foglalkoztatunk, emellett öt további levéltáros dolgozik időarányosan a programmal kapcsolatos feladatokon a már meglévő munkakörükön túl. Az MNL Országos Levéltára emigrációs, illetve tágabb értelemben vett hungarikairatgyűjtése azonban nem új feladat, több évtizedre visszanyúló törvény által szabályozott szakmai tevékenység.

Az MNL hungarikagyűjtésre vonatkozó feladatait szabályozó jogi háttér

A Magyar Nemzeti Levéltár törvény által előírt kötelessége a külföldön, köz- és magángyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok feltárása, nyilvántartása, indokolt esetben másolatban, illetve eredetiben történő gyűjtése.¹ A törvény értelmében a Magyar Nemzeti Levéltár

- feltárja,
- nyilvántartja és
- gyűjti (másolatban beszerzi vagy megvásárolja) a magyar vonatkozású külföldi levéltári anyagot.

A levéltár gyűjtőkori munkáját szabályozó rendelet szerint pedig

- „A levéltár az őrzésében lévő levéltári anyag forrásértékének gazdagítása céljából a maradandó értékű magániratot
  - megvásárolhatja,
  - ajándékként elfogadhatja,
  - ingyenes letétként megőrizheti,
  - más, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló törvény szerinti közgyűjteménytől (a továbbiakban: közgyűjtemény) átveheti a gyűjtőköréhez igazodóan, valamint
- a más tulajdonában vagy birtokában őrzött levéltári anyagról tartós levéltári megőrzést lehetővé tevő technikával másolatot készíttethet, és azt állományába veheti.”²

A magyar vonatkozású külföldi levéltári anyag, röviden levéltári hungarika, vagy csak egyszerűen hungarika jogi definícióját az alábbiakban határozták meg:

- „Magyar vonatkozásúnak tekintendő az a levéltári anyag, amely történeti értékű adatokat tartalmaz:
  - a mindenkori Magyarország területére, népességére, lakosaira, politikai, igazgatási, igazságszolgáltatási, társadalmi, gazdasági stb. viszonyaira, tudományára, kultúrájára stb.
  - a mindenkori Magyarországnak, illetőleg lakóinak és a külföldnek illetőleg külföldieknek kapcsolataira,
  - a külföldi államoknak, szervezeteknek és lakosoknak, a mindenkori Magyarországot vagy területén élt (működött) lakosokat (szerveket) illető nézeteire és tevékenységére,
  - jelentős, külföldön élt, illetőleg élő magyarországi származású személyekre, azok tevékenységére, végül
  - a külföldön élt vagy élő magyar népcsoportokra.”³

¹ A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény (továbbiakban Ltv.) 17. § (2) d) pontja.

² 27/2015. (V. 27.) a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló EMMI rendelet 14. §.

³ 205/1971. MM-MTA számú utasítás. A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt (röviden: Hungarikum-

Ez utóbbit a külföldi magyar emigrációs iratanyagok kapcsán az egyre hangsúlyosabban felmerülő iratmentés szükségessége különösen indokolja, tekintettel arra, hogy a 20. századi magyar emigráció létszáma évről évre fogyatkozik.

Jelenleg az MNL-en kívül más magyar közgyűjtemények is folytatnak iratfeltáró és iratmentő munkát külföldön őrzött magyar vonatkozású iratanyagok kapcsán. Az elmúlt évtizedekben ezen a téren kiemelkedő eredményeket értek el az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárai, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum. Ezek az intézmények általában a szakágazati profiljuknak megfelelő, a gyűjtőkörükbe illő iratanyagokat gyűjtnek, de tekintettel az eseti átfedésekre, nagy szükség lenne a jövőben iratfeltáró és iratmentő tevékenységük, tevékenységünk hatékonyabb összehangolására. Az intézmények közti feladatok összehangolását, az egyes intézmények tervszerű és a saját, valamint más intézmények gyűjtőkörét is figyelembe vevő feltáró, állománygyarapító, iratmentő munkáját jelentős mértékben elősegítheti a törvényben is előírt teljes körű nyilvántartás létrehozása.⁴ Ezért is hasznos az MNL érvényben lévő Hungarikastratégiájában szereplő, a külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyag nyilvántartására vonatkozó Hungarikakataszter kiépítése. A kataszter-bejegyzések feltöltése a levéltári elektronikus nyilvántartási rendszerbe a közelmúltban megkezdődött.⁵ Ezek az MNL online iratkereső felületén (scope Query) megjelenő bejegyzések tájékoztatást nyújtanak az érdeklődők, kutatók számára a külföldi közgyűjteményekben őrzött magyar vonatkozású iratanyagok létezéséről, kutathatóságáról, megkönnyítve ezzel a kutatóutakhoz, feltáró utakhoz nélkülözhetetlen előzetes információgyűjtést. Korábbi tapasztalataink alapján, esetenként szervesen összetartozó iratgyűjteményeket több közgyűjtemény és esetleg magánszemély őriz megosztva, a nyilvántartás segítségével ezekről az anyagokról teljes körű áttekintést lehet majd kapni.

Az MNL korábbi emigrációs iratmentő projektjei

Az MNL hagyományosan kiemelt figyelmet szentel az emigrációban keletkezett levéltári anyagokkal kapcsolatos iratmentéseknek is. Már a 19. század második felében fontos feladatként jelentkezett az 1848–49-es menekültek emigrációs hagyatékainak hazahozatala.⁶ Kiemelt jelentőségű a Kossuth- és a Klapka-gyűjtemény, de emellett fontos egyéb gyűjtemények is hazakerültek Magyarországra a múlt század utolsó

törvény) 2012 tavaszán fogadta el az Országgyűlés. Ez a törvény a levéltári anyagokat is felsorolja a védendő nemzeti értékek között.

⁴ Ltv. 17. § (2) d) pontja.

⁵ Lásd kanadai hungarikakataszter bejegyzésekre példaként az MNL OL online iratkereső felületén (scope Query) az alábbi linket: <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=4086131> (Utolsó letöltés: 2017. november 2.)

⁶ MNL OL - 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye (1549–1998) ezen belül a teljesség igénye nélkül R 75 Irányi Dániel (1849–1894); R 5 Batthyány Kázmér (1845–1850); R 14 Bem József (1844–1869); R 23 Dembinski Henrik tábornok (1849–1852); R 87 Kmety György (1828–1865); R 211 Türr István (1825–1907).

éveitől kezdve.⁷ A nagyobb emigrációs hullámok között egészen az utóbbi évekig ez volt a legjobban dokumentált időszak levéltári anyagunkban.

Az elmúlt évtizedben azonban egyre gyakrabban keresték meg az MNL OL-t külföldi magyar közösségek tagjai azzal a szándékkal, hogy iratanyagaikat levéltári őrzésbe adják. A levéltár igyekezett lehetőségeihez mérten megfelelni ennek az igénynek az NKA Ithaka pályázatai keretében általános feltáró és célzott iratmentő projektekként.⁸ Az elmúlt években az MNL OL elsősorban külsős, pályázati forrásból finanszírozott célzott iratmentési projekteket végzett külföldön, mely projektek a feladat természetéből adódóan, különösen tege-rentúli célpontok esetén, igen költségesek voltak és sok gyakorlati problémát vetettek fel mind a helyszíni feltárás, mind az átvett iratanyagok szállítása kapcsán.⁹ A pályázati források keretében azonban, bár kiírásuk feltételeiben kétségtelesen rugalmasan alkalmazkodtak a változó lehetőségeinkhez, kiterjedt helyi kapcsolatrendszerre támaszkodó, szisztematikus iratmentésre nem nyílt lehetőség, ezért az MNL nagy örömmel fogadta a lehetőséget a Mikes Kelemen Programhoz történő csatlakozásra.

A Mikes Program levéltári koordinációjának első két éve – eredmények és tapasztalatok

Az eddig beérkezett szállítmányok adatai alapján az eddigi két „Mikes” év eredményeként mintegy 200–250 „doboznyi”, azaz, levéltári terminológiával élve, becslésünk szerint mintegy 30 iratfolyóméter anyaggal gazdagodott a nemzeti levéltár és a közös múlt. Ez jelentős mennyiségű, sokszínű, változatos iratanyag, amelynek rendezése, feldolgozása, mintaalványozása jelenleg is folyik.¹⁰ Egyes iratanyagok, mint az Ausztráliából hazaérkezett Seyper család iratanyaga, pedig már az MNL online iratkeresőjében (scope Query) is látható, kutathatók.¹¹

⁷ *Iványi Emma*: Klapka György iratai 1848–1892. Párizsban élő unokájának ajándéka. *Levéltári Közlemények*, 40 (1969) 245–270.; *Nyulásziné Straub Éva*: A Kossuth-levéltár és története. *Levéltári Közlemények*, 65 (1994) 107–117.

⁸ A pályázati beszámolók Hungarikajelentés száma: MNL OL - X 10811 - HJ-225. Reisz T. Csaba és Kovács Eleonóra (MNL OL) 2013. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (USA) kutatása összefoglalója elérhető http://mnl.gov.hu/kozadat/tevekenyseg_mukodes/palyazati_beszamolok/ithaka_program_2013.html; MNL OL - X 10811 - HJ-222. Dr. Kollega Tarsoly István és Kovács Eleonóra (MNL OL) 2014. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (Kanada) kutatása összefoglalója elérhető http://mnl.gov.hu/kozadat/tevekenyseg_mukodes/palyazati_beszamolok/ithaka_program_2014.html; MNL OL - X 10811 - HJ-221. Kurecskó Mihály és Avar Anton (MNL OL) 2014. évi NKA ITHAKA ösztöndíjjal támogatott amerikai (USA) kutatása.

⁹ *Kovács Eleonóra* (MNL OL): Amerikás magyarok iratainak hazatérése. Előadás. A Magyar Napok 2015 – Nyugati magyar diaszpóra című rendezvény sorozaton (Veszprém, 2015. március 19–28.) a Nemzeti Kulturális Alap Ithaka programjának bemutatása címmel, 2015. március 25-én megrendezett konferencián. A szerző szíves közlése.

¹⁰ MNL OL - P 2343. Torontói Magyar Ház. Torontói Magyar Ház földrajzi helynevekkel ellátott dobozai – Előzetes feltárás, Áttekintő jegyzék, Rendezési terv, készítette Bakó Zsigmond, ad MNL OL 03/595/2016.

¹¹ Lásd az MNL online iratkereső felületén (scope Query) az alábbi linket <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/detail.aspx?ID=4494439>. (Utolsó letöltés: 2017. november 2.)

A Mikes Kelemen Program első két évének mérlegét megvonva elmondható, hogy a beérkezett és várhatóan beérkező iratanyag mind mennyiségileg, mind minőségileg meghaladta várakozásainkat. Az első év jellemzően kisszámú, nagy terjedelmű gyűjteményeket eredményezett. Ennek következményeként folyamatosan jelentős iratanyag-feltáró munkát végzünk. Ez ugyan az állományba vételt jelentősen lassítja, ugyanakkor sokoldalú és részletes képet nyújt a nagyobb tengerentúli magyar közösségek életének számos vetületéről, tehát alapvető forrásnak tekinthető a közösségek történetének és általánosságban a külföldi magyar közösségek történetének dokumentálására. A második évben beérkezett kisebb, de jelentős történeti értékkel bíró személyes hagyatékok jól illeszkednek ehhez a korábban beérkezett, a gyűjtemény alapját képező iratanyaghoz, és arról tanúskodnak, hogy a Mikes program elnyerte kitartásával külföldön élő honfitársaink bizalmát. Szintén fontos eredményként értékelhető, hogy a két szakmai partner programban való részvétele lehetőséget ad a magyarországi közgyűjtemények számára a tengerentúli magyar közösségekkel történő kapcsolataik bővítésére, a diaszpórában őrzött, kiemelt történeti jelentőségű iratok megőrzésének biztosítása terén, az emigrációs közösségek igényeinek tiszteletben tartásával.

Tapasztalatunk szerint nagyon változatos, vegyes tartalmú gyűjtemények keletkeztek a diaszpórában. Az iratanyag évköri megoszlása alapján egyértelműen a 20. század második felében, főként a második világháború és az 1956-os forradalom utáni emigrációs hullámokban kivándorolt magyarok befogadó országbeli történetét dokumentálja. A családok fontosabb birtokjogi és egyéb tulajdonjogot igazoló dokumentumai egyértelműen arra utalnak, hogy a gyakorta szélsőséges élethelyzetben meghozott, nehéz döntések mögött sok esetben nem végleges kivándorlási szándék húzódott meg. A családi iratokhoz való ragaszkodás a visszatérés lehetőségét is magában hordozza. Ennek köszönhetően a beérkező iratok között több száz éves dokumentumok is találhatók.

Az emigrációs gyűjtemények ugyanolyan sokszínűek és változatosak, akárcsak azok az emberek és családok, akik létrehozták, összegyűjtötték és megőrizték őket, és gyakran magukban foglalnak kisebb egyesületi és magánirat-gyűjteményt is. Ezek a gyűjteményrészek sok esetben nem választathatók szét egyértelműen. Az eddig beérkezett gyűjtemények szerves részeként egyéb adathordozókon lévő anyagok (hanganyagok, filmek) lehetőség szerint digitális formában kerülnek állományba vételre. Az e-levéltár projekt keretében az MNL képessé vált nagy mennyiségű digitális állomány hosszú távú megőrzésére. Ugyanakkor a beérkezett, jelenleg elenyésző mennyiségű hangzóanyag és egyéb specifikus gyűjtemény kapcsán szeretnénk az érintett közgyűjteményeket legalábbis tájékoztatni, lehetőség esetén digitális másolatban az anyagrészeket átadni annak érdekében, hogy az anyagok minél jobban kutathatók legyenek.

tés: 2016. november 2.) Az iratanyag bemutatását lásd a jelenlegi Turul folyóirat füzetben *Marczelka Árpád–Künstlerné Virág Éva*: Adalékok Felsőőr 18–19. századi társadalom- és birtoktörténetéhez egy, a Mikes Program keretében Ausztráliából hazatért irat együttes tükrében.

A beérkezett levéltári irattípusok nagy részét levelezés, naplók, egyesületek, civil és egyházi szervezetek esetén pedig a rendezvényekkel kapcsolatos gazdasági és szervezési dokumentációk, fényképek, fényképalbumok teszik ki. A gyűjtemények a szűkebb értelemben vett levéltári anyagok mellett számos egyéb irattípust is tartalmaznak, például igen nagy mennyiségben újságkivágatokat. A 20. századi kivándorlók nagy részére jellemző volt a kifejezetten szoros kötődés az anyaországhoz, a magyarságukhoz. Feltehetőleg ennek köszönhető a főként az 1950–1980-as évek iratanyagában tapasztalható, az anyaországgal kapcsolatos nagyfokú „információéhség”, főként a frissen, nagyrészt politikai okokból kivándoroltak körében. Korábban az volt az elképzelés, hogy az újságkivágatok nem tekinthetők levéltári iratanyagoknak, mivel sok példányban jelentek meg és elérhetőek voltak, nem egyedi keletkezések, ami a levéltári iratok egyik fontos ismérve. Ugyanakkor, tekintettel a fent elmondottakra, azt tapasztaltuk, hogy az újságkivágatok főként a 20. századi emigrációban fontos hírforrásként, a magyarsághoz való kötődés fontos eszközeként szolgáltak. Ennek következtében, amennyiben az ott keletkező iratanyagok szerves részeként kerülnek levéltári őrzésbe, sajátos, egyedi és egyértelműen levéltári kontextusba helyezve érdemes őket kezelni.

Fontos kiemelni azt is, hogy a 2015. évi Mikes Kelemen Program keretében megjelölt földrajzi célpontok is kiemelkedően fontosak levéltári szempontból, tekintettel arra, hogy a program által megcélzott tengerentúli diaszpórák, főként Dél-Amerika, Ausztrália és Kanada mind ez idáig alulreprezentáltak voltak emigrációs gyűjteményeinkben.

A háttér munka során a levéltárosok igyekeztek a gyűjtőpontokat üzemeltető kutatók részére információs háttérrel biztosítani, amely a helyszíni, levéltári anyagokkal kapcsolatos megkeresések megválaszolását segítette. Jellemzően, a levéltárosok igyekeztek rendszeres kapcsolatban maradni a kutatókkal, egyfajta „helpdesket” biztosítani részükre, esetenként iratértékeléseket készíteni, illetve a bemutatott iratok tartalmát és keletkezésének háttérét kideríteni, hiszen az adományozók esetenként személyes kötődésből, a családi hagyományokat tiszteletben tartva olyan iratokat is őriznek, amelynek tartalmáról, illetve történetéről nem sokat tudnak.

A 2016. év fordulópont a program levéltári koordinációjában, hiszen ebben az évben már beérkezett iratanyag adományok feldolgozásával a feladatkör teljes spektrumát végzik a kollégák.¹² A levéltár kiemelten fontosnak tartja a már meglévő adományozók tájékoztatását adományuk további

¹² Eddigi tudományos feltáró tanulmányok az Archivnet című online folyóirat 2017. évi, diaszpóratörténetet bemutató tematikus számában: *Bakó Zsigmond–M-Szabó Dorottya–Sárhegyi Tamás Felicián*: Emberi sorsok a kanadai magyar emigrációban: Lendvay-Zwickl Jenő életútja, *ArchivNet. XX. századi történeti források - online*, 17 (2017). 3. szám. <http://www.archivnet.hu/emberi-sorsok-a-kanadai-magyar-emigracioban-lendvay-zwickl-jeno-eletutja>; *Kurecskó Mihály*: Dekonspiráció az „egyházi reakcióban” - egy beszerzés története Kovrig Béla, az áldozat szemszögéből, *ArchivNet. XX. századi történeti források - online*, 17 (2017) 3. szám. <http://www.archivnet.hu/dekonspiracio-az-egyhazi-reakcioban-egy-beszerzes-tortenete-kovrig-bela-az-aldozat-szemszogeabol> (Utolsó letöltés: 2017. szeptember 21.), továbbá ld. jelen füzet tudományos közleményeit.

„sorsáról”, ezért törekszünk arra, hogy az iratanyag elhelyezésére vonatkozó információkat megadjuk számukra.¹³

Az MNL részvétele a programban garanciát nyújt a beérkező emigrációs iratanyagok hosszú távú megőrzésére és kutathatóságának biztosítására. Az iratgyűjteményeket a proveniencia elve alapján, a gyűjtemény, hagyaték eredeti rendjét, illetve létrehozójának eredeti koncepcióját a lehetőségekhez mérten tiszteletben tartva, egyben helyezzük el gyűjteményeinkben. Ezek az iratanyagok számos esetben magyar nyelvűek és ezért, esetenként nyelvtudás hiányában nehezen értelmezhetők a leszármazottak és általában a befogadó ország közgyűjteményei számára. Az MNL-ben ugyanakkor elérhetőek lesznek mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás részére, természetesen a hatályos magyar

adatvédelmi törvény rendelkezéseinek tiszteletben tartásával.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az MNL tevékenysége általában véve még mindig nem elég ismert a külföldi magyarok között. A Mikes Kelemen Program kiváló lehetőséget ad arra, hogy a levéltár ismertségét jelentősen növeljük a tengerentúli magyar diaszpóra közösségek körében. Éppen ezért az MNL igyekezett erre is hangsúlyt fektetni a terepmunkát végző kutatók felkészítése során. Gondoskodtunk angol nyelvű tájékoztatók biztosításáról, és levéltári látogatás és oktatás keretében igyekeztünk személyes élményt adni számukra a kiutazásuk előtt. A levéltár számára kiemelten fontos, hogy a külföldi magyar közösségek jobban megismerjék az itt zajló tevékenységet és gyűjteményeit, hiszen ezek közös múltunk megőrzésének zálogai.

¹³ Az MNL *Bővülő történelem – az elmúlt 15 év iratajándékozásai* címmel egy rendezvénysorozatot szentelt a gyűjtőkori tevékenység bemutatásának, a Magyar Levéltárosok Egyesülete által támogatott Nyitott Levéltárak 2016. évi programsorozata keretén belül. A rendezvénysorozathoz kapcsolódó tárlaton helyet kapott néhány, a Mikes Program keretében hazatért irat. A programsorozat egyik kerekasztal beszélgetésén pedig a programban dolgozó Mikes kutatók és levéltárosok beszéltek tapasztalataikról.

KÖNYVISMERTETÉS

TÁRSADALOM ÉS CSALÁDKUTATÁS. EGY FRANCIA-MAGYAR GENEALÓGIAI KIADVÁNY BEMUTATÁSA.¹

Ildikó Szerényi–József Berkes: *Retrouver ses ancêtres hongrois*. Archives & Culture, Paris; Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2016. 128 p. (ISBN 978-2-35077-273-8)

Mielőtt a kiadvány konkrét bemutatását megkezdeném, engedjék meg, hogy pár percig elméleti fejtegetésekbe bocsátkozzam, meglátják, nem lesz öncélú.

Nyugdíjba vonulásom óta európai történelem- és társadalomfilozófiai kérdésekkel foglalkozom. A jövőd könyvem – melynek címe Egyén és közösség lesz – egyik fejezete az *identitásról* fog szólni. Az identitás önazonosítást jelent, azt, hogy az egyén hogyan határozza meg, hova sorolja be önmagát. Lévnén, hogy az ember közösségi lény, ez a meghatározás és besorolás csak közösségekhez viszonyítva lehetséges. Mivel sok közösséghez tartozunk, ezért az identitásunk is sokrétű. Így lehetek én például európai, magyar, református, levéltáros, budapesti, családos ember stb. egyidejűleg. Az identitás lényegében a közösségekhez való viszonyunkat mutatja.

A sok egyéni identitásból, ezek eredőjéből létrejön a közösségi tudat: így beszélhetünk francia, magyar, muszlim, keresztény, levéltáros stb. identitásról. Az identitás, pontosabban annak tartalma történelemformáló erő. Két példa: 1) a két világháború között a német nemzettudat gyökeresen átalakult, a következményeket ismerjük; 2) 1789-ben a francia forradalom első napjaiban megalkották a trikolorót, ez szimbolizálta a francia nemzet létrejöttét; a francia zászló fémjelezte nemzetalkotás évtizedekig mintaként szolgált egész Európában, sőt később Európán kívül is.

Nem tudom megállni, hogy ne hozzak fel egy harmadik példát: napjaink Európáját. Európa, de különösen Nyugat-Európa – az ottani nemzetek többsége – súlyos identitászavarban szenved, és ha egy civilizáció vagy ország mentálisan meggyengül, annak súlyos következményei lesznek, a történelmi példák legalább is ezt mutatják. Nagy a baj, és sajnos ez az európai politikai és szellemi elitben még nem tudatosult.

Az egyén tudatának fontos része a családi identitás, és itt nem csak az úgynevezett nukleáris családra (szülők és gyerekek) kell gondolni, hanem a nagycsaládra is, melyben több generáció is benne

foglaltatik, azok az elődök is, akik már nem élnek. A *családkutatást én elsősorban identitáskeresésnek* tekintem, és mint ilyent, a mentálhigiénia fontos eszközének. Jó ha tudjuk, hogy kikhez tartozunk, hogy kiknek tartozunk.

A modern családkutatás tipikusan *nyugati/európai jelenség*. Az Egyesült Államokból indult ki az 1950-es években. Kézenfekvő magyarázat, hogy Amerika a bevándorlók hazája, egy olvasztótéglé, és logikus, hogy a már amerikaivá lett emberek érdeklődni kezdtek a gyökereik iránt. Ez igaz, de mégsem elegendő magyarázat, mert a mélyben, erősebb társadalmi és mentális erők is dolgoztak. A családkutatási *boom* (hogy ezzel a szép magyar szóval éljek) ugyanis történelmileg-társadalmilag determinált.

A Bibliában érzékletesen le van írva a túlvilági, isteni *paradicsom*. Az öntudattól duzzadó modern ember többször is megkísérelte megvalósítani a saját paradicsomát – itt a Földön. A kelet-európai kollektivista és ateista ember paradicsoma lett volna a *kommunizmus*, ezzel kapcsolatban nekünk, itteni idősebbeknek, sok tapasztalatunk van. De a nyugati, ateista ember – aki történetesen individualista – létre is hozta a saját paradicsomát: ezt nevezzük *fogyasztói társadalomnak*. Hogy ez utóbbi kísérlet mennyire sikerült, illetve hogy sikerülni fog-e egyáltalán, erre vonatkozóan erős kételyeim vannak, de ez most nem lényeges. A lényeg a mi szempontunkból az, hogy mindkét kísérletnek komoly következményei lettek. Az egyik fontos következmény az, hogy a modern ember – mindkettő, a keleti kollektivista és a nyugati individualista egyaránt – *elvágtá a tradicionális* közösségek összetartó szálait. Az elmúlt egy-két évtizedben az utolsó, eddig még ellenálló közösség, a család felbomlásának vagyunk a tanúi. Persze a modern kollektivista vagy individualista ember is létrehozott új közösségeket, de ezek vagy már szétestek – lásd például a szocialista munkabrigádokat –, vagy instabilak, képlékenyek – lásd például a civil közösségeket –, és nem képesek betölteni az úrt. Valós közösségek nélkül pedig nincs identitás, pontosabban identitászavar van.

Van egy másik lényeges dolog, amiben nagy a hasonlóság a kommunista és a fogyasztói paradicsom között: ez a múlthoz való viszonyulás. A modern ember állandóan a jövőbe tekint – látszólag, teszem hozzá, mert valójában a mának él. „A múltat végképp eltörölni!” – ugye emlékszünk a kommunista jelszóra és az Internacionálé dalszövegére! De ha körülnézünk, hasonló szemléletet látunk a szép új fogyasztói világunkban: ami nem a legújabb, az elavult és eldobandó, a negyvenéves ember már öregnek számít a munkaerőpiacon, az ifúságkultusz együtt jár az időséssel szembeni

¹ Elhangzott 2016. október 27-én a budapesti Francia Intézetben.

megvetéssel, a gyerekek alig ismerik a nagyszüleiket, a felmenőikről pedig nem is hallottak. A modern ember *elvágtá a múlthoz vezető szálakat*, ami történelmi diszkontinuitást jelent, és aminek gyökértelenség a következménye.

Ebből az identitászavarból és gyökértelenségből ered a modern családkutatás mint társadalmi jelenség: a közösségeiben bizonytalan vagy egyenesen közösségek nélkül maradt modern ember így próbálja – virtuálisan – megtalálni az elveszett közösségét, a nagy-családját, és így próbálja rekonstruálni a történelmi kontinuitást.

Ha mindezt tekintetbe vesszük, akkor világossá válik, hogy miért az 1950-es években és miért Amerikában kezdődött a családkutatási hullám. És az is érthető lesz, hogy ez a „mozgalom” miért terjedt át Európára 10–20 évvel később: a kontinensünk nyugati felében körülbelül ekkortól datálódik a fogyasztói társadalom, és ezzel párhuzamosan felgyorsult a közösségek bomlása. Némi fáziskéséssel a hullám elért Kelet-Európába is, és bár a fogyasztói társadalom itt csak részben valósult meg a 1990-es évektől kezdődően, a közösségek már itt is szétestek, részben az előbb említett strukturális okok miatt.

A fentiekből kitűnhet, hogy a családkutatást általában, és minden kiadványt, egyesületet, rendezvényt, tanfolyamot stb., ami ezt a célt szolgálja, én pozitív dolognak ítélek, mert némiképp ellensúlyozhatja a társadalmi elidegenedést.

*

Több okból is irigylésre méltó a *Retrouver ses ancêtres...* (Keresem az őseimet...) című francia sorozat. Nagyon igényes a kötetek szerkesztői-grafikai munkája. Sok, francia nyelvterületre vándorolt náción leszármazottai találnak részletes útmutatást az elődeik felkutatásának lehetőségeiről. De ami engem a legjobban megragadott, az a tartalmi komplexitás, ami a következő ismertetésből, gondolom, ki fog tűnni. Viszont ez a komplexitás csapdát is rejt, mert a kötött terjedelemből sok mindenről kell nagyon röviden beszélni. Borotvaélen egyensúlyoztak a magyar kötet szerzői, mert például pár oldalon kellett összefoglalniuk a könyv témájához szükséges legfontosabb magyar történelmi eseményeket, úgy, hogy egyúttal informatív is legyenek. Hasonló dilemma merülhetett fel a történelmi földrajz leírásnál vagy a közigazgatási változások ismertetésénél. Az olvasó fogja eldönteni, hogy ez mennyire sikerült.

Bár a kiadvány magyar ősről szól, azt nem szabad csak magyar szemmel olvasni. Egy tudományos ismeretterjesztő könyv sikerének egyik kulcsa az, hogy mennyire tudja felmérni a jövőbeli olvasók tudását és érdeklődését, mert csak így tudja megfelelően prezentálni a mondanivalóját. A szerkesztő és a szerzők nyilvánvalóan tisztában voltak ezzel a követelménnyel. Ahogy én látom, a szerzők által elképzelt, átlagos olvasó már nem vagy rosszul beszél magyarul, keveset tud a magyar történelemről és viszonyokról, nem ismeri a jogi környezetet és a genealógiai forrásokat, a levéltári kutatásban pedig teljesen járatlan. Ennek megfelelően kellett röviden és érdekesen (színesen) tájékoztatni az olvasót.

A könyv bőven el van látva illusztrációval, összesen 126 db szerepel a 128 oldalon. Minden fejezetcímet egy rövid tartalmi kivonat követ. A könyv populáris jellegét erősítik a lapszéleken, szövegdobozokban megjelenő kiemelések. Ezek olyan dolgokra hívják fel a frankofón olvasó figyelmét, melyek fontosak a tárgyalt témával kapcsolatban, esetleg kuriózumok.

Most lássuk röviden, hogy *konkrétan mit tartalmaz* a könyv.

A bevezető után egy általános információkat tartalmazó fejezet (*Présentation générale*) következik, amiben szerepel egy, a genealógiai vonatkozásokat kiemelő történelmi bevezetés és egy vázlatos történelmi földrajzi leírás. Két oldal van a genealógiai kutatás jogi feltételeiről. Olvashatunk a magyar családnevekről és névadásokról, végül a legfontosabb magyar genealógiai forrásról, az Országos Levéltár anyakönyvi mikrofilm gyűjteményéről (*La collection des microfilms*). Én ezt az alfejezetet a forrásokhoz tettem volna.

A következő fejezet a családkutatásnál szóba jöhető legfontosabb társadalmi csoportokat, rétegeket tárgyalja (*Les groupes sociaux*), a nemeseket, a polgárokat, a jobbágy-parasztokat stb., lévén, hogy eltérő volt a társadalmi helyzetük és a jogállásuk, ezért más források vonatkozhatnak rájuk.

A leghosszabb fejezet – logikusan – a családkutatásnál használható forrásokról szól (*Les sources*). A források közül – szintén érthetően – az egyházi anyakönyvek tárgyalatnak a leghosszabban. Az olvasó némi egyház- és vallástörténelmi ismertetés után megismerkedhet az anyakönyvek nyelvvel, gyakorlati, hasznos tanácsokat kap a kutatást illetően. A könyvben az egyházi anyakönyvek után következnek az állami anyakönyvek.

Bár a genealógiai kutatások legfontosabb forrásbázisát az egyházi és az állami anyakönyvek adják, ez nem jelenti azt, hogy más, kiegészítő fontos források ne jöhetnének szóba. Így ismerteti a könyv a nemesség-, illetve címeradományozással kapcsolatos iratokat, a 19–20. században keletkezett genealógiai gyűjteményeket (Daróczy, Nagy Iván stb.), majd a különböző történelmi összeírásokat (adóösszeírások, nemesi összeírások stb.). Mivel szorosan összekapcsolódnak a forrásokkal, ismertetőt olvashatunk a névváltoztatásokról, az amerikai kivándorlással kapcsolatos iratokról, a nagy, 18. századi betelepítésekkel kapcsolatos iratokról, majd a canonica vizitációkról, vállalati-intézményi személyzeti nyilvántartásokról... Nem folytatom, ebből is látszik, hogy a szerzők minden lényeges családkutatási forrást számba vettek.

A kiadvány egy fontos fejezete hasznos információkat ad a kutatóknak (*Informations pratiques*). Így olvashatunk a mikrofilmes kutatásról, az anyakönyvek digitalizálási projektjéről, a másolatképről. Az on-line kutatással kapcsolatban részletes, képi illusztrációkkal meg támogatott gyakorlati tanácsokat kap a kezdő kutató. Bár a kiadvány szerzői az Országos Levéltár munkatársai voltak, nem vakította el őket az intézményi sovinizmus, más szervezetek munkájára és adataira is felhívják a figyelmet. Így szerepel ebben a fejezetben a MACSE (Magyar Családtörténet-kutató Egyesület) tevékenysége, a Mormon Egyház által működtetett *Family Search*, amely a világ legnagyobb genealógiai gyűjteményét gondozza, valamint a magyar egyházi levéltárak digitálisan elérhető iratanyaga.

Nagyon hasznos lehet a kezdő kutatóknak az az alfejezet (*Étude de cas d'une recherche généalogique*), melyben egy képzeletbeli család példáján írják le a szerzők a kutatási módszereket: a kiindulópontot Tóth József adatai jelentik, aki 1891. október 20-án született Szabadkán, és akit katolikusként kereszteltek meg... Hasonlóan praktikus az az alfejezet (*Les difficultés de la recherche*), amely a családkutatási munka várható nehézségeit írja le.

A könyvet egy viszonylag terjedelmes függelék zárja. Találhatunk itt rövid ismertetőt néhány magyar származású, Franciaországban is ismert művésztől, történelmi személyről Bercsényi Lászlótól (*Ladislas de Bercheny*, Franciaország marsallja, a francia

könnyűlovasság – huszárok – megszervezője) kezdődően, Vásárhelyi Győzőn (*Victor Vasarely*) keresztül *Nicolas Sarkozy*ig bezárólag. Ennél praktikusabb információ egy latin-magyar-német-francia syllabus a genealógiai forrásokban gyakran előforduló szavakról és kifejezésekről, ami segítséget jelenthet az amatőr kutatóknak. Hasonlóan hasznos lehet a jelentősebb helységek listája a latin, német, magyar, szlovák stb. neveikkel, valamint az 1913-as magyarországi megyék felsorolása. A fejezet és a könyv lezárásaként egy részletes bibliográfiát olvashatunk, valamint egy címjegyzéket az információs forrásként szóba jöhető levéltárakról és intézményekről.

Összefoglalva: egy nagyon gazdag, konkrét és átvitt értelemben egyaránt színes kiadvány áll a magyar származású frankofón közönség részére. Példaként szolgálhat a magyar családkutatási könyvkiadás számára.

Körmeny Lajos

Nándor Dreisziger: Church and Society in Hungary and in the Hungarian Diaspora. University of Toronto Press. Toronto–Buffalo–London. 2016. 476 p. (ISBN 978-14426-3740-5)

Nándor Dreisziger, a Royal Military College of Canada professzor emeritusának legújabb monográfiájának az adja meg a jelentőséget, hogy angol nyelven még nem jelent meg átfogó magyar egyháztörténet, továbbá a magyar diaszpóra egyházainak történetét sem vizsgálták még ilyen globális kontextusban. Annak ellenére, hogy a neves történész eddigi kutatási területei ettől eltérőek – főleg az 1956-os forradalom és a két világháború közötti diplomácia története – voltak, egy rendkívül alapos és szisztematikus leírást ad a magyarság történelmi egyházainak történetéről.

A kötet Horváth Tibor SJ munkásságának állít emléket, aki részt vett a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) létrehozásában, amelynek folyóirata a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum. Emellett pedig egy, a diaszpórában élő magyarság egyházait leíró enciklopédiának készítésével és az ehhez szükséges források összegyűjtésével foglalkozott egészen 2008-ban bekövetkezett haláláig. Ebből is látható, hogy a különböző, távoli emigrációs közösségekben mekkora az igény az információszerzésre és átadásra. Az említett forrásgyűjtemények felhasználásával igyekezett a szerző a felhalmozott tudást a magyar diaszpórák egyházairól egy monográfia keretein belül összefoglalni.

A kötet arányos és jól tagolt felosztásának, szerkesztési módjának értelmezéséhez a szerzői előszó nyújt segítséget, ahol Dreisziger leírja, hogy a mű elsődleges célközönsége az észak-amerikai, többségében angolul olvasó magyar diaszpóra és tudományosság tagjai. Az első hét fejezet, amely Magyarország történetére fókuszál, a címnek megfelelően a kötetnek közel felét teszi ki. Két fejezetben tárgyalja a magyar egyháztörténet főbb tendenciáit a középkortól a modern korig (35–94. o.). Majd a két világháború közötti Magyarország egyházi viszonyait és 1944–1989 közötti időszak tendenciáit írja le két külön fejezetben (95–138. o.). További két részben vizsgálja az országhatáron kívül élő magyar kisebbség és azok egyházainak életét (139–183. o.).

A következő hét fejezet a magyar diaszpóra társadalomtörténetének egyházi vetületeit tárja fel rendkívül szisztematikusán: térben, időben és felekezetek szerint elválasztva a különböző részek

tartalmát. A nyolcadik fejezet a nyugat-európai magyar emigrációs közösségeket vizsgálja az előző szempontok szerint strukturálva (184–211. o.). A kilencedik és tizedik fejezet az Egyesült Államok és Kanada magyar emigránsainak történetét dolgozza fel a 19. század közepétől majdhogynem napjainkig, rendkívüli részletességgel és precizitással (212–282. o.). Külön figyelmet érdemel, hogy milyen kapcsolódási pontok vannak az emigrációs közösségek életének és egyházi struktúrájának fejlődése között. Felfedezhető az a jelenség, hogy a különböző emigrációs hullámok nem feltétlenül integrálódnak az előbb érkező diaszpóra közösségek által alapított kulturális és egyházi intézményekbe. Ilyen szempontból érdemes megemlíteni, hogy az egyházak például az 1956-os forradalmat követő menekülthullám befogadása során óriási szerepet játszottak az újonnan érkezők elhelyezésében és támogatásában. Később, főleg ennek a hullámnak köszönhetően elindult egy nagy templomépítési folyamat a magyar egyházi közösségek körében (Kanadában: Calgary, Edmonton, London, Winnipeg, Hamilton). Ennek köszönhetően beszélhetünk az 1970-es és 1990-es évek közötti „aranykorról” az emigráció (egyházi) életében, ami után már egy hanyatló tendencia mutatkozik, köszönhetően az elkerülhetetlen asszimilációnak. Erre a jelenségre adott modern válasz volt például a torontói Szent Erzsébet Plébánia részéről, hogy az egyre inkább a település más területeire költöző magyarságot követve 1984-ben új épületbe költözött. A monográfia komplexitásához hozzájárul, hogy a tizenegyedik és tizenkettedik fejezetben (283–315. o.) az olvasó megismerkedhet Ausztrália, Dél-Amerika és Dél-Afrika magyar diaszpóráinak egyházi életével, amelyek sajnos partikuláris részét képezik a magyar emigrációtörténeti kutatásoknak.

Az utolsó két fejezet amellel, hogy összegzi az addigi leírásokat, teret enged egy magyarító narratívának. A 20. századi egyházakról szóló történeti elbeszélésekben a legnépszerűbbnek számítanak az egyház és állam egybefonódásának és kapcsolatának a kérdései, így nem csupán a vizsgált téma, hanem a szintézis megközelítése is újnak mondható. A szerző olyan kényes kérdéseket feszeget konklúziójában mint a középosztály hiányának lehetséges következményei a magyar társadalomban, vagy az egyházi tulajdon fenntartásának lehetőségei az állami támogatások mennyiségének függvényében. Dreisziger szerint az egyházak és a nemzetek történeti evolúciója természetükből adódóan nem különíthető el egymástól. Továbbá a magyar nemzet megmaradásának történeti vizsgálata csakis a történelmi egyházak történeti vizsgálatával párhuzamosan lehet érvényes. A diaszpórákhoz kapcsolódóan kiemeli, hogy az egyházakra megnövekedett szerep hárul, ugyanis a hívek hitének és lelki gondozásának feladatán túl feladatuk a nemzeti közösségek kultúrájának és identitásának megőrzése is. A 21. század globális tendenciáival, a kulturális pluralitás normává válásával összefügg a diaszpórában működő egyházak egyre nehezebbé váló helyzete.

Összességében elmondható, hogy a kötet eleget tesz a lefektetett célkitűzéseinek, és a megfelelő tudományos alapossággal, a kurrens tudományos eredmények figyelembe vételével mutatja be Magyarországot és a világban szétszóródott magyarság történelmi egyházainak történetét. Újszerűsége leginkább abban rejlik, hogy egységében vizsgálja azt, továbbá új információkkal szolgál mind a tengerentúli olvasóknak, mind a hazai, emigrációval foglalkozó kutatóknak.

Sárhegyi Tamás Felicián

E számunk szerzői

ARANY KRISZTINA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
BAKÓ ZSIGMOND segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
KAPOSVÁRINÉ DÁNYI ÉVA osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár, Bp.)
KÖRMENDY LAJOS ny. főosztályvezető, főigazgató-helyettes (Magyar Országos Levéltár, Bp), Bp.)
KURECSKÓ MIHÁLY főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
MACZELKA ÁRPÁD munkatárs (Országos Széchényi Könyvtár, Bp.)
SÁRHEGYI TAMÁS FELICIÁN PhD hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba)
SZABÓ DOROTTYA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.